

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра історії України**

Ковальчук Іван

Методичні рекомендації
до семінарських занять з освітньої компоненти

«Основи науково-дослідної роботи студентів»

Для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
предметної спеціальності 032 Історія та археологія

Житомир-2023

УДК 001.89:94
К 56

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка,
протокол № 10 від 26 травня 2023 р.*

Рецензенти:

Лисенко О., доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу воєнно-історичних досліджень
Інституту історії України НАН України;
Смагін І., доктор педагогічних наук, доцент,
директор КЗ «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради;
Стельникович С., доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
Житомирського державного університету
імені Івана Франка.

К 56 Ковальчук І.

Методичні рекомендації до семінарських занять з освітньої компоненти **«Основи науково-дослідної роботи студентів»** для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти предметної спеціальності 032 Історія та археологія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2023. 100 с.

Методичні рекомендації до семінарських занять містять перелік основних проблемних питань освітньої компоненти «Основи науково-дослідної роботи студентів», плани семінарських занять з основною та додатковою літературою, інтернет-ресурсами до тем, теми рефератів, принципи організації самостійної роботи студентів, перелік тем для індивідуального навчально-дослідного завдання, питання до заліку, критерії оцінювання навчальних досягнень студентів, список основної й додаткової літератури та інтернет-ресурсів, словник-довідник основних термінів і понять.

Для здобувачів вищої освіти I курсу історичного факультету.

УДК 001.89:94

© Ковальчук І., 2023
© Житомирський державний університет
імені Івана Франка, 2023

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	4
Розподіл навчального часу за темами та видами роботи.....	6
Тематика лекцій.....	7
Семінарські заняття.....	17
Принципи організації самостійної роботи.....	38
Індивідуальне навчально-дослідне завдання.....	41
Питання до заліку.....	44
Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти...	47
Основна література.....	50
Додаткова література.....	54
Інтернет-ресурси.....	57
Словник-довідник основних понять і термінів.....	60

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Сучасна епоха висуває нові вимоги до вищої освіти та наукової компетентності фахівця – того, хто творчо мислить, свідомо позиціонує себе в інформаційному та науковому просторі, самостійно осягає парадигми світогляду. Відбувається поступове оновлення навчального процесу вищої школи України у зв'язку із його орієнтацією на модель майбутньої професійної діяльності здобувачів вищої освіти в умовах упровадження ефективних технологій організації навчально-виховного процесу, підготовки до самостійної, творчої, дослідницької діяльності.

Практика засвідчує, що наукова праця істотно підвищує інтерес до вивчення загальних і спеціальних освітніх компонент за обраною спеціальністю, сприяє формуванню загальних і фахових компетентностей, розширює науковий кругозір і здібності до проведення предметного аналізу та критичного розуміння досягнень сучасної науки.

Науково-дослідна робота у закладах вищої освіти України здійснюється на основі діючих Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», статутів університетів та інших вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації. Головними її завданнями серед іншого є: органічна єдність змісту освіти й програм наукової діяльності; застосування результатів наукових досліджень у практичній площині; суб'єкти навчально-виховного процесу безпосередньо беруть участь у науково-дослідних роботах, що організовані в закладі вищої освіти; організація і проведення науково-методичних, науково-практичних, наукових семінарів, конференцій, олімпіад, конкурсів науково-дослідних, курсових, кваліфікаційних (дипломних) та інших робіт здобувачів вищої освіти.

Успішність наукової діяльності неможлива без знання її теорії, методології, організації, методів та технології. Ці знання потрібні всім тим, хто бере участь у навчальному й науковому процесі.

Підготовка здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з предметної спеціальності 032 Історія та археологія є одним із базових напрямків освітньо-наукової діяльності на історичному факультеті Житомирського державного університету імені Івана Франка. Реалізація цієї освітньої програми передбачає вивчення таких освітніх компонент, метою яких є розвиток загальних і спеціальних фахових компетентностей, які забезпечують підготовку висококваліфікованих спеціалістів. Однією із вказаних освітніх компонент є «Основи науково-дослідної роботи студентів». Вказана освітня компонента дозволяє розвинути у здобувачів вищої освіти раціональне творче мислення, організувати їх оптимальну розумову діяльність. За період навчання здобувачі вищої освіти повинні виконувати наукові дослідження у різних формах навчального процесу, спираючись на одержані у процесі вивчення освітньої компоненти знання.

Традиційно освітня компонента «Основи науково-дослідної роботи студентів» викладалася на другому курсі історичного факультету. У 2015 і 2016 рр. були вперше опубліковані авторські методичні рекомендації до семінарських занять із навчальної дисципліни «Основи науково-дослідної роботи студентів». Проте, починаючи з 2021–2022 рр. відбулися зміни в освітніх програмах. Також видання даних методичних рекомендацій зумовлене змінами в аудиторному навантаженні, порівняно з попередніми навчальними роками. Необхідним також є врахування сучасних тенденцій освітнього та наукового процесів і найновіших тематичних наукових видань. Тому, це відображено в представлених методичних рекомендаціях до семінарських занять з освітньої компоненти «Основи науково-дослідної роботи студентів».

Мета вивчення освітньої компоненти «Основи науково-дослідної роботи підготовки вчителя» полягає як у висвітленні теоретичних основ науково-дослідної роботи, так й у наданні методичних порад і рекомендацій для виконання конкретних видів наукових і навчально-дослідних робіт. Її **завданням** є формування у здобувачів вищої освіти систематизованого комплексу знань про загальні принципи, форми, методи проведення науково-дослідної роботи і особливості оформлення результатів наукової роботи.

Відповідно до навчальних і робочих планів Житомирського державного університету імені Івана Франка освітні компоненти «Основи науково-дослідної роботи підготовки вчителя» або ж «Основи науково-дослідної роботи студентів» є обов'язковим елементом підготовки випускників усіх факультетів, у тому числі здобувачів вищої освіти історичного факультету денної форми навчання. Ця освітня компонента викладається для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти предметної спеціальності 032 Історія та археологія у відповідній кількості годин, згідно з навчальним планом, у другому семестрі, першого року підготовки.

Представлені методичні рекомендації з освітньої компоненти «Основи науково-дослідної роботи студентів» побудовані за проблемно-тематичним підходом, розгляд питань здійснений в історико-діалектичному розрізі й ґрунтуються на основі принципів науковості, всебічності та багатофакторності. Це сприятиме засвоєнню здобувачами вищої освіти відповідних теоретичних знань та формуванню практичних компетентностей. Їх рівень має бути відображений на семінарських заняттях (аудиторне викладання), у підготовці рефератів, що є одним із навчально-дослідницьких завдань, у виконанні індивідуальних навчально-дослідницьких завдань та у підсумковому адмініструванні (модульних контрольних роботах).

**РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ ЗА ТЕМАМИ
ТА ВИДАМИ РОБОТИ**

№ з/п	Назва тем	Кількість годин		
		Денна форма		
		Лекцій	Семинар-ських	Самостій-на
Модуль 1.				
Поняття науки та основні характеристики науково-дослідної роботи				
1.	Наука як сфера людської діяльності Історія становлення науки та наукових досліджень	2	2	6
2.	Поняття про методологію, методикаку та методи наукових досліджень	2	2	6
3.	Інформаційне забезпечення, обробка та аналіз матеріалів науково-дослідної роботи	2	2	6
4.	Самостійна робота здобувачів вищої освіти у системі навчального процесу	2	0	6
Кількість годин за модуль 1		8	6	24
Модуль 2.				
Науково-дослідна робота у закладі вищої освіти				
5.	Логіка, структура та особливості написання тексту науково-дослідних робіт	2	2	6
6.	Види навчальних, кваліфікаційних (дипломних) робіт і наукових праць в Україні	2	2	6
7.	Бібліографічне оформлення науково-дослідної роботи	2	2	6
8.	Підготовка до захисту, захист та практична користь науково-дослідної роботи	2	2	6
9.	Захист індивідуального навчально-дослідного завдання	0	0	12
Кількість годин за модуль 2		8	8	36
Усього годин		16	14	60

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ

Навчання без роздумів – шкідливе, роздуми без навчання – небезпечні.
Конфуцій (551 до Р. Х. – 497 Р. Х.)

Модуль 1.

Поняття науки та основні характеристики науково-дослідної роботи

Тема 1 (2 години)

Наука як сфера людської діяльності. Історія становлення науки та наукових досліджень

«Основи науково-дослідної роботи підготовки вчителя» як освітня компонента. Предмет освітньої компоненти «Основи науково-дослідної роботи підготовки вчителя». Інтегративний характер наукознавчих знань. Методологічні засади освітньої компоненти «Основи науково-дослідної роботи підготовки вчителя». Зв'язок «Основи науково-дослідної роботи підготовки вчителя» з іншими освітніми компонентами.

Переднаука. Визначення поняття «наука». Конвенціоналізм А. Пуанкаре. Наукознавство. Розуміння науки у широкому і вузькому значенні. Внутрішня логіка розвитку науки. Кінцевий продукт науки. Наука як одна з форм суспільної свідомості. Наука як знання. Закон. Факт. Детермінізм. Наука як діяльність. Наука як соціальний інститут. Соціальні функції науки. Пізнавальні функції науки.

Критерії класифікації наук. Об'єкт і предмет дослідження. Сфера дослідження. Спосіб і метод одержання нового знання. Зв'язок із предметною діяльністю.

Виникнення науки у сучасному розумінні. Етапи розвитку науки. Етап становлення математики. Етап становлення природознавства. Етап становлення соціальних і гуманітарних наук. Період класичної науки. Наукові товариства та академії. Некласична наука. Дисциплінарні об'єднання дослідників. Міждисциплінарні та проблемно-спрямовані наукові пошуки.

Сучасна наука є складною структурованою системою дисциплін (біля 15 тис. дисциплін і декілька сотень тисяч наукових журналів), тісно пов'язаних між собою завдяки глибокій єдності предметів і об'єктів їхнього дослідження. Гуманітарна сфера охоплює понад 40 наукових дисциплін.

Науку прийнято визначати як найбільш ефективну сферу капіталовкладень. Світова практика стверджує, що прибуток від капіталовкладень у наукову галузь складає 100–200 % і є значно вищим за дивіденди від інших галузей. За даними іноземних економістів, на один долар капіталовкладень у науку прибуток за рік складає 4–7 доларів і навіть більше.

Нерівномірність історичного розвитку науки. Т. С. Кун і теорія «наукових революцій». Функція руйнування. Функція вироблення. Філософія науки. Кількість і характер наукових революцій. «Індустрія знань» та інформаційне

суспільство. Наукове товариство. Критерії фундаментальності та інструментальності в сучасній науці.

Витоки та історичний розвиток гносеології (вчення Античності, Середньовіччя, Нового часу, Просвітництва, німецька класична філософія, марксизм, позитивізм, структуралізм і постмодернізм). Наукове пізнання. Рівні наукового пізнання. Мета науково-пізнавальної діяльності. Засоби наукового пізнання. Схема процесу наукового пізнання. Науковий факт. Проблема. Ідея. Експеримент. Теорія. Фундаментальні й прикладні наукові дослідження.

Цінності науки та цінності особистості вченого. Взаємозв'язок цінностей науки і ціннісних орієнтацій вченого. Зв'язок науки, техніки і виробництва. «Корисність» для суспільства досліджень окремо взятого вченого. Соціальна та моральна відповідальність дослідника. Взаємозв'язок між наукою, суспільством і культурою у багатьох напрямках.

Мораль. Етика. Професійна мораль. Професійна етика. Професійний конформізм. Р. К. Мертон і «нормативний етос науки». Чотири імперативи або основні моральні принципи науки. Класичні ідеали науковості. Істинність. Обґрунтованість. Автономність. Посткласичні ідеали науковості. Ефективність. Інструментальність. Комплексність.

Тема 2 (2 години)

Поняття про методологію, методику та методи наукових досліджень

Методологія наукових досліджень. Історичний вимір становлення наукової методології. Діалектична природа мислення. Функції наукової методології. Філософська і спеціально-наукова методології. Загальна і конкретнонаукова методологія.

Предмет гуманітарних наук. Відмінність гуманітарних наук від природничих і точних наук. Загальний характер природних і точних наук та індивідуальний характер гуманітарних. Методологія гуманітарних наук. Ідеографічний метод гуманітарних наук. Поняття методології історичної науки. Особливості методології історичної науки. Формулювання головних принципів методології історії Й. Г. Дройзенем. Сучасне

У середині – другій половині ХХ століття виник новий масштабний інтелектуальний рух, який піддав скепсису класичні прийоми історичного пізнання та історіописання, вироблені науковою думкою ХІХ ст. Це була «нова історична наука» («нова історія», «нова соціальна історія»). У сучасному розумінні цим терміном варто позначати цілий ряд методологічно зближених нових напрямків і течій у західній теорії історії та історіографії. Спільним для них є прагнення надати більшій науковості історії, залучивши для цього методи і здобутки інших наук, передусім соціології, психології і математики.

визначення головних принципів і складових методології історичної науки. Парадигми теорії і методології історичної науки. Відмінність методології історичної науки від філософії науки, історіософії, історичної соціології. Виокремлення і теоретичне осмислення методологією історії головних елементів історичного пізнання. Об'єкт і предмет вивчення. Суб'єкт пізнання (історик), методи і логіка дослідницької діяльності у процесі створення історичних знань. Історичні знання, їх структура.

*Зарубіжні наукові школи досить часто не розмежовують методологію і методи дослідження. Зазвичай **методологію** розуміють як теорію методів дослідження, побудову концепцій, як систему знань про теорію науки чи систему дослідницьких методів. **Методика** є сукупністю прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції із фактичним матеріалом.*

Методика наукових досліджень. Метод наукових досліджень. Синтетична функція методу. Всезагальні (філософські), загальнонаукові і спеціальні наукові

методи.

Емпіричні методи дослідження. Спостереження. Експеримент. Порівняння. Опис. Вимірювання. Теоретичні методи дослідження. Формалізація. Аксиоматичний метод. сходження від чуттєво-конкретного до абстрактного. Сходження від абстрактного до конкретного. Загальнологічні методи і прийоми дослідження. Аналіз. Синтез. Абстрагування. Ідеалізація. Узагальнення. Індукція. Дедукція. Аналогія. Моделювання. Системний метод. Статистичні методи. Методи математичної статистики.

Використання багаторівневої методики в історичних дослідженнях – поєднання емпіричних методів, методів теоретичного пізнання і загальнологічних методів і прийомів дослідження. Ідеографічний (описовий) метод. Метод історичного порівняння. Біографічний метод. Синхронний і діахронний методи. Метод просопографії. Метод анкетування. Методи математичної статистики. Метод раціональної реконструкції тексту і метод історико-культурної атрибуції. Кліометрія (кліометрика). Метод

комп'ютеризованого статистичного аналізу історичних джерел (квантитативна історія). Метод математичного і комп'ютерного моделювання історичних процесів. Метод «усної історії».

Тема 3 (2 години)

Інформаційне забезпечення, обробка та аналіз матеріалів науково-дослідної роботи

Інформація. Інформаційне суспільство. «Комп'ютерна революція». «Штучний інтелект». Наукова інформація. Дані. Види наукової інформації. Природничо-наукова інформація. Техніко-технологічна інформація.

Щорічно у світі видається понад 500 тисяч книг різної тематичної спрямованості. Журналів видається ще більше. Попри це, великий обсяг наукової інформації зостається неопублікованим.

Економічна інформація. Соціально-політична інформація. Інформаційний ресурс. Дослідницькі функції наукової інформації. «Старіння» інформації. Підбір і моніторинг наукової

інформації. Повторюваність і нераціональність наукових досліджень через брак необхідної наукової інформації.

Джерело наукової інформації. Потік наукової інформації. Висхідний та спадний потоки наукової інформації. Документ. Первинний і вторинний документ. Наукове видання. Монографія. Наукова стаття. Автореферат дисертації. Препринт. Репринт. Збірник наукових праць. Тези доповідей. Матеріали наукової конференції. Науково-популярне видання. Навчальне видання. Підручник. Навчальний посібник. Навчально-методичний посібник. Навчальний наочний посібник. Курс лекцій. Хрестоматія. Довідково-інформаційне видання. Інформаційне видання. Бібліографічне видання. Реферативне видання. Періодичне видання. Неперіодичні видання.

Національний архівний фонд. Архівні джерела. Центральний державний історичний архів України (ЦДІА України). Центральний державний архів вищих органів влади й управління України (ЦДАВО України). Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Обласні архіви. Відомчі архіви. Джерельна база дослідження. Джерелознавча методика дослідження.

Поняття плагіату. Класифікація типів плагіату. Академічний плагіат. Академічна доброчесність. Дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками. Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти. Академічна відповідальність. Види академічної відповідальності.

У 2022 р. кількість інтернет-користувачів у світі досягла 4,95 млрд. В Україні кількість інтернет-користувачів щодня складає близько 77–78 % жителів.

Бібліотека. Internet-бібліотеки. Бібліотечний каталог. Алфавітний каталог. Системний каталог. Предметний каталог. Служби науково-технічної інформації (НТІ). Автоматизовані інформаційно-пошукові системи. Банк даних. База даних. Наукометрична база

даних. Індекс цитування. Індекс Гірша (h-індекс). Імпакт-фактор. Український індекс наукового цитування.

Тема 4 (2 години)

Самостійна робота здобувачів вищої освіти у системі навчального процесу

Навчальний час. Навчальний план. Аудиторна та позааудиторна робота студента. Самостійна робота студента. Мета самостійної роботи студентів. Завдання самостійної роботи студента. Зміст і конкретне наповнення самостійної роботи студента. Критерії класифікації самостійної роботи студента. Функції самостійної

роботи

студента.

Планування

самостійної

роботи.

У сучасній системі навчання самостійна робота займає домінуюче становище з-поміж решти видів навчальної діяльності здобувачів вищої освіти після практичної підготовки (може складати від 15 до 55% навчального програмового матеріалу) та дозволяє розглядати накопичувані знання як об'єкт власної діяльності здобувачів вищої освіти.

Організація самостійної роботи студента. Система навчально-методичних засобів для забезпечення самостійної роботи студента. Контроль над самостійною роботою студента.

Організаційні і санітарно-гігієнічні вимоги наукової роботи. Обладнання свого робочого місця із забезпеченням оптимальних умов праці. Дотримання дисципліни праці, режиму. Послідовне, протягом життя накопичення знань із певного напрямку науки, не розпорошення уваги на різні галузі і напрями. Використання методики і технологій при виконанні завдань. Чергування періодів напруженої праці і відпочинку.

Правила роботи з книгою. Попереднє ознайомлення із книгою. Послідовність опрацювання загальних даних про книгу. Заголовок. Автор. Видавництво (або установа, що випустила книгу). Час видання. Анотація. Зміст. Авторська або видавнича передмова. Довідково-бібліографічний апарат (показчики, додатки, перелік скорочень і т. п.).

Види читання. Техніка читання. Суцільне читання. Часткове читання. Синтетичне читання. Швидкісне читання. Робота із книгою. Попереднє ознайомлення із книгою. Ретельне пропрацювання тексту. Методика швидкісного читання. Не допущення регресій очима. Дотримання певного алгоритму читання. Читання без артикуляції. Забезпечення руху очей по центру сторінки зверху вниз. Концентрація уваги. Зосередження уваги на процесі читання. Намагання зрозуміти прочитане у процесі читання. Постійно повторювання прочитаного відразу ж після завершення читання. Використання різних способів читання. Постійне вдосконалення своїх умінь у читанні.

Модуль 2. Науково-дослідна робота у закладі вищої освіти

Тема 5 (2 години)

Логіка, структура та особливості написання тексту науково-дослідної роботи

Логічна схема наукового дослідження. Назва наукової роботи.

*Французький філософ **Бернард Шартрський** у XII ст. висловив сентенцію, якою визначив принцип наукового поступу: «Ми подібні до карликів, які сидять на плечах велетнів ми бачимо більше й далі, ніж вони, не тому, що маємо ліпший зір, і не тому, що вищі за них, а тому, що вони нас підняли».*

Обґрунтування актуальності теми наукового дослідження.

Постановка мети і конкретних завдань дослідження. Визначення об'єкта дослідження. Визначення предмета дослідження. Відмінність між об'єктом і предметом дослідження. Вибір

методів (методики) проведення дослідження. Опис процесу дослідження. Формулювання висновків і оцінка одержаних результатів. Науковий результат. Теоретико-методологічні та інструментальні результати наукових досліджень. Обговорення результатів дослідження.

Абстрактна лексика. Наукова мова. Науковий стиль мовлення. Науково-популярний стиль мовлення. Науково-публіцистичний стиль мовлення. Науково-навчальний стиль мовлення. Виробничо-технічний стиль мовлення. Вимоги і критерії наукової мови. Логічність. Види скорочень. Буквені аббревіатури.

Згідно з даними Національної Академії Наук України, словниковий обсяг сучасної української мови складає приблизно 256 тисяч одиниць. Цікаво, що за лексичним запасом українська мова є найбільш спорідненою з білоруською — 84 % спільної лексики, із польською і сербською ми маємо 70 % і 68 % спільних слів відповідно, а от з російською — лише 62 %.

Складноскорочені слова. Види умовних графічних скорочень за початковими буквами і частинами слів. Інтонація наукового тексту. Корисні рекомендації щодо підготовки наукового тексту. Раціональний розподіл часу під час занять науковою творчістю. Солідарність із думками попередників.

Принцип раціональної рубрикації наукового тексту. Рубрикація.

*Класичний абзац складається з трьох частин: **зачин** (визначає тему абзацу – зміст); **фраза** (вміщує основну інформацію абзацу); **коментар** (підсумок усього змісту абзацу).*

традиційна і нова системи нумерації рубрик документу. Нумерація розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів. Основні технічно-пунктуаційні правила рубрикації тексту документа. Вищий рівень членування. Середній рівень членування. Нижчий рівень членування. Визначення

абзацу. Побудова абзацу. Принцип формулювання заголовку тексту. Композиція наукової роботи.

Записи при читанні. Записи прочитаного. Анотація. Виписування цитат. Запис окремих слів із внесенням їх значення. Виписки без виписування. Складання плану. Записи висновків. План. Конспект. Тези. Реферування. Рецензування. Систематизація зведених оглядів. Підготовка зведеного конспекту. Схеми. Таблиці. Запис власних думок.

Визначення вступу курсової та кваліфікаційної (дипломної) робіт. Обов'язкові елементи вступної частини курсової та кваліфікаційної (дипломної) робіт. Обсяг вступу курсової та кваліфікаційної (дипломної) робіт. Визначення висновків курсової та кваліфікаційної (дипломної) робіт. Взаємозалежність між дослідницькою метою і завданнями та висновками курсової та кваліфікаційної (дипломної) робіт. Обсяг висновків курсової та кваліфікаційної (дипломної) робіт.

Тема 6 (2 години)

Види навчальних, кваліфікаційних (дипломних) робіт і наукових праць в Україні

Загальна характеристика видів навчально-дослідних робіт здобувачів вищої освіти в Україні. Реферат. Загальні вимоги до розробки реферату. Орієнтовна структура реферату. План. Вступ. Основна частина. Висновки. Список використаної літератури та джерел. Додатки. Найменування додатків. Вимоги до оформлення реферату. Курсова робота. Тематика і характер курсових робіт з історичних дисциплін. Зміст курсової роботи. Загальні вимоги до оформлення курсової роботи. Обсяг курсової роботи. Вимоги до структурних елементів курсової роботи. Вимоги до оформлення курсової роботи. Нумерація розділів та підрозділів курсової роботи. Кількість використаних джерел і літератури. Оформлення списку використаних джерел і літератури курсової роботи. Порядок розташування літературних джерел у списку використаних джерел і літератури курсової роботи.

Кваліфікаційна (дипломна) робота. Відмінність між кваліфікаційними (дипломними) роботами освітніх рівнів бакалавр та магістр. Тематика і характер кваліфікаційних (дипломних) робіт із історичних досліджень. Зміст кваліфікаційної (дипломної) роботи. Загальні вимоги до оформлення кваліфікаційної (дипломної) роботи. Обсяг кваліфікаційної (дипломної) роботи. Вимоги до структурних елементів кваліфікаційної (дипломної) роботи. Нумерація розділів і підрозділів кваліфікаційної (дипломної) роботи. Порядок розташування літературних джерел у списку використаної джерел і літератури кваліфікаційної (дипломної) роботи. Оформлення списку використаних джерел і літератури кваліфікаційної (дипломної) роботи.

Друкарські помилки, описки і графічні неточності у кваліфікаційній (дипломній) роботі. Система оцінювання кваліфікаційних (дипломних) робіт.

Дисертації із педагогічних, економічних і юридичних наук в Україні щорічно сукупно складають близько 24,2% всіх докторських дисертацій і 30,9% усіх дисертацій доктора філософії.

Поняття про наукові ступені. Дисертаційні дослідження в Україні. Доктор філософії (Phd) / доктор мистецтва (кандидат наук). Доктор наук. Терміни навчання в аспірантурі та докторантурі. Науково обґрунтовані результати дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії / доктора мистецтва. Обсяг дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії / доктора мистецтва. Основні вимоги до дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії / доктора мистецтва. Основні наукові результати дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії / доктора мистецтва. Фахові публікації. Процедура захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії / доктора мистецтва у спеціалізованій вченій раді. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук. Новизна і значущість дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук. Обсяг дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук. Основні

Проведене в Україні у 2016 році дослідження виявило 46 фірм, які пишуть дисертації та наукові роботи на замовлення.

кваліфікаційні ознаки дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук. Основні наукові результати дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук. Фахові публікації. Процедура захисту дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора наук у спеціалізованій вченій раді. Зберігання дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії / доктора мистецтва та доктора наук в Україні. Спеціальності історичних наук для написання дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії / доктора мистецтва та доктора наук.

Поняття про вчені звання. Вчені звання в Україні. Доцент. Вимоги для отримання вченого звання в Україні. Професор. Вимоги для отримання вченого звання в Україні. Старший дослідник. Вимоги для отримання вченого звання в Україні.

Тема 7 (4 години)

Бібліографічне оформлення науково-дослідної роботи

Поняття бібліографічного опису. Різні стилі бібліографічного опису.

MLA (Modern Language Association) style – (гуманітарні науки), APA (American Psychological Association) style – (суспільні науки), Chicago/Turabian style – (фізичні, природничі та суспільні науки), Harvard style – (гуманітарні науки та суспільні науки), ACS (American Chemical Society) style – (хімія та інші природничі науки), AIP (American Institute of Physics) style – (фізика), IEEE

Найдавніша бібліографічна праця, що збереглася до нашого часу – датований 2000 р. до Р. Х. перелік книг, виготовлений на глиняних табличках і віднайдених у ході розкопок у Ніппурі – столиці Шумеру. Очевидно, це був один із перших бібліотечних каталогів. Перше визначення терміну «бібліографія» датоване 1704 р. у французькому словнику «Dictionnaire de Trevoux». Воно означало: «Знання та розшифрування стародавніх манускриптів».

(Institute of Electrical and Electronics Engineers) style – (інженерія, електроніка, телекомунікації, інформатика та інформаційні технології), Vancouver style – (медицина та фізичні науки), OSCOLA – стандарт Оксфордського університету для цитування юридичних документів, APS (American Physics Society) style, Springer MathPhys Style. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Бібліографічний запис книги з одним автором. Бібліографічний запис книги з двома та трьома авторами. Бібліографічний запис книги з чотирма авторами. Бібліографічний запис книги з п'ятьма і більше авторами. Бібліографічний запис книги без автора. Бібліографічний запис книги без року видання. Бібліографічний запис книги без місця видання. Бібліографічний запис багатотомного книжкового видання. Бібліографічний запис наукової статті. Бібліографічний запис матеріалів конференцій і з'їздів. Бібліографічний запис словника. Бібліографічний запис опублікованих документів. Бібліографічний запис дисертації. Бібліографічний запис автореферату дисертації. Бібліографічний запис частини книги, періодичного, продовжуваного видання. Бібліографічний запис газетних матеріалів. Бібліографічний запис електронного ресурсу.

Види посилань. Посторінкові посилання / виноски. Посилання в тексті науково-дослідної роботи. Посилання в квадратних дужках. Прикінцеві посилання/виноски.

Оформлення цитувань. Цитування. Види та загальні вимоги до цитувань. Пряме. Непряме. Перефразування та узагальнення.

Тема 8 (2 години)

Підготовка до захисту, захист та практична користь науково-дослідної роботи

Рецензія. Структура рецензії кваліфікаційної (дипломної) роботи. Критерії рецензування кваліфікаційної (дипломної) роботи. Зовнішня та внутрішня рецензії. Термін чинності рецензії на кваліфікаційну (дипломну) роботу. Відгук. Структура відгуку кваліфікаційної (дипломної) роботи. Критерії написання відгуку на кваліфікаційну (дипломну) роботу.

Державна екзаменаційна комісія. Кворум державної екзаменаційної роботи. Підстави для недопущення до захисту виконавця кваліфікаційної (дипломної) роботи. Підстави для допуску до захисту кваліфікаційної (дипломної) роботи. Структура виступу здобувача вищої освіти під час захисту кваліфікаційної (дипломної) роботи.

Дискусія під час захисту кваліфікаційної (дипломної) роботи. Форма відповідей на запитання членів державної екзаменаційної комісії. Критерії оцінювання захисту здобувачем вищої освіти кваліфікаційної (дипломної) роботи.

Оратор повинен знати у 2–3 рази більше від слухачів про предмет своєї промови. Забезпечити таку перевагу у знаннях можна за рахунок загальної ерудиції, професійної підготовки та за рахунок безпосередньої підготовки перед виступом.

Вміння долати страх виступу перед аудиторією, обґрунтовувати та відстоювати свою думку. Основні прийоми та правила ораторського мистецтва.

*Визначено, що під час розмови, люди споглядають одні одних **приблизно 35–50 % усього часу**, який охоплює розмова. Зоровий же контакт оратора з аудиторією не повинен бути меншим. Він необхідний, щоб визначити реакцію, яку спричинили його слова. Погане враження складається від промовця, який дивиться у вікно, на стіни, опускає очі дотолу чи підводить їх до стелі, розглядає власні руки або взагалі з «відсутнім» поглядом.*

Практичне і теоретичне значення науково-дослідних робіт із гуманітарних спеціальностей. Подальше застосування кваліфікаційної (дипломної) роботи. Практичний здобуток та особистий досвід здобувачів вищої освіти від занять науково-дослідною роботою. Розвиток навичок науково-дослідної роботи у подальшій

професійній діяльності.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Модуль 1.

Поняття науки та основні характеристики науково-дослідної роботи

Семінар № 1

Наука як сфера людської діяльності. Історія становлення науки та наукових досліджень

Мета: ознайомити студентів із поняттям «наука», з класифікацією та типологією наук, основними етапами становлення науки та наукових досліджень. Визначити основні елементи наукової етики і сформулювати завдання, які ставить перед вченим-дослідником суспільство.

План

1. Поняття науки. Класифікація та типологія наук.
2. Основні етапи розвитку науки. Теорія наукових революцій Т. Куна.
3. Сутність наукового пізнання.
4. Наукова етика. Ідеали наукової діяльності.
5. Вклад українських вчених у світову науку (біографічні відомості про вчених і їхні відкриття).

Опорні поняття: гносеологія, еволюція, еволюціонізм, епістемологія, етика наукова, етос науки, ідеал, імператив, закон, наука, наукова картина світу, наукова революція, наукове співтовариство, науково-технічний прогрес, науково-технічна революція, парадигма, пізнання наукове, прикладі науки, секуляризація. теорія, учений, факт, фундаментальні науки.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Наука як соціокультурне явище.
2. Різноманітність форм знання. Наукове та позанаукове знання.

Реферати:

- Етика як невід’ємна характеристика наукової діяльності.
- Функції науки у житті суспільства.
- Структура процесу пізнання.
- Місце і роль наукових досліджень у загальній системі освіти.
- Класифікація наукових досліджень.

Рекомендована література**Основна:**

1. Вітченко А. О., Вітченко А. Ю. Основи наукових досліджень у вищій школі: підручник Київ: В-ць Ямчинський О. В., 2020. 270 с.
2. *Енциклопедія історії України*: в 10 т. Т. 7: Мл–О / голова редкол. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2010. 728 с.
3. Кислий В. М. Організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: Унів. кн., 2011. 224 с.
4. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Слово, 2009. 240 с.
5. Конверський А. Основи методології та організації наукових досліджень. Київ: ЦНЛ, 2019. 350 с.
6. *Основи наукових досліджень*: навч. посіб. / Н. В. Гнасевич, Т. В. Гончарук, М. І. Гурик та ін.; за заг. ред. Т. В. Гончарук. Тернопіль: Крок, 2014. 273 с.
7. Палеха Ю. І., Леміш Н. О. Основи науково-дослідної роботи: навч. посіб. Київ: Вид-во Ліра-К, 2013. 336 с.
8. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2016. 254 с.
9. *Філософський енциклопедичний словник* / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). Київ: Абрис, 2002. 742 с.
10. Цехмістрова Г. С. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Київ: ВД «Слово», 2008. 280 с.

Додаткова:

1. *Історична наука*: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища школа, 2002. 430 с.
2. *Енциклопедія постмодернізму* / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкуна; наук. ред. пер. О. Шевченко. Київ: Основи, 2003. 503 с.
3. Колесников О. В. Основи наукових досліджень: навч. посіб. 2-ге вид. випр. та доп. Київ: ЦНЛ, 2011. 144 с.
4. Кущевський М. О. Історія науки і техніки: навч. посіб. Хмельницький: ХНУ, 2015. 467 с.
5. Мазур О. В., Подвойська О. В., Радецька С. В. Основи наукових досліджень: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів філол. спец. Вінниця: Нова книга, 2013. 120 с.
6. *Методологія та організація наукових досліджень*: навч. посіб. / О. Г. Шидакова-Каменюка, О. В. Самохвалова, С. Г. Олійник, О. І. Кравченко. Харків: ХДУХТ, 2017. 187 с.
7. Носачова Ю., Іваненко О., Радовенчик Я. Основи наукових досліджень. Київ: Кондор, 2020. 132 с.

8. *Основи наукових досліджень*: навч. посіб. / В. М. Дорошенко, О. С. Тітлов, Т. А. Сагала, Н. О. Біленко. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2019. 156 с.

9. *Петрушенко В. П.* Філософія і методологія науки: навч. посіб. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. 184 с.

10. *Соціологічна енциклопедія* / уклад. В. Г. Городяненко. Київ: Академвидав, 2008. 456 с.

Інформаційні ресурси:

1. *Броннікова Л. В.* Наука і суспільство на початку 21 ст.: новий етап взаємодії. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2012/183-171-14.pdf> (дата звернення 20.01.2023).

2. *Зянько В. В.* Коваль Н. О., Журко Т. О. Основи науково-дослідної роботи: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2013. 143 с. URL: http://fk.vntu.edu.ua/images/documents/zianko_koval.pdf (дата звернення 16.01.2023).

3. *Корягін М. В., Чік М. Ю.* Основи наукових досліджень: елект. навч. посіб. Електронні дані. *Навчальні матеріали онлайн*: [Б. м.], 2010–2017. URL: http://pidrucususpilstvi:hniki.suspilstvi:om/70270/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/osnovi_naukovih_doslidzhen/ (дата звернення 20.01.2023).

4. *Методологія наукових досліджень*: навч. посіб. / В. С. Антонюк, Л. Г. Полонський, В. І. Аверченков та ін. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 274 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/1850979/> (дата звернення 25.01.2023).

5. *Наука в різних іпостасях. Журнал Віче. №6, березень 2012.* URL: <http://www.viche.info/journal/3033/> (дата звернення 19.01.2023).

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття наука.
2. Які на Вашу думку причини виникнення науки?
3. Розкрийте систему ознак, за якими здійснюється класифікація і типологія наук.
4. Проаналізуйте поняття «наукова революція». Хто його ввів до наукового обігу?
5. Вкажіть головні етапи еволюції науки та охарактеризуйте їх.
6. Чим, на Вашу думку, відрізняється науковий пошук XX ст. від наукового пошуку XXI ст.?
7. Проаналізуйте співвідношення теорії і практики в системі гуманітарного знання.
8. Якими є основні принципи та норми етики науки?
9. Дайте визначення поняттю етика науковця.
10. Назвіть прізвища відомих українських учених XIX–XX століть.

Семінар № 2

Поняття про методологію, методіку та методи наукових досліджень

Мета: ознайомити студентів із поняттями «методологія», «методика» і «методи», з теоретичним осмисленням їх новітніх характеристик. Визначити та охарактеризувати особливості методології гуманітарних наук та методології історичної науки. Провести класифікацію, типологію та дефініцію основних наукових методів і методів історичних досліджень.

План

1. Поняття наукової методології.
2. Особливість методології гуманітарних наук. Поняття методології історичної науки.
3. Поняття методіки і методу наукових досліджень.
4. Класифікація і типологія методів наукових досліджень.
5. Види методів і методіки історичних досліджень.

Опорні поняття: абстрагування, аксіоматичний метод, аналіз, аналогія, анкетування, біографічний метод, вимірювання, герменевтичний метод, дедукція, експеримент, ідеографічний (описовий) метод, індукція, історико-культурна атрибуція, історичне порівняння, історичний метод, квантитативна історія, кліометрика, математична статистика, метод, метод «усної історії», методи історичних досліджень, методика історичних досліджень, методика, методологія, методологія історії, моделювання, опис, позитивізм, порівняння, просопографія, синтез, системний підхід, синхронний і діахронний методи, раціональна реконструкція тексту, спостереження, сходження від абстрактного до конкретного, узагальнення, формалізація.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Метафізика та діалектика як основні філософські методи.
2. Сутність методу «перехресного допиту на лаві свідків» Р. Дж. Колінгвуда.

Реферати:

- Теоретичні та емпіричні методи наукового дослідження.
- Неомарксизм та неопозитивізм: питання теорії та методології.
- Сутність методології, парадигми, концепції.
- Принципи, функції у наукових дослідженнях.
- Нові методологічні підходи до розуміння історичного процесу.

Рекомендована література**Основна:**

1. *Вихрущ В. О.*, Козловський Ю. М. *Методологія та методика наукового дослідження: підруч.* Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2020. 336 с.
2. *Власенко Л.*, Ладанюк А., Кишенько В. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Київ: Ліра-К, 2018. 352 с.
3. *Демківський А. В.*, Безус П. І. *Основи методології наукових досліджень: навч. посіб.* Київ: Акад. муніцип. упр., 2012. 276 с.
4. *Енциклопедія історії України: в 10 т. Т. 6: Ла–Мі / голова редкол. В. А. Смолій.* Київ: Наукова думка, 2009. 784 с.
5. *Запшкільняк Л.* *Методологія історії: від давнини до сучасності.* Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 227 с.
6. *Конверський А.* *Основи методології та організації наукових досліджень.* Київ: ЦНЛ, 2019. 350 с.
7. *Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / С. І. Добронравова та ін.; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2).* Київ: ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с.
8. *Посилкіна О. В.*, Літвінова О. В., Братішко Ю. С. *Методологія наукових досліджень та інноваційний розвиток: навч. посіб.* Харків: НФаУ, 2020. 220 с.
9. *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова).* Київ: Абрис, 2002. 742 с.
10. *Яковенко Н.* *Вступ до історії.* Київ: Критика, 2007. 376 с.

Додаткова:

1. *Бойченко М. І.* *Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісні та функціональні аспекти.* Київ: Вид-во «Промінь», 2011. 320 с.
2. *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін.* Київ: Вища школа, 2002. 430 с.
3. *Історіографічний словник: навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / С. І. Посохов, С. М. Куделю, Ю. Л. Зайцева та ін.; за ред. С. І. Посохова.* Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. 320 с.
4. *Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / О. Г. Шидакова-Каменюка, О. В. Самохвалова, С. Г. Олійник, О. І. Кравченко.* Харків: ХДУХТ, 2017. 187 с.
5. *Носачова Ю.*, Іваненко О., Радовенчик Я. *Основи наукових досліджень.* Київ: Кондор, 2020. 132 с.
6. *Основи наукових досліджень: навч. посіб. / В. М. Дорошенко, О. С. Тітлов, Т. А. Сагала, Н. О. Біленко.* Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2019. 156 с.
7. *Петрушенко В. П.* *Філософія і методологія науки: навч. посіб.* Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. 184 с.

8. *Соціологічна енциклопедія* / уклад. В. Г. Городяненко. Київ: Академвидав, 2008. 456 с.

9. *Ящук Т. І.* Філософія історії: курс лекцій., навч. посіб. Київ: Либідь, 2004. 536 с.

10. *Alexandrova A. A.* Philosophy for the Science of Well-Being. Oxford: Oxford University Press, 2017, 248 p.

Інформаційні ресурси:

1. *Методологія науки.* URL: sites.google.com/site/fajrru/Home/scientific (дата звернення 18.01.2023).

2. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / В. С. Антонюк, Л. Г. Полонський, В. І. Аверченков та ін.* Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 274 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/1850979/> (дата звернення 25.01.2023).

3. *Методологія, методи, логіка наукових досліджень. Навчальні матеріали онлайн:* 2010–2017. URL: http://pidrucusplystvi:hniki.cusplystvi:om/1056112760990/dokumentoznavstvo/metodologiya_metodi_logika_naukovih_doslidzhen (дата звернення 19.01.2023).

4. *Пелеха Ю. І., Леміш Н. О.* Основи науково-дослідної роботи. URL: http://dilo.kiev.ua/books_osnovi_ndr.html (дата звернення 24.01.2023).

5. *Український історичний портал.* URL: <http://www.history.com.ua>. (дата звернення 21.01.2023).

Контрольні запитання:

1. Розкрийте сутність наукової методології.
2. Назвіть і охарактеризуйте основні функції методології.
3. Визначте рівні методології.
4. Яка визначальна відмінність методології історичної науки від методології природничих чи точних наук?
5. Що таке методика дослідження?
6. Чому в ході історичних досліджень важливо використовувати багаторівневу методику – поєднувати різні за змістом методи і прийоми дослідження?
7. Назвіть методи, які входять до складу загальнонаукових?
8. Розкрийте зміст емпіричних методів та їх застосування у наукових дослідженнях.
9. У чому полягає сутність історичного методу? Які наукові прийоми охоплює цей метод?
10. Яким методологічним підходом була обмежена українська історична наука зокрема і радянська загалом у період існування СРСР. Чи завдало це шкоди для розвитку історичної науки?

Семінар № 3

Інформаційне забезпечення, обробка та аналіз матеріалів науково-дослідної роботи

Мета: ознайомити здобувачів вищої освіти із поняттям «інформаційне забезпечення науково-дослідної роботи», з його новітніми характеристиками і вимогами. Визначити і охарактеризувати види наукової інформації та інформаційних ресурсів для допомоги здобувачам вищої освіти у подальшій науково-дослідній роботі.

План

1. Поняття про інформаційні ресурси.
2. Загальна характеристика джерел і літератури наукового дослідження.
3. Архівні джерела дослідження. Їх використання та інтерпретація.
4. Поняття плагіату та академічної доброчесності у науковій роботі.
5. Бібліографічний пошук інформації. Наукометричні бази даних.

Опорні поняття: академічна доброчесність, архівне джерело, бібліографічне видання, дані, джерело наукової інформації, дисертація, збірник наукових праць, індекс Гірша, Інтернет, інформація, інформаційне суспільство, наукова інформація, матеріали наукової конференції, монографія, навчальний посібник, науково-популярне видання, наукометрична база, національний архівний фонд, плагіат, підручник, препринт, тези доповідей наукової конференції, хрестоматія.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Інтернет-ресурси історії України.

Реферати:

- Сутність універсальної десятикової класифікації.
- Види інформації і її джерела.
- Плагіат у науковій сфері: історія, сутність, заходи щодо боротьби.
- Національна система науково-технічної інформації.
- Бібліотека – інтелектуальний центр наукових досліджень.

Рекомендована література

Основна:

1. *Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених: монографія / за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А. Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової.* Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.

2. *Данильян О. Г., Дзьобань О. П.* Методологія наукових досліджень: підручник. Ювілейна серія НЮУ 215 років. Харків: Право, 2018. 368 с.

3. *Кислий В. М.* Організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: Унів. кн., 2011. 224 с.
4. *Конверський А.* Основи методології та організації наукових досліджень. Київ: ЦНЛ, 2019. 350 с.
5. *Корягін М. В., Чік М. Ю.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Алерта, 2019. 492 с.
6. *Мальська М., Паньків Н.* Організація наукових досліджень: навч. посіб. Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. 226 с.
7. *Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб.* / С. І. Добронравова та ін.; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). Київ: ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с.
8. *Романчиков В. І.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2016. 254 с.
9. *Студентська наукова робота: навч. посіб.* / Я. І. Шопя, О. І. Конопельник, Н. Є. Фтомин; за ред. П. М. Якібчука. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 184 с.
10. *Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М.* Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підруч. 6-те вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 310 с.

Додаткова:

1. *Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. Політики»;* за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2017. 234 с.
2. *Десять принципів академічної доброчесності для викладачів: пер. з англ./* Проект сприяння академічній доброчесності в Україні. 2017. 3 с.
3. *Мазур О. В., Подвойська О. В., Радецька С. В.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів філол. спец. Вінниця: Нова книга, 2013. 120 с.
4. *Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І.* Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях). Київ: Університетська книга. 2020. 219 с.
5. *Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб.* / О. Г. Шидакова-Каменюка, О. В. Самохвалова, С. Г. Олійник, О. І. Кравченко. Харків: ХДУХТ, 2017. 187 с.
6. *Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017 /* Пер. з англ.; Інститут розвитку освіти. Київ: Таксон, 2017. 184 с.
7. *Підюшенко В. Л., Шкрабак І. В., Словенко Е. В.* Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навч. посіб. Київ: Лібра, 2004. 344 с.
8. *Програмне забезпечення для перевірки наукових текстів на плагіат: інформаційний огляд /* авт.-уклад.: А. Р. Вергун, Л. В. Савенкова, С. О. Чуканова; редкол.: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська; Українська бібліотечна асоціація. Київ: УБА. 2016. 36 с.

9. *Фундаментальні цінності академічної доброчесності*: пер. з англ. / Міжнародний центр академічної доброчесності. 2019. 39 с.

10. *Що потрібно знати про плагіат: посібник з академічної грамотності та етики для «чайників»* / уклад. О. О. Гужва. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2016. 72 с.

Інформаційні ресурси:

1. *Дробиш Л. В., Карпенко Ю. В.* Дослідницька діяльність студентів як засіб якісної підготовки фахівців. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/32246/1/361-635-636.pdf> (дата звернення 16.01.2023).

2. *Лебедюк О. О.* Забезпечення інформаційних потреб студентів педагогічного ВНЗ у процесі науково-дослідницької роботи. URL: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/v34/V34-3-12.pdf> (дата звернення 22.01.2023).

3. *Худолій О. М.* Інформаційне забезпечення науково-дослідної роботи. URL: <http://www.tmfv.com.ua/journal/article/view/660/646> (дата звернення 26.01.2023).

4. *Студентська наукова робота: навч. посіб.* / Я. І. Шопа, О. І. Конопельник, Н. Є. Фтомин ; за ред. П. М. Якібчука. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 184 с. URL: <https://physics.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/Stud-naukova-robota.pdf> (дата звернення 22.01.2023).

5. *Google Scholar* або *Google Академія*: пошукова система і некомерційна бібліометрична база даних, що індексує наукові публікації та наводить дані про їх цитування. URL: <https://scholar.google.com.ua> (дата звернення 20.01.2023).

Контрольні запитання:

1. Що таке інформаційний пошук, яким він може бути?
2. У чому полягає відмінність між даними та інформацією?
3. Що таке науковий документ?
4. Чим відрізняються первинні документи від вторинних?
5. Назвіть основні види наукових публікацій.
6. Яка монографія – колективна чи індивідуальна є більш корисним науковим джерелом?
7. Охарактеризуйте основні етапи роботи з джерельною базою.
8. Чому в Україні явище плагіату є більш поширеним, ніж у Західній Європі і Північній Америці?
9. Яке покарання Ви вважаєте справедливим для студентів і науковців, яких було викрито у плагіаті?
10. Назвіть та надайте характеристику основних видів бібліотечних каталогів.

Модуль 2. Науково-дослідна робота у закладі вищої освіти

Семинар № 4 Логіка, структура та особливості написання тексту науково-дослідної роботи

Мета: ознайомити здобувачів вищої освіти із поняттям «логіка наукового дослідження», з його новітніми характеристиками і вимогами. Визначити і охарактеризувати основні підходи до складання плану, написання розділів основної частини, структурування вступу та висновків науково-дослідної роботи.

План

1. Загальна схема наукового дослідження.
2. Специфіка наукового стилю мовлення.
3. Рубрикація структурних одиниць тексту навчально-дослідних, кваліфікаційних (дипломних) та наукових праць.
4. Види методик опрацювання текстів: анотація, виписки, план, конспект, тези.
5. Структура вступу та висновків курсової та кваліфікаційної (дипломної) робіт.

Опорні поняття: актуальність дослідження, анотація, апробація, виписки, вступ до наукової роботи, висновки, завдання, конспект, мета, наукова новизна, об'єкт, план, практичне значення, предмет, розділ, тези, теоретичне значення.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Організація і планування наукового дослідження.

Реферати:

- Навчально-дослідна робота у структурі Малої академії наук України як початковий етап у розвитку наукових здібностей майбутніх здобувачів вищої освіти.
- Методичні поради підготовки та написання науково-дослідних робіт.
- Класифікація завдань науково-дослідної роботи.
- Етапи опрацювання джерелознавчої бази дослідження.
- Функції наукового керівника при написанні курсової та кваліфікаційної (дипломної) робіт.

Рекомендована література**Основна:**

1. *Важинський С. Е.*, Щербак Т. І. *Методика та організація наукових досліджень*: навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
2. *Вітченко А. О.*, Вітченко А. Ю. *Основи наукових досліджень у вищій школі: підручник* Київ: В-ць Ямчинський О. В., 2020. 270 с.
3. *Грипич С. Н.*, Буравкова Л. М. *Науково-дослідницька діяльність студентів*. Київ: Кондор, 2021. 228 с.
4. *Еко У.* *Як написати дипломну роботу: Гуманітарні науки* / пер. за ред. О. Глотова. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 224 с.
5. *Зацерковний В. І.*, Тішаєв І. В., Демидов В. К. *Методологія наукових досліджень*: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
6. *Історичне краєзнавство. Як написати науково-дослідницьку роботу: запитання та відповіді* / І. А. Коляда, Я. М. Камбалова, О. Ю. Кирієнко; відп. за вип. Лісовий О. В., Неділько С. В; голов. ред. О. П. Реєнт. Київ: АДЕФ-Україна, 2021. 172 с.
7. *Кислий В. М.* *Організація наукових досліджень*: навч. посіб. Суми: Унів. кн., 2011. 224 с.
8. *Методика та організація наукових досліджень*: навч. посіб. / О. П. Кириленко, В. В. Письменний, Н. М. Ткачук та ін.; за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. 196 с.
9. *Науково-дослідна робота студентів у вищих навчальних закладах*: навч.-метод. посіб. / Л. І. Мороз, І. В. Мороз, І. С. Литвиненко та ін. Миколаїв: Вид-во «Арнекс», 2017. 162 с.
10. *Студентська наукова робота*: навч. посіб. / Я. І. Шопя, О. І. Конопельник, Н. Є. Фтомин; за ред. П. М. Якібчука. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 184 с.

Додаткова:

1. *Гордієнко С. Г.* *Молодому науковцю коротко про необхідне*: наук.-практ. посіб. Київ: КНТ, 2007. 92 с.
2. *Гурський В. А.* *Науково-дослідна діяльність студентів у їх професійній підготовці*: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 120 с.
3. *Лисенко В. П.*, Рідей Н. М., Зазимко О. В. *Організація навчально-виховного процесу в університетах дослідницького типу: монографія* / за заг. ред. акад. Д. О. Мельничука. Київ: ВЦ НУБіП України, 2012. 612 с.
4. *Медвідь В. Ю.*, Данько Ю. І., Коблянська І. І. *Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях)*. Київ: Університетська книга. 2020. 219 с.
5. *Ніколаєнко С. М.* *Наукові дослідження в університетах – визначальний чинник зростання якості освіти*. Київ: Прок-Бізнес, 2007. 175 с.
6. *Організація наукових досліджень, написання та захист магістерської дисертації*: навч. посіб. / А. Ю. Берко, Є. В. Буров, О. М. Верес та ін. Львів: Новий Світ-2000, 2010. 282 с.

7. *Партико З. В.* Основи наукових досліджень: підготовка дисертації: навч. посіб. Київ: Ліра-К, 2018. 232 с.

8. *Підюшенко В. Л., Шкрабак І. В., Словенко Е. В.* Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навч. посіб. Київ: Лібра, 2004. 344 с.

9. *Савченко В., Шестаковська Т.* Наукове дослідження: задум, реалізація, результати: монографія. Мена: Домінант, 2013. 272 с.

10. *Сторубльов О. І., Бєседіна Л. М.* Підготовка рукописів до видання: метод. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Логос, 2008. 251 с.

Інформаційні ресурси:

1. *Гудзенко-Александрук О. Г.* Логіка наукового дослідження. Тестові завдання для студентів денної форми навчання. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2013. 24 с. URL:

http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/4111/1/Metodychka_Testy_LND_gotova.pdf (дата звернення 25.01.2023).

2. *Калакура Я.* Методика написання, редагування та бібліографічного оформлення українознавчого дослідження. URL: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2698> (дата звернення 22.01.2023).

3. *Методологія, методи, логіка наукових досліджень. Навчальні матеріали онлайн:* 2010–2017. URL: http://pidrucuspiylstvi:hniki.cuspiylstvi:om/1056112760990/dokumentoznavstvo/metodologiya_metodi_logika_naukovih_doslidzhen (дата звернення 19.01.2023).

Контрольні запитання:

1. Розкрийте основні засади логіки наукового дослідження.
2. Який з елементів загальної схеми науково-дослідної роботи, на Вашу думку, є особливо важливим? Свій варіант відповіді обґрунтуйте.
3. Перерахуйте різновиди наукового стилю мовлення.
4. Назвіть основні правила скорочень, які прийняті в науковому стилі української мови.
5. Що є первинним елементом рубрикації тексту наукового стилю?
6. Яка кількість речень вважається оптимальною для побудови абзацу? Чи є допустимим формування абзацу з одного речення?
7. Чим якісно відрізняється конспект від виписок?
8. Назвіть структурні частини науково-дослідної роботи.
9. Вкажіть основні функції науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти.
10. Чи можливо змінити тему науково-дослідної роботи здобувача вищої освіти вже після її офіційного затвердження вченою радою закладу вищої освіти.

Семінар № 5**Види навчально-дослідних, кваліфікаційних (дипломних) робіт і наукових праць в Україні**

Мета: ознайомити здобувачів вищої освіти із основними видами навчально-дослідних, кваліфікаційних (дипломних) робіт і наукових праць в Україні. Визначити і охарактеризувати систему наукових звань в Україні та країнах Західної Європи й США.

План

1. Види навчально-дослідних робіт здобувачів вищої освіти в Україні.
2. Кваліфікаційні (дипломні) дослідження в Україні.
3. Види і загальна характеристика дисертаційних досліджень та наукових звань в Україні.
4. Наукові ступені та наукові звання в країнах Західної Європи (один приклад на вибір) та США.

Опорні поняття: географічні (територіальні) рамки, джерельна та історіографічна база, доцент, завдання, кваліфікаційна (дипломна) робота, курсова робота, магістерська кваліфікаційна (дипломна) робота, мета, наукова новизна, підрозділ, професор, реферат, розділ, старший дослідник, старший науковий співробітник, структура наукової роботи, хронологічні межі (рамки).

Питання на самостійне опрацювання:

1. Технічні вимоги до оформлення реферату, курсової, кваліфікаційної (дипломної) роботи.

Реферати:

- Класифікація наукових рефератів.
- Окреслення проблематики та побудова плану-проспекту майбутнього дослідження.
- Структурна композиція кваліфікаційної (дипломної) роботи.
- Етапи курсової, кваліфікаційної (дипломної) бакалаврської та магістерської робіт.
- Магістерське кваліфікаційне дослідження: дипломна робота чи дисертаційна праця?

Рекомендована література**Основна:**

1. *Адаменко М. І.* Основи наукових досліджень. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 188 с.
2. *Власенко Л., Ладанюк А., Кишенько В.* Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Ліра-К, 2018. 352 с.

3. *Гришич С. Н., Буравкова Л. М.* Науково-дослідницька діяльність студентів. Київ: Кондор, 2021. 228 с.
4. *Демківський А. В., Безус П. І.* Основи методології наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Акад. муніцип. упр., 2012. 276 с.
5. *Євтушенко М., Хижняк М.* Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2019. 350 с.
6. *Конверський А.* Основи методології та організації наукових досліджень. Київ: ЦНЛ, 2019. 350 с.
7. *Науково-дослідна робота студентів у вищих навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / Л. І. Мороз, І. В. Мороз, І. С. Литвиненко та ін.* Миколаїв: Вид-во «Арнекс», 2017. 162 с.
8. *Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: навч. посіб. / Я. Я. Чорненький, Н. В. Чорненька, С. Б. Рибак та ін.* Київ: ВД «Професіонал», 2006. 208 с.
9. *Студентська наукова робота: навч. посіб. / Я. І. Шопа, О. І. Конопельник, Н. Є. Фтомин; за ред. П. М. Якібчука.* Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 184 с.
10. *Тушева В. В.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. УМО НАПН України. Харків: «Федорко», 2014. 408 с.

Додаткова:

1. *Гурський В. А.* Науково-дослідна діяльність студентів у їх професійній підготовці: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 120 с.
2. *Зосімов А. М., Голік В. П.* Дисертаційні помилки: монографія. 3-тє вид., доп. і випр. Харків: ВД «Інжек», 2005. 216 с.
3. *Луцький І. М., Скоморовський В. Б.* Методика підготовки та оформлення рефератів, курсових і дипломних робіт. Івано-Франківськ: Гостинець, 2008. 76 с.
4. *Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І.* Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях). Київ: Університетська книга. 2020. 219 с.
5. *Ніколаєнко С. М.* Наукові дослідження в університетах – визначальний чинник зростання якості освіти. Київ: Прок-Бізнес, 2007. 175 с.
6. *Організація наукових досліджень, написання та захист магістерської дисертації: навч. посіб. / А. Ю. Берко, Є. В. Буров, О. М. Верес та ін.* Львів: Новий Світ-2000, 2010. 282 с.
7. *Партико З. В.* Основи наукових досліджень: підготовка дисертації: навч. посіб. Київ: Ліра-К, 2018. 232 с.
8. *Підюшенко В. Л., Шкрабак І. В., Словенко Е. В.* Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навч. посіб. Київ: Лібра, 2004. 344 с.
9. *Савченко В., Шестаковська Т.* Наукове дослідження: задум, реалізація, результати: монографія. Мена: Домінант, 2013. 272 с.

10. Сурмін Ю. Майстерня вченого: підруч. для науковця. Київ: НМЦ «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. 302 с.

Інформаційні ресурси:

1. *Види науково-дослідної роботи студентів.* URL: http://p-for.com/book_99_glava_37_ROZD%D0%86L_5_VIDI_NAUKOVO-DOSL%D0%86.html (дата звернення 25.01.2023).

2. *Види та форми науково-дослідної роботи студентів.* URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-8404.html> (дата звернення 23.01.2023).

3. *Методика підготовки, оформлення і захисту науково-дослідних робіт.* URL: <https://nenc.gov.ua/doc/vvv/lectures/mpozndr.pdf> (дата звернення 24.01.2023).

4. *Чорновол-Ткаченко О. О. Науково-дослідницька діяльність студентів у ВНЗ України: зміст та завдання.* URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/4930/2/O.O.%20ChornovolTkechanko.pd> (дата звернення 21.01.2023).

5. *Яремчук В. Основи науково-дослідної роботи студентів: навч. посіб. для студентів факультетів гуманітарного профілю. Острого: Нац. ун-т «Острозька академія», 2012. 56 с.* URL: <http://eprints.oa.edu.ua/3008/> (дата звернення 21.01.2023).

Контрольні запитання:

1. Які види рефератів існують в Україні? Чим вони відрізняються між собою?

2. Чим, на Вашу думку, викликано обмеження обсягу кваліфікаційних (дипломних) робіт в Україні?

3. Перерахуйте головні спільні вимоги до курсових, кваліфікаційних (дипломних) робіт. Які з них, на Вашу думку, можливо є застарілими чи несуттєвими?

4. Поясніть відмінність між навчально-науковими і суто науковими роботами здобувачів вищої освіти.

5. Яка оптимальна кількість розділів для курсової, кваліфікаційної (дипломної) бакалаврської і магістерської робіт?

6. Який варіант упорядкування списку використаної літератури та джерел Вам видається зручнішим? Чому?

7. Які типові помилки в написанні та оформленні курсових, кваліфікаційних (дипломних) робіт? Наведіть приклади.

8. У чому змістова відмінність між дисертаційними дослідженнями доктора філософії (Phd) та доктора наук?

9. Який уповноважений орган влади здійснює контроль за якістю підготовки, атестації та присвоєння наукових звань в Україні?

10. Чи відповідає українська система наукових звань західноєвропейській та північноамериканській?

Семінар № 6**Бібліографічне оформлення науково-дослідної роботи**

Мета: ознайомити здобувачів вищої освіти із поняттям «бібліографічного оформлення науково-дослідної роботи», з його новітніми характеристиками і вимогами. Визначити і охарактеризувати правила цитування у тексті наукового стилю мовлення та оформлення титульного аркушу курсової, кваліфікаційної (дипломної) робіт.

План

1. Вимоги до бібліографічного оформлення науково-дослідної роботи.
2. Види посилань та їх оформлення у тексті наукового дослідження.
3. Особливості та види цитування у тексті наукового стилю мовлення.
4. Основні вимоги до оформлення титульного аркушу реферату, курсової, кваліфікаційної (дипломної) роботи.

Опорні поняття: бібліографія, бібліографічний запис, види посилань, наукова мова, посилання, цитата, цитування.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Ілюстрації та додатки до основного тексту курсової, кваліфікаційної (дипломної) робіт, їх оформлення.

Реферати:

- Ерудиція дослідника та коректність роботи із науковими джерелами.
- Аналіз документів, які встановлюють правила бібліографічного оформлення наукової роботи в Україні.
- Порівняння бібліографічного оформлення науково-дослідної роботи в Україні та інших країнах світу (на вибір).
- Відмінність понять «академічний плагіат», «самоплагіат» і «помилка цитування».
- Вимоги до подання формул, таблиць, ілюстрацій. Нумерація цифрового й ілюстративного матеріалу.

Рекомендована література**Основна:**

1. *Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання.* Київ, 2016. 16 с.
2. *Бюлетень* Вищої атестаційної комісії України. 2011. № 11.
3. *Важинський С. Е., Щербак Т. І.* Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
4. *Гришч С. Н., Буравкова Л. М.* Науково-дослідницька діяльність студентів. Київ: Кондор, 2021. 228 с.
5. *Грудініна Н.* Бібліографічний апарат наукової публікації як вияв академічної доброчесності. *Бібліотечний форум: історія, теорія, практика.* 2019. № 4. С. 6–10.

6. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016. 20 с.

7. Євтушенко М., Хижняк М. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2019. 350 с.

8. *Історичне* краєзнавство. Як написати науково-дослідницьку роботу: запитання та відповіді / І. А. Коляда, Я. М. Камбалова, О. Ю. Кирієнко; відп. за вип. Лісовий О. В., Неділько С. В.; голов. ред. О. П. Реєнт. Київ: АДЕФ-Україна, 2021. 172 с.

9. *Корягін М. В.*, Чік М. Ю. Основи наукових досліджень: навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Алерта, 2019. 492 с.

10. *Науково-дослідна* робота студентів у вищих навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / Л. І. Мороз, І. В. Мороз, І. С. Литвиненко та ін. Миколаїв: Вид-во «Арнекс», 2017. 162 с.

Додаткова:

1. *Гурський В. А.* Науково-дослідна діяльність студентів у їх професійній підготовці: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 120 с.

2. *Луцький І. М.*, Скоморовський В. Б. Методика підготовки та оформлення рефератів, курсових і дипломних робіт. Івано-Франківськ: Гостинець, 2008. 76 с.

3. *Медвідь В. Ю.*, Данько Ю. І., Коблянська І. І. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях). Київ: Університетська книга. 2020. 219 с.

4. *Організація* наукових досліджень, написання та захист магістерської дисертації: навч. посіб. / А. Ю. Берко, Є. В. Буров, О. М. Верес та ін. Львів: Новий Світ-2000, 2010. 282 с.

5. *Підюшенко В. Л.*, Шкрабак І. В., Словенко Е. В. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навч. посіб. Київ: Лібра, 2004. 344 с.

6. *Радченко І. А.* Теорія і практика наукових досліджень. Умань: УніверсУМ, 2013. 104 с.

7. *Савченко В.*, Шестаковська Т. Наукове дослідження: задум, реалізація, результати: монографія. Мена: Домінант, 2013. 272 с.

8. *Селігей П. О.* Світло і тіні наукового стилю: монографія; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2017. 627 с.

9. *Сторубльов О. І.*, Беседіна Л. М. Підготовка рукописів до видання: метод. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Логос, 2008. 251 с.

10. *Сурмін Ю. П.* Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація: навч.-метод. посіб. Київ: НАДУ, 2008. 184 с.

Інформаційні ресурси:

1. *Калакура Я.* Методика написання, редагування та бібліографічного оформлення українознавчого дослідження. URL: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2698> (дата звернення 22.01.2023).

2. *Методика* підготовки, оформлення і захисту науково-дослідних робіт. URL: <https://nenc.gov.ua/doc/vvv/lectures/mpozndr.pdf> (дата звернення 24.01.2023).

3. *Основні* вимоги до оформлення бібліографічного опису документів. URL: <http://library.wunu.edu.ua/index.php/uk/dovidka/zrazky-bibliohrafichnykh-orysiv> (дата звернення 21.01.2023).

4. *Правила* та зразки оформлення науково-дослідних робіт: методичні рекомендації для викладачів і студентів усіх форм навчання / укладачі: І. В. Сало, Д. Л. Лобода, М. А. Ребрик. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 63 с.

5. *Яремчук В.* Основи науково-дослідної роботи студентів: навч. посіб. для студентів факультетів гуманітарного профілю. Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2012. 56 с. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/3008/> (дата звернення 21.01.2023).

Контрольні запитання:

1. У якому році вступив у дію чинний нині ДСТУ, який визначає правила бібліографічного оформлення науково-дослідної роботи?

2. Охарактеризуйте принцип формування списку використаних джерел.

3. Які іноземні стилі бібліографічного оформлення науково-дослідної роботи Вам відомі? У чому їхня відмінність від української системи бібліографічного запису?

4. Який вид посилань – посторінковий чи прикінцевий, на Вашу думку, зручніший та простіший для використання автора наукового дослідження і його читача?

5. Вкажіть елементи вихідних даних літератури та джерел, які обов'язково мають бути вказані у будь-якому виді бібліографічного запису.

6. Чому під час запису електронного джерела інформації необхідно вказувати дату звернення до нього?

7. Назвіть основні правила цитування.

8. Чи вважається помилково оформлене цитування одним із видів плагіату?

9. Яка, на Вашу думку, причина досить частого застосування самоцитування та самопосилання українськими дослідниками?

10. Якими документами в Житомирському державному університеті імені Івана Франка визначаються основні вимоги до оформлення титульного аркушу курсової, кваліфікаційної (дипломної) роботи?

Семінар № 7

Підготовка до захисту, захист та практична користь науково-дослідної роботи

Мета: ознайомити студентів із поняттям «захист студентської науково-дослідної роботи», з його новітніми характеристиками і вимогами. Визначити і охарактеризувати практичне значення студентського наукового дослідження у подальшій науковій роботі.

План

1. Рецензування кваліфікаційної (дипломної) роботи.
2. Структура рецензії (відгуку) на кваліфікаційну (дипломну) роботу.
3. Хід захисту курсової і кваліфікаційної (дипломної) робіт та його результати.
4. Практичний здобуток та особистий досвід здобувачів вищої освіти від занять науково-дослідною роботою.

Опорні поняття: аутогенне тренування, анотація, відгук, державна екзаменаційна комісія, захист науково-дослідної роботи, рецензія.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Оформлення документів і матеріалів, пов'язаних із захистом кваліфікаційної (дипломної) роботи.

Реферати:

- Критерії оцінки кваліфікаційної (дипломної) роботи.
- Процесуальні моменти підготовки до захисту та захист кваліфікаційної (дипломної) роботи.
- Робота державної екзаменаційної комісії: склад і нормативні документи.
- Апеляція на оцінку державної екзаменаційної комісії.
- Психологічні прийоми та тренінги подолання страху виступу перед публікою.

Рекомендована література

Основна:

1. *Вихрущ В. О.*, Козловський Ю. М. *Методологія та методика наукового дослідження: підруч.* Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2020. 336 с.
2. *Власенко Л.*, Ладанюк А., Кишенько В. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Київ: Ліра-К, 2018. 352 с.
3. *Еко У.* *Як написати дипломну роботу: Гуманітарні науки / пер. за ред. О. Глотова.* Тернопіль: Мандрівець, 2007. 224 с.
4. *Історичне краєзнавство. Як написати науково-дослідницьку роботу: запитання та відповіді / І. А. Коляда, Я. М. Камбалова, О. Ю. Кирієнко; відп. за вип. Лісовий О. В., Неділько С. В; голов. ред. О. П. Реєнт.* Київ: АДЕФ-Україна, 2021. 172 с.
5. *Конверський А.* *Основи методології та організації наукових досліджень.* Київ: ЦНЛ, 2019. 350 с.
6. *Корягін М. В.*, Чік М. Ю. *Основи наукових досліджень: навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб.* Київ: Алерта, 2019. 492 с.
7. *Мальська М.*, Паньків Н. *Організація наукових досліджень: навч. посіб.* Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. 226 с.
8. *Науково-дослідна робота студентів у вищих навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / Л. І. Мороз, І. В. Мороз, І. С. Литвиненко та ін.* Миколаїв: Вид-во «Арнекс», 2017. 162 с.

9. Чумак В. Л., Іванов С. В., Максимюк М. Р. Основи наукових досліджень: підруч. Київ: Вид-во Нац. авіа ун-ту «НАУ-друк», 2009. 304 с.
10. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 376 с.

Додаткова:

1. Гурський В. А. Науково-дослідна діяльність студентів у їх професійній підготовці: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 120 с.
2. Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях). Київ: Університетська книга. 2020. 219 с.
3. Мельник Ю. Б. Методика підготовки до наукової доповіді. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2012. № 1. С. 29–33002Е
4. Ніколаєнко С. М. Наукові дослідження в університетах – визначальний чинник зростання якості освіти. Київ: Прок-Бізнес, 2007. 175 с.
5. *Організація наукових досліджень, написання та захист магістерської дисертації: навч. посіб.* / А. Ю. Берко, Є. В. Буров, О. М. Верес та ін. Львів: Новий Світ-2000, 2010. 282 с.
6. Підюшенко В. Л., Шкрабак І. В., Словенко Е. В. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навч. посіб. Київ: Лібра, 2004. 344 с.
7. *Програмне забезпечення для перевірки наукових текстів на плагіат: інформаційний огляд / авт.-уклад.: А. Р. Вергун, Л. В. Савенкова, С. О. Чуканова; редкол.: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська; Українська бібліотечна асоціація*. Київ: УБА. 2016. 36 с.
8. Радченко І. А. Теорія і практика наукових досліджень. Умань: УніверсУМ, 2013. 104 с.
9. *Технологія самостійної навчально-наукової роботи студентів: метод. мат.* / О. І. Кіліченко, Л. В. Степанова, О. М. Ткачук та ін. Івано-Франківськ: Плай, 2003. 88 с.
10. *Що потрібно знати про плагіат: посібник з академічної грамотності та етики для «чайників» / уклад. О. О. Гужва*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2016. 72 с.

Інформаційні ресурси:

1. Дробшиш Л. В., Карпенко Ю. В. Дослідницька діяльність студентів як засіб якісної підготовки фахівців. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/32246/1/361-635-636.pdf> (дата звернення 16.01.2023).
2. Методика підготовки, оформлення і захисту науково-дослідних робіт. URL: <https://nenc.gov.ua/doc/vvv/lectures/mprozndr.pdf> (дата звернення 24.01.2023).
3. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* / В. С. Антонюк, Л. Г. Полонський, В. І. Аверченков та ін. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 274 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/1850979/> (дата звернення 25.01.2023).
4. *Студентська наукова робота: навч. посіб.* / Я. І. Шопа, О. І. Конопельник, Н. Є. Фтомин ; за ред. П. М. Якібчука. Львів: ЛНУ

ім. Івана Франка, 2013. 184 с. URL: <https://physics.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/Stud-naukova-robota.pdf> (дата звернення 22.01.2023).

5. Яремчук В. Основи науково-дослідної роботи студентів: навч. посіб. для студентів факультетів гуманітарного профілю. Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2012. 56 с. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/3008/> (дата звернення 21.01.2023).

Контрольні запитання:

1. Які бувають види рецензій? У чому їхня відмінність?
2. Які можливі подальші дії автора кваліфікаційної (дипломної) роботи у разі отримання ним негативної рецензії на свою роботу?
3. Яка загальна структура рецензії (відгуку)?
4. Яка принципова відмінність між рецензією та відгуком на кваліфікаційну (дипломну) роботу?
5. Чи впливає оцінка рецензента кваліфікаційної (дипломної) роботи на підсумкову оцінку її захисту?
6. Скільки часу, як правило, виділяється автору кваліфікаційної (дипломної) роботи на її представлення перед членами державної екзаменаційної комісії?
7. Про що можуть свідчити додаткові запитання членів державної екзаменаційної комісії автору кваліфікаційної (дипломної) роботи.
8. Проаналізуйте порядок підготовки і захисту кваліфікаційної (дипломної) роботи.
9. Опишіть визначену процедуру подальших дій автора кваліфікаційної (дипломної) роботи у разі отримання ним незадовільної оцінки під час її захисту.
10. Чи допоможуть у подальшому житті навички науково-дослідної роботи, які отримав здобувач вищої освіти, навіть за умови не продовження занять нею?

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Важливе завдання закладу вищої освіти – підготовка фахівця, який не лише здобуває знання із відповідними вміннями у межах навчальної програми, але й володіє методологією та методикою самостійної роботи. Тим паче, що в сучасних умовах реформування системи вищої освіти за європейським зразком акцентується увага саме на аспекті самостійної діяльності здобувачів вищої освіти. Самостійна робота таким чином сприяє формуванню умінь та внутрішньої мотивації, спеціальних компетентностей, які сприяють органічній адаптації практично до будь-якого фахового середовища.

Якісне засвоєння здобувачами вищої освіти необхідних знань та формування відповідних компетентностей у процесі вивчення освітньої компоненти «Основи науково-дослідної роботи студентів», також окреслює виконання самостійної роботи. Вона полягає у здійсненні підготовки до семінарських (аудиторних) занять, компонуванні рефератів як ще одного виду навчально-дослідницьких робіт, опрацюванні питань, що відведені на самостійне опрацювання та до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, заліку) з освітньої компоненти.

Підготовка до семінарських (аудиторних) занять передбачає виконання наступних елементів самостійної роботи:

- ознайомлення із темою семінарського заняття;
- опрацювання лекційного матеріалу;
- ознайомлення із рекомендованою (основною та додатковою) літературою, інтернет-ресурсами;
- опрацювання частини, доступної для здобувачів вищої освіти основної та додаткової літератури, інтернет-ресурсів;
- за необхідності – підготовка конспекту, плану, виписок, тез, схем, таблиць тощо;
- написання висновків і самоаналіз якісного рівня засвоєння навчального матеріалу.

Написання реферату. Написання рефератів є базовим видом навчально-дослідницької роботи здобувача вищої освіти. За своїми структурою та змістом реферати поділяються на два основних види – репродуктивний та творчий. Кожен із вказаних видів вбачає певний рівень навчально-дослідницької діяльності: чи короткий виклад у письмовій формі реферованого матеріалу, який базується на описовому методі дослідження, або ж навчально-дослідницьку діяльність самостійного рівня, в основі якої як описовий, так й аналітичний методи дослідження. Але безумовно, що в обох випадках реферат повинен бути індивідуальною (авторською) навчально-дослідницькою роботою.

Орієнтовна тематика рефератів відображає питання, що вивчаються у рамках освітньої компоненти «Основи науково-дослідної роботи студентів» і запропонована до кожного семінарського заняття. Тому створення рефератів

допомагає формуванню фундаментальних і міцних наукових знань у здобувачів вищої освіти. Необхідно враховувати, що реферат – це стисле викладення основних положень книг, статей з конкретної проблеми. Завдання здобувачів вищої освіти полягає у визначенні та описанні поглядів, ідей та концепцій різних авторів, у висвітленні спільних ознак, що притаманні позиціям цих авторів. При цьому викладення матеріалу передбачає наявність власної позиції автора реферату, його думку щодо тієї чи іншої проблеми.

Реферати, які виконали здобувачі вищої освіти, доповідають та обговорюють під час семінарських занять. Оцінка за підготовлений та захищений реферат виставляється на семінарському занятті й впливає під час визначення підсумкового контролю.

До усіх рефератів визначені єдині вимоги.

1. Робота акуратно виконується на стандартних аркушах формату А4 у друкованому варіанті, її обсяг складає 10–12 (в окремих випадках – максимум 15) сторінок. Поля сторінки: верхнє та нижнє – 20 мм, лівє – 30 (25) мм, правє – 10 (15) мм. Набір здійснюється у текстовому редакторі Times New Roman, 14 кегль, міжрядковий інтервал 1,5, абзац 1,25 см. Рівняння тексту визначається по ширині сторінки. Наскрізна нумерація сторінок проводиться у правому верхньому кутку аркуша арабськими цифрами без крапки наприкінці. На першій сторінці – титульній, номер не вказується, але в загальну кількість сторінок вона враховується.

2. Зміст конкретного реферату, його план і структура визначається здобувачем вищої освіти разом із викладачем. Зазвичай, структура реферату є наступною:

– **Вступ**, де описується вибір теми реферату, її наукова та соціальна актуальність, визначається основна мета і дослідницькі завдання.

– **Основна частина**, що складається з двох-трьох розділів. Перший розділ, як правило, передбачає викладення загальних, теоретичних та методичних питань. У наступних розділах розкривається конкретний фактичний матеріал. Для більш логічної побудови викладення матеріалу кожний розділ необхідно завершувати невеликими висновками.

– **Висновки** – завершальна, узагальнююча частина реферату, у якій лаконічно описані підсумки дослідження і визначена власна позиція автора реферату.

– **Список використаної літератури та джерел**, де вихідні дані опрацьованих монографій, підручників, посібників і наукових статей розміщені в алфавітному порядку відповідно до першої літери прізвища автора чи назви праці. Кількість бібліографічних одиниць у списку використаної літератури та джерел має складати щонайменше 5 позицій, також бажано використовувати найновіші видання.

Наприклад:

Луцький І. М., Скоморовський В. Б. Методика підготовки та оформлення рефератів, курсових і дипломних робіт. Івано-Франківськ: Гостинець, 2008. 76 с.

Основи наукових досліджень: навч. посіб. / В. М. Дорошенко, О. С. Тітлов, Т. А. Сагала, Н. О. Біленко. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2019. 156 с.

– **Додатки**, які подаються наприкінці реферату, наводяться таблиці, ілюстрації та інші допоміжні матеріали.

3. Реферат розпочинається з титульного аркушу.

4. Вступ, розділи основної частини і висновки, які розміщуються у визначеній послідовності, починаються із нової сторінки. Назви розділів реферату потрібно розташовувати посередині рядка та друкувати великими літерами без крапки наприкінці й відповідних підкреслень. У заголовку не допускається здійснювати перенос слів. Відстань між заголовком та наступним рядком визначається в один пропущений рядок.

5. Використання цитувань потрібно супроводжувати відповідними посиланнями, які здійснюються мовою оригіналу. Після цитати в дужках робиться позначка [4, с. 38], яка означає, що дане видання розташоване у списку літератури та джерел за порядковим номером – 4. Друга цифра – 38 – вказує номер сторінки, з якої взята цитата.

6. Загальна оцінка реферату включає: ступінь розкриття теми, обсяг використаної літератури та джерел, змістовність викладених фактів, рівень самостійності думок і висновків. Важливо, щоб структурні підрозділи реферату повністю розкривали проблему дослідження, тобто відповідали темі.

Опрацювання питань, які передбачені для самостійного опрацювання, включає:

– ознайомлення із питаннями для самостійного опрацювання, що запропоновані до кожного семінарського заняття;

– визначення та залучення рекомендованої (основної та додаткової) літератури, інтернет-ресурсів для підготовки конкретного питання;

– за необхідності – оформлення конспекту, плану, виписок, тез, схем, таблиць тощо.

Визначені питання для самостійного опрацювання розглядаються як додаткові для кожного, конкретного семінарського заняття, включені до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, заліку).

Підготовка до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, заліку) з освітньої компоненти передбачає:

– ознайомлення з переліком питань підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, заліку) з освітньої компоненти;

– використання необхідних матеріалів поточної підготовки (конспекту лекцій, виписок, тез, планів, схем, таблиць тощо);

– діагностування рівня підготовки з переліку питань до заліку з освітньої компоненти;

– знання і залучення рекомендованої літератури (основної та додаткової), інтернет-ресурсів до питань, які цього потребують.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

Індивідуальне навчально-дослідне завдання є формою, з-поміж інших, організації навчального процесу, що означає формування умов для оптимальної реалізації творчих здібностей здобувачів вищої освіти і ставить за мету поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які здобувачі вищої освіти отримують у ході навчального процесу, а також безпосереднього практичного їх застосування.

Метою виконання індивідуального навчально-дослідного завдання є закріплення, поглиблення та розширення теоретичних і практичних знань з освітньої компоненти, розвиток умінь самостійної роботи з літературою рою та джерелами.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання окреслює наявність наступних елементів наукового дослідження: практичного значення; комплексного системного підходу для розв'язання дослідницьких завдань; застосування передової новітньої методології і наукових розробок; присутність елементів творчості. У процесі виконання індивідуального навчально-дослідного завдання, разом із теоретичними знаннями і практичними навичками за фахом, здобувач вищої освіти має засвідчити здібності до науково-дослідної роботи та здатність мислити творчо, навчитися вирішувати актуальні науково-прикладні завдання.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання із освітньої компоненти «Основи науково-дослідної роботи студентів» видається здобувачу вищої освіти викладачем на початку семестру. Індивідуальне навчально-дослідне завдання виконується ним самостійно під керівництвом викладача і здається наприкінці семестру, але не пізніше терміну проведення останньої модульної контрольної роботи. Оцінка за виконання індивідуального навчально-дослідного завдання враховується при виставленні загальної оцінки з освітньої компоненти.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання із освітньої компоненти «Основи науково-дослідної роботи студентів» передбачає виконання навчально-дослідної роботи – розроблення вступної, теоретичної частини визначеної конкретної наукової теми як можливої майбутньої курсової роботи. Ця вступна частина обов'язково має містити такі елементи: **актуальність (соціальну та наукову), мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні рамки, територіальні межі, наукову новизну і практичне значення.** За бажанням студента також можливо ввести пункт **«методика і методи дослідження».**

Перелік тем для виконання індивідуального навчально-дослідного завдання сформований згідно навчального плану. Тут представлені теми з історії України, зокрема ті періоди, що охоплені освітня компонента «Давня і середньовічна історія України», яка викладається здобувачам вищої освіти на I курсі.

Тематика		Група № (П. І. здобувача вищої освіти)
1.	Зародження українського народу	
2.	Поява, розвиток та роль трипільських племен в історії України	
3.	Племена раннього залізного віку на території України.	
4.	Виникнення ранньої східнослов'янської держави	
5.	Консолідація руських (українських) племен в X-XIII ст. Перші київські князі	
6.	Внутрішня і зовнішня торгівля Київської Русі	
7.	Християнізація Русі-України та його історичне значення	
8.	Розквіт Київської Русі за часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого	
9.	Політичний розвиток Русі після смерті Ярослава Мудрого	
10.	Політична роздробленість Київської Русі	
11.	Походи Батия і створення Золотої Орди	
12.	Збірники законів Київської Русі	
13.	Галицько-Волинська держава другої половини XIII століття – спадкоємиця Київської Русі	
14.	Історичний портрет Данила Галицького	
15.	Розвиток культури Київської Русі та Галицько-Волинської держави	
16.	Українські землі наприкінці XIV ст. – першій третині XV ст.	
17.	Князі Острозькі в історії України	
18.	Політичне становище українських земель у другій третині XV ст. – на початку XVI ст.	
19.	Українські землі у складі Великого князівства Литовського	
20.	Галичина і Західне Поділля під владою Польського королівства	
21.	Право і судова система в українських землях XIV–XVI ст.	
22.	Магдебурзьке право і його особливості в українських землях	
23.	Підготовка, проведення і значення Люблінської унії 1569 р. в історії України	
24.	Соціально-економічні наслідки Люблінської унії	

Основи науково-дослідної роботи студентів

25.	Утворення Кримського ханства	
26.	Зародження друкарства в Україні	
27.	Заснування Запорозької Січі	
28.	Створення та еволюція реєстрового козацького війська	
29.	Селянсько-козацькі повстання кінця XVI ст.	
30.	Козацькі повстання першої половини XVII ст.	
31.	Особливості розвитку української культури у XIV–XVI ст.	
32.	Берестейський церковний собор 1596 року: причини, хід, наслідки	

**ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ З ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ
«ОСНОВИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ»**

1. Поняття науки. Класифікація та типологія наук.
 2. Наука як соціокультурне явище.
 3. Основні етапи розвитку науки.
 4. Теорія наукових революцій Т. Куна.
 5. Сутність наукового пізнання.
 6. Наукова етика.
 7. Ідеали наукової діяльності.
 8. Вклад українських вчених у світову науку (біографічні відомості про вчених і їхні відкриття).
 9. Особливості сучасної науки.
 10. Різноманітність форм знання. Наукове та позанаукове знання.
 11. Поняття наукової методології.
 12. Особливість методології гуманітарних наук.
 13. Поняття методології історичної науки.
 14. Поняття методики і методу наукових досліджень.
 15. Класифікація і типологія методів наукових досліджень.
 16. Види методів і методики історичних досліджень.
 17. Метафізика та діалектика як основні філософські методи.
 18. Сутність методу «перехресного допиту на лаві свідків»
- Р. Дж. Колінгвуда.
19. Поняття про інформаційні ресурси.
 20. Загальна характеристика джерел і літератури наукового дослідження.
 21. Інтернет-ресурси історії України.
 22. Архівні джерела дослідження. Їх використання та інтерпретація.
 23. Поняття плагіату та академічної доброчесності у науковій роботі.
 24. Бібліографічний пошук інформації. Наукометричні бази даних.
 25. Інтернет-ресурси історії України.
 26. Сутність та структура самостійної роботи.
 27. Психологія наукової творчості.
 28. Методика вивчення наукової, навчальної, навчально-методичної літератури.
 29. Види методик опрацювання текстів: анотація, виписки, план, конспект, тези.
 30. Самовиховання та самоосвіта як стимули в сучасному освітньому процесі.
 31. Загальна схема наукового дослідження.
 32. Специфіка наукового стилю мовлення.
 33. Рубрикація структурних одиниць тексту навчально-дослідних, кваліфікаційних (дипломних) та наукових праць.

34. Види методик опрацювання текстів: анотація, виписки, план, конспект, тези.
35. Наукова стаття здобувачів вищої освіти: структура, основні вимоги та поради.
36. Організація і планування наукового дослідження.
37. Види навчально-дослідних робіт здобувачів вищої освіти в Україні.
38. Кваліфікаційні (дипломні) дослідження в Україні.
39. Види і загальна характеристика дисертаційних досліджень та наукових звань в Україні.
40. Наукові ступені та наукові звання в країнах Західної Європи (один приклад на вибір) та США.
41. Технічні вимоги до оформлення реферату, курсової, кваліфікаційної (дипломної) роботи.
42. Вимоги до бібліографічного оформлення науково-дослідної роботи.
43. Види посилань та їх оформлення у тексті наукового дослідження.
44. Особливості та види цитування у тексті наукового стилю мовлення.
45. Основні вимоги до оформлення титульного аркушу реферату, курсової, кваліфікаційної (дипломної) роботи.
46. Ілюстрації та додатки до основного тексту курсової, кваліфікаційної (дипломної) робіт, їх оформлення.
47. Вимоги до бібліографічного оформлення наукової роботи. Один автор.
48. Вимоги до бібліографічного оформлення наукової роботи. Два та три автори.
49. Вимоги до бібліографічного оформлення наукової роботи. Чотири автори.
50. Вимоги до бібліографічного оформлення наукової роботи. П'ять і більше авторів.
51. Вимоги до бібліографічного оформлення наукової роботи. Видання без автора.
52. Вимоги до бібліографічного оформлення багатотомних документів.
53. Вимоги до бібліографічного оформлення матеріалів конференцій.
54. Вимоги до бібліографічного оформлення наукової роботи. Словники. Атласи.
55. Вимоги до бібліографічного оформлення законодавчих і нормативних документів.
56. Вимоги до бібліографічного оформлення наукової роботи. Каталоги.
57. Вимоги до бібліографічного оформлення дисертацій, авторефератів.
58. Вимоги до бібліографічного оформлення наукової роботи. Частина книги, періодичного, продовжуваного видання.
59. Вимоги до бібліографічного оформлення електронних ресурсів.
60. Види посилань та їх оформлення у тексті наукового дослідження.
61. Ілюстрації та додатки до основного тексту курсової, кваліфікаційної (дипломної) робіт, їх оформлення.
62. Особливості та види цитування у тексті наукового стилю мовлення.

63. Основні вимоги до оформлення титульного аркушу реферату, курсової, кваліфікаційної (дипломної) роботи.

64. Рецензування кваліфікаційної (дипломної) роботи.

65. Структура рецензії (відгуку) на кваліфікаційну (дипломну) роботу.

66. Хід захисту курсової і кваліфікаційної (дипломної) робіт та його результати.

67. Оформлення документів і матеріалів, пов'язаних із захистом кваліфікаційної (дипломної) роботи.

68. Практичний здобуток та особистий досвід здобувачів вищої освіти від занять науково-дослідною роботою.

**КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Бали за 100-бальною системою	Шкала ЄКТС	Бали за 5-ти бальною системою	Критерії оцінювання відповіді (теоретичні знання та уміння)
1	2	3	4
0–34	F	2	Здобувач вищої освіти за допомогою викладача розпізнає приклади навчального матеріалу на елементарному рівні, однослівно («так» чи «ні») відповідає на конкретні запитання; потребує постійної консультації та контролю з боку викладача; за допомогою викладача намагається використати набуті знання.
35–59	FX	2	Здобувач вищої освіти за допомогою викладача однослівно («так» чи «ні») відповідає на запитання, із помилками відтворює незначну частку питання у тому вигляді і у тій послідовності, у якій воно було розглянуте на лекції або консультації.
60–63	E	3	Здобувач вищої освіти володіє матеріалом на початковому рівні, значну частину матеріалу відтворює продуктивно: за допомогою викладача передає словами, близькими до тексту лекції, визначення термінів, понять тощо; частково відтворює текст підручника; у процесі відповіді допускає окремі видозміни навчальної інформації; ілюструє відповіді прикладами, що були наведені на консультації.
64–73	D	3	Здобувач вищої освіти за допомогою викладача дає правильне визначення окремих термінів та понять; відтворює всю тему або її основну частину, ілюструючи відповідь власними прикладами; у відповідях допускає незначні неточності; намагається застосувати окремі прийоми логічного мислення (порівняння, аналіз, узагальнення).
74–82	C	4	Здобувач вищої освіти володіє навчальною інформацією, без помилок відтворює зміст питання, наводячи власні приклади;

Основи науково-дослідної роботи студентів

Бали за 100-бальною системою	Шкала ЄКТС	Бали за 5-ти бальною системою	Критерії оцінювання відповіді (теоретичні знання та уміння)
1	2	3	4
			правильно розкриває суть термінів та понять із освітньої компоненти; уміє зіставляти, узагальнювати і систематизувати інформацію під керівництвом викладача; студент здатний застосовувати вивчений матеріал на рівні стандартних (типових) ситуацій.
83–89	B	4	Здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим обсягом навчального матеріалу, наводить аргументи на підтвердження своїх думок, використовуючи матеріали власних спостережень та проведених досліджень; може за допомогою викладача відповідати на питання, що потребують знання кількох тем.
90–100	A	5	Здобувач вищої освіти вільно володіє темою, має ґрунтовні знання з освітньої компоненти, висловлює власні думки, робить творчо обґрунтовані висновки, самостійно оцінює різні явища, висловлюючи особисту позицію щодо них; вільно відповідає на запитання, що потребують знання кількох тем; оцінює окремі нові факти, явища; судження логічні й обґрунтовані; студент узагальнює і систематизує матеріал у межах навчальної теми; виявляє творчі здібності, знаходить джерела інформації та самостійно використовує їх відповідно до цілей, які поставив викладач, свою відповідь ілюструє конкретними прикладами; уміє аналізувати і систематизувати матеріали власних досліджень.

Відповідно до Положення про критерії та порядок оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Житомирського державного університету імені Івана Франка згідно з Європейською кредитною трансферно-накопичувальною системою (нова редакція), яке вступило в дію з вересня 2021 р., підсумковий контроль із освітньої компоненти проводиться відповідно до навчального плану в вигляді семестрового екзамену або заліку в терміни, встановлені графіком навчального процесу та в обсязі навчального матеріалу, визначеного робочою програмою освітньої компоненти.

Семестровий залік – це форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння здобувачем вищої освіти навчального матеріалу з певної освітньої компоненти на підставі результатів виконання ним усіх видів запланованої навчальної роботи протягом семестру: аудиторної роботи під час практичних, семінарських або лабораторних занять, самостійної роботи, модульних контрольних робіт, завдань практики, курсових робіт тощо. Залік виставляється за умови, якщо здобувач вищої освіти виконав основні види навчальної роботи, визначені робочою програмою освітньої компоненти та отримав підсумкову оцінку з освітньої компоненти/ модулів освітньої компоненти не менше 60 балів.

Оцінка засвоєння навчального матеріалу здобувачем вищої освіти на семестровому заліку здійснюється виключно на підставі результатів виконання ним вищезазначених видів навчальної роботи.

Здобувач вищої освіти отримує оцінку «зараховано», якщо підсумкова оцінка з модулів (ПОМ) складає 60 балів і вище.

Приклад обрахунку залікової оцінки з освітньої компоненти

M%₀₁=50%	M%₀₂=50%	100%	Залікова оцінка		
Накопичений бал за Модуль 1 (НДМ₁)	Накопичений бал за Модуль 2 (НДМ₂)	Підсумкова оцінка з модулів (ПОМ)	За національною шкалою	За 100 бальною шкалою	ЄКТС
40,5	42,3	82,8	зараховано	83	В

Здобувач вищої освіти отримує оцінку «не зараховано», якщо ПОМ складає менше ніж 60 балів.

Отримана оцінка вноситься викладачем до «Журналу обліку роботи академічної групи», «Залікової книжки» та відомості обліку успішності в день проведення заліку. [Детальніше див.: Положення про критерії та порядок оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Житомирського державного університету імені Івана Франка згідно з Європейською кредитною трансферно-накопичувальною системою (нова редакція). URL: https://zu.edu.ua/offic/ocinjuvannya_zvo.pdf].

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Адаменко М. І.* Основи наукових досліджень. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 188 с.
2. *Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених: монографія / за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А. Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової.* Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.
3. *Бабайлов В. К.* Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Харків: Бровін О. В., 2019. 148 с.
4. *Бейлін М. В.* Основи наукових досліджень: навч.-метод. посіб. Харків: Вид-во ХДАФК, 2012. 184 с.
5. *Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання.* Київ, 2016. 16 с.
6. *Білоусова Т.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держ. ун-т, 2004. 120 с.
7. *Бірта Г. О., Бургу Ю. Г.* Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2016. 142 с.
8. *Брайчевський М. Ю.* Вступ до історичної науки: навч. посіб. Київ: КМ Academia, 1995. 168 с.
9. *Бюлетень Вищої атестаційної комісії України.* 2011. № 11.
10. *Важинський С. Е., Щербак Т. І.* Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
11. *Вихрущ В. О., Козловський Ю. М.* Методологія та методика наукового дослідження: підруч. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2020. 336 с.
12. *Вітченко А. О., Вітченко А. Ю.* Основи наукових досліджень у вищій школі: підручник Київ: В-ць Ямчинський О. В., 2020. 270 с.
13. *Власенко Л., Ладанюк А., Кишенько В.* Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Ліра-К, 2018. 352 с.
14. *Гальченко С. І., Силка О. З.* Основи наукових досліджень: навч.-метод. посіб. Черкаси, 2015. 93 с.
15. *Григорук П. М., Хрущ Н. А.* Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Кондор, 2017. 206 с.
16. *Григич С. Н., Буравкова Л. М.* Науково-дослідницька діяльність студентів. Київ: Кондор, 2021. 228 с.
17. *Грудініна Н.* Бібліографічний апарат наукової публікації як вияв академічної доброчесності. *Бібліотечний форум: історія, теорія, практика.* 2019. № 4. С. 6–10.
18. *Гуторов О. І.* Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Харків: ХНАУ, 2017. 272 с.
19. *Данильян О. Г., Дзьобань О. П.* Методологія наукових досліджень: підручник. Ювілейна серія НЮУ 215 років. Харків: Право, 2018. 368 с.
20. *Дегтярьов А. В., Кокодій М. Г., Маслов В. О.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. 78 с.

21. *Дейниченко Г. В.*, Постнов Г. М. *Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб.* Харків: ХДУХТ, 2014. 115 с.
22. *Демківський А. В.*, Безус П. І. *Основи методології наукових досліджень: навч. посіб.* Київ: Акад. муніцип. упр., 2012. 276 с.
23. *Добронравова І. С.*, Білоус Т. М., Комар О. В. *Новітня західна філософія науки: підруч.* Київ: ПАРАПАН, 2008. 216 с.
24. *ДСТУ 8302:2015.* Інформація та документація. Бібліографічне посилення. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016. 20 с.
25. *Еко У.* Як написати дипломну роботу: Гуманітарні науки / пер. за ред. О. Глотова. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 224 с.
26. *Енциклопедія історії України: в 5 т. Т. 3: Е–Й* / голова редкол. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с.
27. *Енциклопедія історії України: в 10 т. Т. 6: Ла–Мі* / голова редкол. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2009. 784 с.
28. *Енциклопедія історії України: в 10 т. Т. 7: Мл–О* / голова редкол. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2010. 728 с.
29. *Енциклопедія постмодернізму* / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкуна; наук. ред. пер. О. Шевченко. Київ: Основи, 2003. 503 с.
30. *Євтушенко М.*, Хижняк М. *Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб.* Київ: ЦНЛ, 2019. 350 с.
31. *Зацерковний В. І.*, Тішаєв І. В., Демидов В. К. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
32. *Зашкільняк Л.* *Методологія історії: від давнини до сучасності.* Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 227 с.
33. *Зянько В. В.*, Коваль Н. О., Журко Т. О. *Основи науково-дослідної роботи: навч. посіб.* Вінниця: ВНТУ, 2013. 143 с.
34. *Історичне краєзнавство. Як написати науково-дослідницьку роботу: запитання та відповіді* / І. А. Коляда, Я. М. Камбалова, О. Ю. Кирієнко; відп. за вип. Лісовий О. В., Неділько С. В.; голов. ред. О. П. Реєнт. Київ: АДЕФ-Україна, 2021. 172 с.
35. *Каламбет С. В.*, Іванов С. І., Півняк Ю. В. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький, 2017. 191 с.
36. *Кислий В. М.* *Організація наукових досліджень: навч. посіб.* Суми: Унів. кн., 2011. 224 с.
37. *Клименюк О. В.* *Методологія та методи наукового дослідження: навч. посіб.* Київ: «Міленіум», 2005. 186 с.
38. *Ковальчук В. В.* *Основи наукових досліджень: навч. посіб.* Київ: Слово, 2009. 240 с.
39. *Колесников О. В.* *Основи наукових досліджень: навч. посіб.* 2-ге вид. випр. та доп. Київ: ЦУЛ, 2011. 144 с.
40. *Колісніченко Е. В.* *Основи наукових досліджень: конспект лекцій.* Суми: Сум. держ. ун-т, 2012. 83 с.
41. *Конверський А.* *Основи методології та організації наукових досліджень.* Київ: ЦНЛ, 2019. 350 с.

42. *Корягін М. В., Чік М. Ю.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Алерта, 2019. 492 с.
43. *Кравченко С. О., Євмєшкіна О. Л.* Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Київ: УкрСІЧ, 2018. 150 с.
44. *Краус Н. М.* Методологія та організація наукових досліджень: навч.-метод. посіб. Полтава: Оріяна, 2012. 180 с.
45. *Крушельницька О. В.* Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Кондор, 2009. 205 с.
46. *Мальська М. П., Пандяк І. Г.* Організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2017. 136 с.
47. *Мальська М., Паньків Н.* Організація наукових досліджень: навч. посіб. Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. 226 с.
48. *Медведева В. М.* Основи наукових досліджень. Практикум. Київ: Ліра-К, 2017. 84 с.
49. *Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб.* / О. П. Кириленко, В. В. Письменний, Н. М. Ткачук та ін.; за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. 196 с.
50. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб./* В. С. Антонюк, Л. Г. Полонський, В. І. Аверченко, Ю. А. Малахов. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 276 с.
51. *Методологія наукових досліджень: соціально-економічний аспект: навч. посіб.* / Ю. В. Орловська, О. О. Квактун, К. В. Гончарова; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Ю. В. Орловської. Дніпропетровськ: ДВНЗ «ПДАБА», 2014. 360 с.
52. *Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб.* / С. І. Добронравова та ін.; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). Київ: ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с.
53. *Мокін Б. І., Мокін О. Б.* Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. 2-е вид., змін. та доп. Вінниця: ВНТУ, 2015. 317 с.
54. *Надикто В. Т.* Основи наукових досліджень: підруч. Херсон: Олді-Плюс, 2018. 268 с.
55. *Науково-дослідна робота студентів у вищих навчальних закладах: навч.-метод. посіб.* / Л. І. Мороз, І. В. Мороз, І. С. Литвиненко та ін. Миколаїв: Вид-во «Арнекс», 2017. 162 с.
56. *Організація самостійної роботи студентів: навч. посіб.* / В. О. Ушкаренко та ін. Херсон: Айлант, 2005. 96 с.
57. *Основи наукових досліджень: навч. посіб.* / Н. В. Гнасевич, Т. В. Гончарук, М. І. Гурик та ін.; за заг. ред. Т. В. Гончарук. Тернопіль: Крок, 2014. 273 с.
58. *Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: навч. посіб.* / Я. Я. Чорненький, Н. В. Чорненька, С. Б. Рибак та ін. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 208 с.
59. *Основи науково-дослідної роботи: навч. посіб.* / В. Г. Петрук, Є. Т. Володарський, В. Б. Мокін; під. ред. В. Г. Петрука. Вінниця: Вид-во ВНТУ, 2005. 143 с.

60. *Останчук М. В., Рибак А. І., Ванюшкін О. С.* Методологія та організація наукових досліджень: підруч. Одеса: Фенікс, 2014. 375 с.
61. *Палеха Ю. І., Леміш Н. О.* Основи науково-дослідної роботи: навч. посіб. Київ: Вид-во Ліра-К, 2013. 336 с.
62. *Пилипчук М. І., Григор'єв А. С., Шостак В. В.* Основи наукових досліджень: підруч. Київ: Знання, 2007. 270 с.
63. *Посилкіна О. В., Літвінова О. В., Братішко Ю. С.* Методологія наукових досліджень та інноваційний розвиток: навч. посіб. Харків: НФаУ, 2020. 220 с.
64. *Рассоха І. М.* Методологія та організація наукових досліджень: конс. лекцій. Харків: ХНАМГ, 2011. 76 с.
65. *Романчиков В. І.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2016. 254 с.
66. *Сардак С. Е.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. Дніпро: ДГУ, 2018. 103 с.
67. *Свердан М. М., Свердан М. Р.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. Чернівці: Рута, 2006. 352 с.
68. *Соловийов С. М.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2007. 176 с.
69. *Студентська наукова робота: навч. посіб. / Я. І. Шопа, О. І. Конопельник, Н. Є. Фтомин; за ред. П. М. Якібчука.* Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 184 с.
70. *Тушева В. В.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. УМО НАПН України. Харків: «Федорко», 2014. 408 с.
71. *Філіпенко А. С.* Основи наукових досліджень: конс. лекцій. Київ: Академвидав, 2005. 208 с.
72. *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова).* Київ: Абрис, 2002. 742 с.
73. *Цехмістрова Г. С.* Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Київ: ВД «Слово», 2008. 280 с.
74. *Чумак В. Л., Іванов С. В., Максимюк М. Р.* Основи наукових досліджень: підруч. Київ: Вид-во Нац. авіа ун-ту «НАУ-друк», 2009. 304 с.
75. *Швець Ф. Д.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. Рівне: НУВГП, 2013. 208 с.
76. *Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М.* Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підруч. 6-те вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 310 с.
77. *Шшика Р. Б.* Організація наукових досліджень та підготовки магістерських і дисертаційних робіт: навч. посіб. Харків: Еспада, 2007. 368 с.
78. *Щербак Т. І., Важинський С. Е.* Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
79. *Яковенко Н.* Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 376 с.
80. *Яремчук В.* Основи науково-дослідної роботи студентів: навч. посіб. для студ. ф-в гуман. профілю. 2-ге вид., виправл. Острог: НУ «Острозька академія», 2012. 56 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. *Академічна* доброчесність: виклики сучасності / Збірник наукових есе учасників наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 1–13.10.2018). Варшава, 2018. 162 с.
2. *Академічна* чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. Політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2017. 234 с.
3. *Бойченко М. І.* Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісні та функціональні аспекти. Київ: Вид-во «Промінь», 2011. 320 с.
4. *Варенко В. М.* Інформаційно-аналітична діяльність: навч. посіб. Київ: Ун-т «Україна», 2014. 417 с.
5. *Гордієнко С. Г.* Молодому науковцю коротко про необхідне: наук.-практ. посіб. Київ: КНТ, 2007. 92 с.
6. *Гурський В. А.* Науково-дослідна діяльність студентів у їх професійній підготовці: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 120 с.
7. *Демчук С. П.* Основи самостійної науково-дослідної роботи: навч.-метод. посіб. Рівне: СОМЦЕНТР, 2007. 67 с.
8. *Десять* принципів академічної доброчесності для викладачів: пер. з англ./ Проект сприяння академічній доброчесності в Україні. 2017. 3 с.
9. *Зосімов А. М.,* Голік В. П. Дисертаційні помилки: монографія. 3-тє вид., доп. і випр. Харків: ВД «Інжек», 2005. 216 с.
10. *Історична* наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища школа, 2002. 430 с.
11. *Історіографічний* словник: навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / С. І. Посохов, С. М. Куделю, Ю. Л. Зайцева та ін.; за ред. С. І. Посохова. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. 320 с.
12. *Колесников О. В.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. 2-ге вид. випр. та доп. Київ: ЦНЛ, 2011. 144 с.
13. *Краснобокий Ю. М.,* Лемківський К. М. Словник-довідник науковця-початківця. Київ: НМЦВО, 2001. 72 с.
14. *Кривонос О. Б.,* Демченко О. М. Методологія науково-дослідної роботи: навч. посіб. / за ред. О. В. Кононова. Київ: ВСВ «Медицина», 2011. 160 с.
15. *Кун Т.* Структура наукових революцій. Київ: Port-royal, 2001. 227 с.
16. *Кустовська О. В.* Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с.
17. *Кущевський М. О.* Історія науки і техніки: навч. посіб. Хмельницький: ХНУ, 2015. 467 с.

18. *Лисенко В. П., Рідей Н. М., Зазимко О. В.* Організація навчально-виховного процесу в університетах дослідницького типу: монографія / за заг. ред. акад. Д. О. Мельничука. Київ: ВЦ НУБіП України, 2012. 612 с.
19. *Луцький І. М., Скоморовський В. Б.* Методика підготовки та оформлення рефератів, курсових і дипломних робіт. Івано-Франківськ: Гостинець, 2008. 76 с.
20. *Мазур О. В., Подвойська О. В., Радецька С. В.* Основи наукових досліджень: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів філол. спец. Вінниця: Нова книга, 2013. 120 с.
21. *Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І.* Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях). Київ: Університетська книга. 2020. 219 с.
22. *Мельник Ю. Б.* Методика підготовки до наукової доповіді. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія.* 2012. № 1. С. 29–33.
23. *Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / О. Г. Шидакова-Каменюка, О. В. Самохвалова, С. Г. Олійник, О. І. Кравченко.* Харків: ХДУХТ, 2017. 187 с.
24. *Ніколаєнко С. М.* Наукові дослідження в університетах – визначальний чинник зростання якості освіти. Київ: Прок-Бізнес, 2007. 175 с.
25. *Носачова Ю., Іваненко О., Радовенчик Я.* Основи наукових досліджень. Київ: Кондор, 2020. 132 с.
26. *Носенко Е. Л., Салюк М. А.* Методика та організація наукових досліджень: метод. посіб. Дніпропетровськ: Інновація, 2014. 46 с.
27. *Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017 / Пер. з англ.; Інститут розвитку освіти.* Київ: Таксон, 2017. 184 с.
28. *Організація наукових досліджень, написання та захист магістерської дисертації: навч. посіб. / А. Ю. Берко, Є. В. Буров, О. М. Верес та ін.* Львів: Новий Світ-2000, 2010. 282 с.
29. *Організація та методика проведення науково-педагогічних досліджень студентами вищих навчальних закладів: посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. І. Соловей, Є. С. Спіцин, К. К. Потапенко та ін.* Київ: Ленвіт, 2004. 144 с.
30. *Основи наукових досліджень: навч. посіб. / В. М. Дорошенко, О. С. Тітлов, Т. А. Сагала, Н. О. Біленко.* Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2019. 156 с.
31. *Партико З. В.* Основи наукових досліджень: підготовка дисертації: навч. посіб. Київ: Ліра-К, 2018. 232 с.
32. *Петрушенко В. П.* Філософія і методологія науки: навч. посіб. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. 184 с.
33. *Підюшенко В. Л., Шкрабак І. В., Словенко Е. В.* Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навч. посіб. Київ: Лібра, 2004. 344 с.
34. *Пістунов І. М.* Основи наукових досліджень. Донецьк: ДНУ, 2007. 79 с.

35. *Програмне забезпечення для перевірки наукових текстів на плагіат: інформаційний огляд / авт.-уклад.: А. Р. Вергун, Л. В. Савенкова, С. О. Чуканова; редкол.: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська; Українська бібліотечна асоціація. Київ: УБА. 2016. 36 с.*
36. *Радченко І. А. Теорія і практика наукових досліджень. Умань: УніверсУМ, 2013. 104 с.*
37. *Ростовський В. С., Дідрівська Н. В. Основи наукових досліджень і технічної творчості: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: ЦУЛ, 2009. 96 с.*
38. *Савченко В., Шестаковська Т. Наукове дослідження: задум, реалізація, результати: монографія. Мена: Домінант, 2013. 272 с.*
39. *Селігей П. О. Світло і тіні наукового стилю: монографія; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2017. 627 с.*
40. *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. Київ: Академвидав, 2008. 456 с.*
41. *Сторубльов О. І., Беседіна Л. М. Підготовка рукописів до видання: метод. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Логос, 2008. 251 с.*
42. *Сурмін Ю. Майстерня вченого: підруч. для науковця. Київ: НМЦ «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. 302 с.*
43. *Сурмін Ю. П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація: навч.-метод. посіб. Київ: НАДУ, 2008. 184 с.*
44. *Технологія самостійної навчально-наукової роботи студентів: метод. мат. / О. І. Кіліченко, Л. В. Степанова, О. М. Ткачук та ін. Івано-Франківськ: Плай, 2003. 88 с.*
45. *Фундаментальні цінності академічної доброчесності: пер. з англ. / Міжнародний центр академічної доброчесності. 2019. 39 с.*
46. *Шліхта Н., Шліхта І. Основи академічного письма: методичні рекомендації та програма курсу. Київ, 2016. 61 с.*
47. *Що потрібно знати про плагіат: посібник з академічної грамотності та етики для «чайників» / уклад. О. О. Гужва. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2016. 72 с.*
48. *Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 179 с.*
49. *Ящук Т. І. Філософія історії: курс лекцій., навч. посіб. Київ: Либідь, 2004. 536 с.*
50. *Alexandrova A. A. Philosophy for the Science of Well-Being. Oxford: Oxford University Press, 2017, 248 p.*

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень / Логіка процесу наукового дослідження. URL: http://pidruchniki.com/1597012260992/dokumentoznavstvo/logika_protsesu_naukovogo_doslidzhennya (дата звернення 23.01.2023).
2. Бойчук Н. І. Самостійна робота студентів в умовах болонської системи. URL: <http://intkonf.org/boychuk-ni-samostiyna-robota-studentiv-v-umovah-bolonskoyi-sistemi/> (дата звернення 22.01.2023).
3. Броннікова Л. В. Наука і суспільство на початку 21 ст.: новий етап взаємодії. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2012/183-171-14.pdf> (дата звернення 20.01.2023).
4. Види науково-дослідної роботи студентів. URL: http://p-for.com/book_99_glava_37_ROZD%D0%86L_5_VIDI_NAUKOVO-DOSL%D0%86.html (дата звернення 25.01.2023).
5. Види та форми науково-дослідної роботи студентів. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-8404.html> (дата звернення 23.01.2023).
6. Грицюк Л. К., Сіврук М. В. Організація самостійної роботи студентів у навчальному процесі вищого навчального закладу. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1010/3/Gritsyuk.pdf> (дата звернення 24.01.2023).
7. Гудзенко-Александрук О. Г. Логіка наукового дослідження. Тестові завдання для студентів денної форми навчання. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2013. 24 с. URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/4111/1/Methodychka_Testy_LND_gova.pdf (дата звернення 25.01.2023).
8. Дробиш Л. В., Карпенко Ю. В. Дослідницька діяльність студентів як засіб якісної підготовки фахівців. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/32246/1/361-635-636.pdf> (дата звернення 16.01.2023).
9. Зянько В. В. Коваль Н. О., Журко Т. О. Основи науково-дослідної роботи: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2013. 143 с. URL: http://fk.vntu.edu.ua/images/documents/zianko_koval.pdf (дата звернення 16.01.2023).
10. Калакура Я. Методика написання, редагування та бібліографічного оформлення українознавчого дослідження. URL: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2698> (дата звернення 22.01.2023).
11. Корягін М. В., Чік М. Ю. Основи наукових досліджень: елект. навч. посіб. Електронні дані. *Навчальні матеріали онлайн*: [Б. м.], 2010–2017. URL: http://pidrucuspilstvi:hniky.suspilstvi:om/70270/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/osnovi_naukovih_doslidzhen/ (дата звернення 20.01.2023).

12. *Лебедюк О. О.* Забезпечення інформаційних потреб студентів педагогічного ВНЗ у процесі науково-дослідницької роботи. URL: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/v34/V34-3-12.pdf> (дата звернення 22.01.2023).

13. *Методика* підготовки, оформлення і захисту науково-дослідних робіт. URL: <https://nenc.gov.ua/doc/vvv/lectures/mpozndr.pdf> (дата звернення 24.01.2023).

14. *Методика* та організація наукових досліджень. URL: http://bookss.cuspielstvii:0.ua/book_metodika-ta-organizacuspivstvii:ia-naukovihdoslidzhen_865/ (дата звернення 18.01.2023).

15 *Методологія* науки. URL: sites.google.com/site/fajrru/Home/scientific (дата звернення 18.01.2023).

16. *Методологія* наукових досліджень: навч. посіб. / В. С. Антонюк, Л. Г. Полонський, В. І. Аверченков та ін. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 274 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/1850979/> (дата звернення 25.01.2023).

17. *Методологія*, методи, логіка наукових досліджень. *Навчальні матеріали онлайн*: 2010–2017. URL: http://pidrucuspivstvii:hnikii.cuspielstvii:om/1056112760990/dokumentoznavstvo/metodologiya_metodi_logika_naukovih_doslidzhen (дата звернення 19.01.2023).

18. *Мокін Б. І., Мокін О. Б.* Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2014. 180 с. URL: <http://www.mokin.com.ua/files/articles/62/61/mond.pdf> (дата звернення 18.01.2023).

19. *Наука* в різних іпостасях. *Журнал Віче*. №6, березень 2012. URL: <http://www.viche.info/journal/3033/> (дата звернення 19.01.2023).

20. *Наукова* робота (дипломна, магістерська робота) і основні вимоги. URL: <http://baeva.org.ua/?p=183> (дата звернення 23.01.2023).

21. *Науково-дослідна* робота студентів. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/327/4.pdf> (дата звернення 26.01.2023).

22. *Основи* наукових досліджень: навч. посіб. / В. М. Дорошенко, О. С. Тітлов, Т. А. Сагала, Н. О. Біленко. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2019. 156 с. URL: <https://cardfile.onaft.edu.ua/handle/123456789/9514> (дата звернення 19.01.2023).

23. *Основні* вимоги до оформлення бібліографічного опису документів. URL: <http://library.wunu.edu.ua/index.php/uk/dovidka/zrazky-bibliohrafichnykh-opysiv> (дата звернення 21.01.2023).

24. *Особливості* організації самостійної роботи студентів. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/education/36615/ (дата звернення 24.01.2023).

25. *Пелеха Ю. І., Леміш Н. О.* Основи науково-дослідної роботи. URL: http://dilo.kiev.ua/books_osnovi_ndr.html (дата звернення 24.01.2023).

26. *Правила* та зразки оформлення науково-дослідних робіт: методичні рекомендації для викладачів і студентів усіх форм навчання / укладачі: І. В. Сало, Д. Л. Лобода, М. А. Ребрик. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 63 с.

URL: http://www.banking.uabs.edu.ua/images/department/banking/dipldoc/zrazku_final.pdf (дата звернення 27.01.2023).

27. Рибак С. Б., Баумвальд Н. Б., Писарик Р. М. Сутність і структура самостійної навчальної діяльності студентів. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/932> (дата звернення 23.01.2023).

28. Стеченко Д. М., Чмир О. С. Методологія наукових досліджень. URL: <http://toloka.hurтом.com/viewtopic.php?t=39664> (дата звернення 24.01.2023).

29. Студентська наукова робота: навч. посіб. / Я. І. Шопа, О. І. Конопельник, Н. Є. Фтомин ; за ред. П. М. Якібчука. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 184 с. URL: <https://physics.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/Stud-naukova-robota.pdf> (дата звернення 22.01.2023).

30. Український історичний портал. URL: <http://www.history.com.ua>. (дата звернення 21.01.2023).

31. Худолій О. М. Інформаційне забезпечення науково-дослідної роботи. URL: <http://www.tmfv.com.ua/journal/article/view/660/646> (дата звернення 26.01.2023).

32. Чорновол-Ткаченко О. О. Науково-дослідницька діяльність студентів у ВНЗ України: зміст та завдання. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/4930/2/O.O.%20ChornovolTkechanko.pd> (дата звернення 21.01.2023).

33. Швець Д. Є., Швець Є. Я. Керованість самостійною роботою студентів як шлях для підвищення якості освіти. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Випуск 41. 2010. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_41_17.pdf (дата звернення 26.01.2023).

34. Яремчук В. Основи науково-дослідної роботи студентів: навч. посіб. для студентів факультетів гуманітарного профілю. Острого: Нац. ун-т «Острозька академія», 2012. 56 с. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/3008/> (дата звернення 21.01.2023).

35. *Google Scholar* або Google Академія: пошукова система і некомерційна бібліометрична база даних, що індексує наукові публікації та наводить дані про їх цитування. URL: <https://scholar.google.com.ua> (дата звернення 20.01.2023).

СЛОВНИК-ДОВІДНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

Абстрагування (від лат. *abstractio* – відвернення, віддалення) – один із засобів пізнання та теоретичного представлення реальності у знанні. Абстрагування полягає у виділенні й розгляді деяких (а то й однієї) особливостей і прикмет предмета, щоб не зупиняючись на другорядному, зосередитися на тому, що найважливіше, з огляду на рух до поставленої мети. У широкому розумінні абстрагування є відволіканням від одиничного, випадкового, несуттєвого і виділенням загального, необхідного, суттєвого, щоб спростити шлях до науково об'єктивного знання. Результатами абстрагування є категорії й т. зв. абстрактні поняття, які теоретично репрезентують тільки одну з важливих сторін об'єкта пізнання або фіксують якусь прикмету безвідносно до реального чи можливого її носія. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (гол.). К., 2002. С. 3–4*].

Абстракція історична (від лат. *abstractio* – відвернення, віддалення) – форма пізнання історичного шляхом усвідомленого виокремлення історичних рис описуваної реальності. Ціле, що мислиться та утримується в абстракції і пов'язане з певною сукупністю емпіричних виявів досліджуваного історичного об'єкта, становить історичне явище. Абстракція історична повинна бути обґрунтованою і попередньо обумовленою у вихідних положеннях дослідження, її застосування несумісне з можливими суперечностями. [Детальніше див.: *Історична наука термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 6–7*].

Автореферат (від. грец. *αὐτός* – сам та лат. *refero* – доповідаю, повідомляю) – короткий виклад наукової праці, підготовлений автором та надрукований для попереднього ознайомлення з твором. Прообразом автореферату є «тези», які супроводжували докторські дисертації латинською мовою (починаючи з Середньовіччя).

Автореферат дисертації – один із обов'язкових для захисту дисертаційного дослідження документів, який являв собою стислий виклад кандидатської та докторської дисертації і виконувався після її фактичного завершення. Публікувався, як правило, накладом 100–150 примірників і розсилався відповідно до спеціальних списків розсилки у спеціалізовані наукові організації для апробації та отримання відгуків на автореферат. Після запровадження в Україні нових вимог присвоєння наукових ступенів доктора філософії і доктора наук, підготовка здобувачами автореферату не передбачена.

Актуальність дослідження – міра його значущості та важливості в даний момент і конкретній ситуації для вирішення певного наукового питання, завдання або проблеми. Для соціальних та гуманітарних наук А. д. поділяється на **наукову та соціальну складові**. **Наукова складова** А. д. передбачає необхідність вивчення і вирішення певної наукової проблеми з позицій

загального пізнання та наукового поступу. **Соціальна складова** А. д. означає важливість вивчення і розв'язання цієї проблеми для усього або більшої частини суспільства.

Аксіоматичний метод – теоретичний метод дослідження, який передбачає побудову теорії, коли в її основу закладаються початкові твердження, що не потребують доведення (аксіоми або постулати), з яких решта тверджень виводяться уже шляхом міркувань, за допомогою законів і правил логіки. При такій побудові теорії дотримуються вимог несуперечності, повноти та незалежності аксіом. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (гол.). К., 2002. С. 15*].

Алгоритм (від лат. *algorithmus* – транслітерація латинською імені арабського математика IX ст. аль-Хорезмі) – точно визначена і строго детермінована система послідовних правил дії (програма), яка застосовується для ефективного розв'язання певного класу задач. Головні ознаки: детермінованість, дискретність, ефективність, масовість. Є одним із основних понять математики, кібернетики та інформаційних технологій [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (гол.). К., 2002. С. 16*].

Аналіз (від грец. *ανάλυση* – роз'єднання) – розкладання цілого на частини у процесі предметно-практичної або розумової діяльності. У методологічному відношенні аналіз є таким способом дослідження об'єкта, що полягає у виокремленні його частин, властивостей, відношень тощо з метою їх самостійного вивчення. У результаті отримуються часткові, абстрактні, неповні знання, оскільки поза увагою залишається взаємозв'язок частин. Однак без такого розкладання на частини цілого об'єкта неможливо досягнути його внутрішню організацію і динаміку. Аналіз перебуває у тісній методологічній кореляції з синтезом. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (гол.). К., 2002. С. 19*].

Аналогія (від грец. *αναλογία* – відповідність, подібність) – загальнологічний метод, який на підставі подібності певних об'єктів в одних ознаках, передбачає формулювання висновку про подібність цих об'єктів й в інших ознаках. Розрізняють А. предметів та А. відношень. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (гол.). К., 2002. С. 21–22*].

Анкетування (від фр. *enquete* – розслідування) – процес збору первинної інформації (даних) у соціологічних, економічних, демографічних, маркетингових та інших дослідженнях, за якого спілкування дослідника і респондента опосередковано анкетою (ієрархічно побудована і поєднана єдиним дослідницьким задумом система питань, спрямованих на виявлення кількісно-якісних характеристик об'єкта і предмета аналізу); оперативний спосіб збирання первинної інформації (даних). Анкетування поділять: за кількістю опитуваних (групове й індивідуальне); за способом розповсюдження (роздавальне, поштове, пресове, телетайпне, Інтернет-анкетування тощо); за

формою спілкування анкетера і респондента (очне, заочне). [Детальніше див.: Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 29.].

Анотація (від лат. *annotatio* – зауваження, помітка) – короткий виклад змісту книги, статті, розробки, звіту тощо. Дозволяє робити висновки про доцільність їх докладнішого вивчення. При анотуванні крім змісту твору, враховується його призначення, цінність, направленість.

Апробація – оприлюднення результатів дослідження, яке здійснюється шляхом доповідей на наукових, науково-практичних конференціях, публікації тез, повідомлень, статей у збірниках наукових праць, журналах, реєстрації патентів та авторських прав.

Артефакт (від лат. *artefactum* – штучно зроблене) – продукт культури, який може зберігатися довший час, ніж культура, що його породила. Артефактами зазвичай є різноманітні матеріальні пам'ятки культури, однак виокремлюють і невловимі артефакти, зокрема ідеї, теорії, які існують триваліший час, ніж культура, продуктом якої вони є. [Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 36.].

Архівне джерело – вид дослідницьких джерел, документ будь-якої форми та виду, який вже немає первинних своїх функцій, заради яких був створений фізичними чи юридичними особами, органами державної влади, місцевого самоврядування тощо під час їх діяльності, але маючи історичну, наукову, культурну цінність та підлягає архівному зберіганню. Використовується у ході проведення досліджень, шляхом архівної евристики та джерельної критики.

Бібліографічне видання – інформаційне, довідкове, пошукове видання, яке складається із упорядкованої сукупності бібліографічних записів. Може вміщувати пошуковий апарат та бути обмеженим тематичними та хронологічними раками. Б. в. поділяються на неперіодичні, періодичні, серійні чи продовжувані.

Бібліографічний опис – сукупність бібліографічних відомостей про документ, його складову частину чи групу документів, які наведені за певними правилами, необхідні та достатні, і є результатом аналітико-синтетичної переробки інформації. Процес складання бібліографічного опису передбачає виявлення та формування за певною методикою множини бібліографічних даних про окремий документ або його частину, чи групу документів.

Бібліографія (від грец. *βιβλιον* – книжка і *γραφω* – пишу) – галузь знання про книгу, газету або інший бібліотечний документ, завданнями якої є: 1) виявлення, облік, опис, систематизація і якісний аналіз творів друку; 2) складання різних бібліографічних посібників, які полегшують і сприяють кращому використанню друкованої продукції з науковою, практичною і виховною метою; 3) розробка принципів і методів бібліографування друкованих творів і організації бібліографічної роботи.

Бібліотечний каталог – показник усіх наявних у бібліотеці творів, документів, який висвітлює склад і зміст фонду бібліотеки та сприяє його

кращому використанню. Б. каталоги розкривають бібліотечні фонди з різних аспектів. Поділяються, як правило, на алфавітні, систематичні та предметні.

Валідність методики (франц. *valide* – законний, дійсний) – міра придатності методики для виконання визначених дослідницьких завдань.

Верифікація (від лат. *verus* – справжній і *facere* – робити) – логіко-методологічна процедура встановлення істинності наукових гіпотез (або інших наукових тверджень) на основі їх емпіричної перевірки. Термін отримав широке розповсюдження у зв'язку з концепцією мови науки у *логічному емпіризмі*, який сформулював т. з. принцип верифікації або верифікованості. Розрізняють безпосередню верифікацію – пряму перевірку тверджень, у яких формулюються дані спостереження та експерименту і опосередковану верифікацію – встановлення логічних відносин між опосередковано верифікованими і прямо верифікованими твердженнями. На даний час верифікацію найчастіше розглядають як результат багатопланових взаємовідносин між конкуруючими теоріями і даними їхніх експериментальних перевірок. [Детальніше див.: *Современная западная философия: словарь / сост.: В. С. Малахов, В. П. Филатов. М., 1991. С. 59.; Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 102.].*

Вимірювання – емпіричний метод, що полягає у визначенні числового значення певної величини за допомогою одиниць виміру. Цей метод робить можливим кількісне дослідження природних явищ, тобто «переводить» їх у певні числові значення. В. поділяються за характером залежності величини від часу (**статичні та динамічні**) та за способом отримання результатів (**прямі та непрямі**).

Виписки – короткий, дослівний або близький до дослівного виклад змісту необхідної частини тексту. Зміст тексту виписок передається із такою повнотою, щоб виключити повторне повернення до використаного джерела, точно вказуються його вихідні дані й номери сторінок. В. зазвичай бувають двох видів: зошитові та карткові. Існують і т. з. «виписки без виписування» – скопійовані чи сфотографовані на різні носії інформації або ж вилучені безпосередньо з того чи іншого видання певні його частини тексту.

Висновки – завершальна та одна з найважливіших частин наукової і кваліфікаційної роботи, яка демонструє результати дослідження й ступінь реалізації дослідницької мети та завдань. У В. демонструються найважливіші наукові та практичні результати, що отримані у результаті дослідження і які визначають, яким чином було досягнуто вирішення наукової проблеми, надається оцінка значення дослідницького результату для науки й практики. Інколи у висновках даються рекомендації та пропозиції щодо майбутнього дослідження цієї наукової проблеми. Обсяг В. складає зазвичай 5–7% від загального обсягу наукової чи кваліфікаційної роботи.

Вступ – початкова (після змісту) та визначальна частина наукової і кваліфікаційної роботи. У В. розкривається актуальність, сутність, стан і значущість наукової проблеми, умови та підстави для її розроблення,

необхідність проведення даного дослідження. Структурно В. складається з таких елементів: актуальності, мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження, наукової новизни, практичного значення дослідження, опису дослідницьких методів та методик, відомостей про апробацію та структуру наукової чи кваліфікаційної роботи. Обсяг В. також зазвичай складає 5–7% від загального обсягу наукової чи кваліфікаційної роботи.

Герменевтика історична (від грец. *ερμηνευτική* – роз'яснюю, тлумачу) – мистецтво і теорія тлумачення писемних пам'яток. На думку окремих дослідників, історична герменевтика виступає інтегруючою ланкою між філософією та історичними дисциплінами. Становлення методології історичної герменевтики розпочалося у першій половині ХІХ ст. і пов'язане з дослідженнями представників німецької історичної школи (Л. фон Ранке, Й.-Г. Дройзен, В. Дільтей). В основі історичної герменевтики – метод розуміння та інтерпретації тексту як продукту певної культурної традиції. Історичне розуміння іншої епохи реалізується внаслідок виявлення суб'єктом пізнання невиразного контексту. Тому історична герменевтика робить акцент не на традиційному для історіографії акті аналізу або критики джерела, а на акті його «розуміння». У свою чергу історики-герменевтики виступають проти «наївного історичного об'єктивізму» і ставлять під сумнів самі пізнавальні можливості історика, закликаючи до переосмислення таких понять, як «прозорість тексту», «об'єктивність історика», «специфіка історичного пізнання». Цей теоретичний напрям нині дістав назву «нова інтелектуальна історіографія» і є поширеним у Німеччині, Нідерландах і США. [*Енциклопедія історії України: в 5 т. Т. 2: Г–Д / голова редкол. В. А. Смолій. К.: Наукова думка, 2004. С. 93.; Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 71–72.*]

Гігієна розумової праці – організація діяльності людини розумової праці, зокрема й науковця, що ґрунтується на її самоорганізації, правильності поєднання розумового напруження із певними періодами відпочинку та фізичною активністю, зміною одного виду розумової праці іншим.

Гіпотеза (від грец. *υπόθεση* – основа, припущення) – 1) наукове припущення, висунуте для пояснення фактів, явищ, процесів, яке потребує підтвердження чи спростування; 2) обґрунтоване припущення про структуру, складові елементи, механізм функціонування і розвитку досліджуваного об'єкта тощо. Висування гіпотези є необхідним елементом наукового пошуку. У процесі формулювання гіпотези можливе допущення ряду помилок, найпоширенішими з яких є такі: 1) висувається гіпотеза, доказ чи спростування яких фактично нічим не збагачує науку; 2) пропонуються занадто узагальнені гіпотези, без строгих формулювань, що їх практично неможливо перевірити. [*Детальніше див.: Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 81–82.*]

Гіпотеза історична (від грец. *υπόθεση* – основа, припущення) – форма наукового історичного пізнання, яка спрямована на раціональну організацію

історичного дослідження. З логічного погляду історична гіпотеза виступає сукупністю висловлювань, що мають характер припущень, сформульованих на підставі існуючих фактів щодо істотних відношень і зв'язків, вірогідних для досліджуваного об'єкта. Гіпотезу належить підтвердити або спростувати за допомогою нових історичних фактів, внаслідок чого історична гіпотеза стимулює розширення емпіричної бази дослідження. Історичні гіпотези потрібно відрізнити від «наукових прогнозів» імовірних історичних подій, що здійснюються у межах суміжних з історичною наукою дисциплін (політології, соціології, філософії та ін.). [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 73.]

Дані (від лат. *dare* – «давати», «щось дане») – багатозначне, багатоаспектне, багатофункціональне поняття; найоптимальнішим, з позиції науково-дослідної роботи студентів, його визначенням можна вважати відомості, які отримані шляхом спостереження, вимірювання, логічних або арифметичних операцій та подані у формі, яка придатна для постійного зберігання, обробки та передачі. Інколи поняття дані та інформація вживаються та сприймаються як синоніми, проте більш розширений розгляд цих понять вказує, що дані це інформація, яка з певних причин активно не використовується, а лише зберігається.

Дедукція (від лат. *deductio, deduco* – відводжу, виводжу) – у традиційній логіці перехід від загального до окремого; одна з форм умовиводу, при якій на основі загального правила логічним шляхом із одних положень, як істинних, із необхідністю виводиться нове істинне положення. Теорію дедукції уперше створив Арістотель. У сучасній логіці дедукція розуміється як формальний засіб, який забезпечує виведення істинних висновків із істинних засновків. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова).* К., 2002. С. 143–144.]

Детермінізм (від лат. *determinare* – обмежити, визначити) – загальне вчення про взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ і процесів реальності. Детермінізм спрямовує наукове дослідження на аналіз і розкриття умов, причин і закономірностей будь-яких змін у природі, суспільстві, мисленні. Основою детермінізму є концепція причинності і закономірності. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко.* К., 2008. С. 102.]

Джерело наукової інформації – це документ, що містить якесь повідомлення. Документальні джерела містять у собі основний обсяг відомостей, що використовуються у науковій, викладацькій і практичній діяльності. До документів відносять різного роду видання, що є основним джерелом наукової інформації.

Джерелознавча критика – поетапне опрацювання дослідниками історичних джерел з використанням сукупності певних методів, прийомів, засобів тощо. Сучасний комплекс джерелознавчої критики включає обов'язкові елементи, зокрема: визначення зовнішніх особливостей пам'ятки, доведення

автентичності джерела, прочитання його тексту, встановлення часу і місця створення, авторства, обставин та мотивів походження, тлумачення тексту, визначення вірогідності джерела, його надійності, наукової значущості. Універсальних прийомів джерелознавчої критики щодо всіх історичних джерел немає, історик щоразу використовує комплекс можливих методів, засобів. Так, сучасна джерелознавча критика акумулює кілька груп методів: загальнонаукові, міждисциплінарні, загальноісторичні, спеціальні джерелознавчі. У процесі джерелознавчої критики не можна зупинятися на етапі аналітичної критики, об'єктом якої є окремі джерела, а метою – одержання окремих фактів; необхідно переходити до синтетичної критики, що дасть змогу оцінити весь комплекс джерел з певної теми у їх зв'язку, взаємозумовленості, відтворити цілісність комплексу джерел як своєрідного феномену культури певного часу. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 105–106.]

Дисертація (від лат. *dissertatio* – твір, обговорення, розсуд, доповідь) – спеціально підготовлена наукова праця на правах рукопису, яку виконують для прилюдного захисту на здобуття наукового ступеня. В Україні розрізняють дисертацію для здобуття наукового ступеня доктора філософії (аналог колишньої дисертації для здобуття наукового ступеня кандидата наук) та дисертацію для здобуття наукового ступеня доктора наук (докторська дисертація). Як правило, дисертація включає висвітлення стану вивчення проблеми (огляд та аналіз), результати теоретичних та експериментальних досліджень автора, висновки та рекомендації. У дисертації із технічних наук окремим розділом подаються авторські розробки технології або технічних конструктивних рішень.

Документ (від лат. *documentum* – доказ) – засіб закріплення встановленим способом за допомогою спеціального носія інформації про факти, явища, процеси об'єктивної реальності та розумової діяльності людини. Ця інформація може фіксуватися через букви, цифри, малюнки, фотографії, звукозаписи тощо. Документи класифікують за декількома підставами: *засіб фіксації* (письмові, іконографічні, фонетичні, комп'ютерні); *за авторством* (офіційні, неофіційні); *за ступенем персоніфікації* (особові, безособові); *за функціональними особливостями* (інформативні, регулятивні); *за змістом* (історичні, правові, соціально-економічні); *за ступенем наближеності до інформації* (первинні, вторинні); *за кількістю авторів* (індивідуальні, колективні). [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія* / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 111.]

Експеримент (від лат. *experimentum* – проба, дослід) – один із основних емпіричних методів, коли за допомогою штучної та контрольованої зміни умов, характеру або напрямку процесу формуються можливості вивчення характеристик об'єкта у певних умовах. Е. складається із трьох стадій: планування, проведення й інтерпретація результатів. Основною перевагою е. є

можливість його неодноразового повторення. Основні функції е.: практична перевірка гіпотез і теорій та створення нових гіпотез і концепцій. Види е.: **дослідницький** (пошуковий) – передбачає збирання емпіричної інформації; **перевірочний** (контрольний) – емпірично перевіряє гіпотези чи теорії; **відтворюючий** – повторює певну досліджувану ситуацію чи проблему. У процесі наукового дослідження експеримент і теорія безпосередньо взаємопов'язані, а тому кількісне та якісне розгортання експериментальних досліджень, особливо у комп'ютерній сфері вважається одним із способів розвитку сучасної науки. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 190–191.*].

Етос науки (від грец. *εθος* – звичай) – поняття філософії науки і соціології науки, яке означає сукупність моральних імперативів, які прийняті у науковому співтоваристві і визначають поведінку вченого. Концепцію «нормального етоса науки» розробив у 1940-ві рр. американський соціолог Р. К. Мертон. Основу етоса науки складають імперативи: універсалізм, загальність, незацікавленість та організований скептицизм. Відповідно суттєві відхилення від цих норм призводять до деградації наукового співтовариства, зниження якості виробленого знання, появи псевдонауки. Згодом, до «мертонівського етоса науки» були додані ще кілька норм: оригінальність, емоційна нейтральність, незалежність, інтелектуальна скромність і т. п. [Детальніше див.: *Современная западная философия: словарь / сост.: В. С. Малахов, В. П. Филатов. М., 1991. С. 397.*].

Завдання дослідження – це вибір шляхів і засобів для досягнення мети відповідно до висунутої гіпотези. Завдання найкраще формулюються у вигляді твердження того, що необхідно зробити, щоб мета була досягнута.

Закон науковий – 1. Внутрішній суттєвий зв'язок явищ, який обумовлює їх необхідний розвиток. Закон виражає певний порядок причинного, необхідного і стійкого зв'язку між явищами або властивостями об'єктів, повторюванні суттєві відносини, за яких зміна одних явищ викликає цілком конкретну зміну інших. Існує три основні групи законів: 1) специфічні, або часткові; 2) загальні для великих груп явищ; 3) всезагальні або універсальні. 2. Фактологічно доведене твердження (в рамках теорії, концепції, гіпотези), яке пояснює об'єктивні факти; або певне явище, яке наділене загальністю і повторюваністю, зафіксоване та описане.

Збірник наукових праць – зібрання матеріалів досліджень, які виконані в наукових установах, навчальних закладах чи товариствах. Публікується одноразово або з певною періодичністю.

Знання – особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, яка характеризується усвідомленням їх істинності. Знання як право на істину відповідальне перед зовнішнім (матеріально-практичним) і внутрішнім (логічна аргументація та моделювання) досвідом. Знання у процесі практичного використання перетворюється у переконання людей. Знання є адекватним виразом співвідношення абсолютної та відносної істини. Системи знань

визначаються через категоріальний лад певних культурно-історичних епох. За рівнем рефлексивності, доказовості та системної теоретизації знання поділяється на *буденне, конкретно наукове і філософське*. Знаково-мовною реалізацією знання виступає текст як семіотична система, що здатна актуалізувати інформаційні масиви значної потужності. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 228–229.*].

Знання історичне – один із розділів гуманітарного знання, що є концентрованим відображенням об'єктивної історії зародження, формування й розвитку людства, суспільства та цивілізації як невід'ємної складової історії космосу, природи і Землі. Історичне знання – це сукупність ідеальних образів, що відображають історичні процеси та явища об'єктивної дійсності. Розвивається на засадах поступу, неухильного примноження і збагачення джерельної бази, утвердження достовірності та об'єктивності, хоча на певних етапах здатне переживати застій, кризу і навіть занепад. Історичне знання здобувається шляхом наукового пізнання, застосування дослідницьких методів, ґрунтується на джерельній базі, його достовірність перевіряється практикою. Циркулює у суспільстві у вигляді історичної літератури. Кожне нове покоління істориків не переписує історію заново, а поглиблює знання шляхом розширення джерельної бази, застосування нових методів досліджень, по-новому осягає історичний досвід. Історичне знання приведене у систему історичною наукою, а системність історичної науки є визначальним чинником, що надає їй статусу науково знання. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 146–147.*].

Ідеал (від. грец. *ἰδέα* – образ, ідея, лат. *idealis*) – уявлення, поняття про найвищу досконалість, яка є взірцем, нормою чи метою для визначення способу діяльності людини або соціальної групи. Водночас ідеал є певною єдністю об'єктивного та суб'єктивного. Об'єктивність І. зумовлюється необхідністю у подальшому розвитку та вдосконаленні існуючих на даний момент людських уявлень, наукових здобутків і суспільних відносин, а суб'єктивність І. визначається його суб'єктивною формою. В залежності від мети та сфер життєдіяльності формуються етичні, суспільні, політичні, наукові та інші І., що стають певними стрижнями та орієнтирами людської діяльності. Водночас І. є поняттям плинним не лише у його часовому розумінні, в залежності від стану розвитку та типу культури, тому І. не лише соціально-культурне, а й історичне поняття. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С.231.*].

Ідеалізація (від. грец. *ἰδέα* – образ, ідея, лат. *idealis*) – 1. Наділення певного суб'єкта реальної дійсності якостями та властивостями, які відповідають ідеалу; створення ідеалу шляхом виокремлення, абстрагування та узагальнення певних ознак реальних об'єктів і явищ. 2. Загальнологічний метод дослідження, який передбачає створення теорій, формування систем,

конструювання об'єктів, яких реально не існує (точка, лінія, абсолютний мінімум, ідеальний газ тощо). Водночас І. зберігає окремі реальні властивості емпіричних об'єктів, але лише такі, що спрощують процес подальшого дослідження і дозволяють застосовувати математичні методи дослідження. І. містить елемент абстрагування, але і відрізняється від нього тим, що спрямована на процеси побудови можливих у мисленні об'єктів. Результати І. не є довільними, а межі її ефективності визначаються практикою. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С.231.*].

Ідіографічний метод (від. грец. *εἰδικός* – особливий, своєрідний і *ὑράφω* – пишу) – метод гуманітарних наук про культуру, що покликаний забезпечувати опис індивідуальних особливостей «суттєвих» історичних фактів. Запропонований неокантіанцями Баденської школи (запроваджений В. Віндельбандом і докладно розроблений, під назвою індивідуалізуючого, Г. Рікертом). Найістотніша відмінність між науками, на думку В. Віндельбанда, полягає у тому, що одні встановлюють закони, інші – факти. Перші мають загальний характер, другі – індивідуальний. Одні є, як їх назвав В. Віндельбанд, номотетичні, другі – ідіографічні. Нині ідіографічний метод розглядається як один із важливих засобів гуманітарно-історичного пізнання, що має, однак досить чітко визначений інтервал дійового застосування. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 151.; Современная западная философия: словарь / сост.: В. С. Малахов, В. П. Филатов. М., 1991. С. 112.*].

Індивідуальна робота – форма організації навчального процесу спрямована на формування умов для найповнішої реалізації творчих здібностей здобувачів вищої освіти через їхній індивідуально-спрямований розвиток, науково-дослідну роботу і творчу діяльність. Індивідуальні заняття проводяться викладачем у позааудиторний час за спеціально визначеним графіком, який складається з урахуванням можливостей і потреб здобувачів вищої освіти. І. робота поділяється на види: консультації (групові та індивідуальні), індивідуальні навчально-дослідні завдання, реферати, есе.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) – вид позааудиторної самостійної роботи здобувача вищої освіти навчального, навчально-дослідницького чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується у процесі освоєння програмного обсягу освітньої компоненти і закінчується разом із складанням підсумкового заліку чи іспиту із даної освітньої компоненти. Загальна процедура виконання студентом ІНДЗ може складатися з декількох етапів, які підпорядковані загальній меті – самостійного вивчення частини обсягу матеріалу освітньої компоненти, поглиблення, узагальнення, систематизація, закріплення і практичне застосування знань здобувачем вищої освіти з певної освітньої компоненти.

Індукція (від *лат. inductio – наведення*) – форма умовиводу, де на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне; спосіб міркування, за допомогою якого встановлюється обґрунтованість висунутого припущення чи гіпотези. У реальному пізнанні індукція завжди виступає в єдності з дедукцією, нерозривно з нею пов'язана. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова)*]. К., 2002. С. 241.].

Інтелектуальна власність (*англ. intellectual property*) – результати інтелектуальної творчої діяльності однієї або кількох осіб, колективу, авторство на які закріплене юридично. Категорія І. в. безпосередньо пов'язана з поняттям «право інтелектуальної власності», яке в найзагальнішому розумінні означає визначені законом права на результати інтелектуальної діяльності в науковій, художній, промисловій, виробничій та інших галузях. У сучасному світі є велика кількість об'єктів І. в. [Детальніше див.: *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12390 (дата звернення: 28.01.2023)].

Інтерв'ю (від *англ. interview – бесіда віч-на віч, зустріч, обмін думками*) – вид соціологічного опитування, який передбачає цілеспрямовану соціально-психологічну взаємодію із респондентом з метою отримання певної інформації. Інтерв'ю є специфічним способом соціального пізнання. Воно являє собою емоційний процес спілкування і, на відміну від анкетування, більшою мірою психологізоване. Основними сферами застосування інтерв'ю у соціології є: пробні, пілотажні дослідження, вивчення громадської думки, опитування експертів, телефонні опитування, контрольні й вибіркові опитування при анкетуванні та ін. Оброблені та систематизовані результати інтерв'ю використовуються у прикладних історичних дослідженнях. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко*. К., 2008. С. 160.].

Інтернет (від *англ. Interne – всемережжя*) – всесвітня система взаємосполучених комп'ютерних мереж, що базуються на комплекті Інтернет-протоколів. Інтернет також називають мережею мереж. Інтернет складається із мільйонів локальних і глобальних приватних, публічних, академічних, ділових і урядових мереж, пов'язаних між собою з використанням різноманітних дротових, оптичних і бездротових технологій. Інтернет становить фізичну основу для розміщення величезної кількості інформаційних ресурсів і послуг, таких як взаємопов'язані гіпертекстові документи Всесвітньої павутини (World Wide Web – WWW) та електронна пошта. У повсякденній мові слово Інтернет найчастіше вживається в значенні Всесвітньої павутини і доступної в ній інформації, а не у значенні самої фізичної мережі.

Інформаційне суспільство (від *англ. information society – інформаційне суспільство*) – соціологічна і футурологічна концепція, яка серед факторів суспільного розвитку на перше ставить виробництво та використання науково-технічної та іншої інформації. Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства. Розглядаючи суспільний розвиток як «зміну стадій», прихильники теорії інформаційного суспільства

пов'язують його становлення із домінуванням «четвертного», інформаційного сектора економіки, який слідує за сільським господарством, промисловістю та економікою послуг. Соціальні і політичні зміни розглядаються у теорії інформаційного суспільства як прямий результат «мікроелектронної революції». Перспектива розвитку демократії пов'язується із поширенням інформаційної техніки. Технологічне трактування отримують проблеми подолання соціальних антагонізмів, відчуження і дегуманізації. Однак концепція інформаційного суспільства викликає критику з боку гуманістично орієнтованих філософів і вчених, які відзначають поверховість технологічного детермінізму, вказують на негативні наслідки комп'ютеризації суспільства. [Детальніше див.: *Современная западная философия: словарь / сост.: В. С. Малахов, В. П. Филатов. М., 1991. С. 117.*]

Інформація вторинна – отримані в результаті статистичної обробки первинної інформації узагальнюючі показники, середні величини і т. д., тобто статистичне резюме, що відображає визначені зв'язки, тенденції, емпіричні залежності. Вторинна інформація є основою теоретичного знання, забезпечуючи йому статус вірогідності, тому що виключає випадкові і суб'єктивні відхилення, наявні у первинній інформації. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 164.*]

Інформація наукова – це логічна інформація, що отримується в процесі пізнання, яка адекватно відображає закономірності об'єктивного світу й використовується в суспільно-історичній практиці. З визначення випливає, що науковою можна вважати тільки ту інформацію, що задовольняє декілька серйозних вимог. По-перше, наукова інформація отримується людиною у процесі пізнання і, отже, нерозривно пов'язана з її практичною, виробничою діяльністю, оскільки остання є основою пізнання. По-друге, наукова інформація – це логічна інформація, що утворюється шляхом обробки інформації, яка надходить до людини через органи чуттів, за допомогою абстрактно-логічного мислення. Вона повинна адекватно відображати об'єктивний світ.

Інформація первинна – вид емпіричного знання, отриманого за допомогою спеціальних методів дослідження, що відображає тільки той стан об'єкт, який мав місце у визначеній емпіричній ситуації. Ця інформація фіксує одиничні спостереження, висловлювання, оцінки, а тому за змістом може мати і вірогідний, і достовірний характер [Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 164–165.].

Інформація (від лат. *informatio* – роз'яснення, витлумачення) – це знання про світ, його об'єкти, суб'єкти, процеси, явища, діяльність тощо, які збираються, зберігаються, передаються і поширюються усно, письмово чи в інший спосіб (за допомогою умовних сигналів, технічних засобів і т. д.). Інформація отримала статус загальнонаукового поняття, що означає: обмін відомостями між людьми, людиною та автоматом, автоматом та автоматом; обмін сигналами у рослинному і тваринному світі; передача ознак від клітини

до клітини, від організму до організму. Інформація стала загальним поняттям для всіх наук, а інформаційний підхід, що охоплює сукупність ідей і комплекс математичних засобів, перетворився у загальнонауковий засіб дослідження. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 163.*].

Індекс цитування – це прийнята у науковому світі міра значущості наукової роботи якого-небудь ученого або наукового колективу. Величина індексу цитування визначається кількістю посилань на публікацію або прізвище автора в інших джерелах. Однак для точного визначення значущості наукових праць важлива не лише кількість посилань на них, але й якість цих посилань.

Індекс Гірша (h-індекс) – кількісна характеристика вченого, заснована на кількості його публікацій і кількості цитувань цих публікацій. Наприклад, учений має індекс Гірша 5, якщо 5 з його статей цитуються як мінімум 5 разів кожна.

Істина – 1. Філософська категорія, яка відбиває глибинний смисл людського світовідношення та досягнення буття, шукань людського духу та творення гуманістичних ідеалів; виражає сутнісний зміст та безпосередню мету пізнавального процесу і характеризує його результат – знання як адекватне відображення суб'єктивної та об'єктивної реальності в свідомості людини. Істина встановлюється через визначення відповідності пізнавального образу, знання реального стану речей в дійсності. 2. Логічне поняття, виражає одне з двох або багатьох істиннісних значень, які надаються будь-якому судженню або системі суджень, окремій теорії або системі теорій. Протилежними до категорії істина виступають поняття «омана», «хиба», «оманливість», «хибність». [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 252–253.*].

Історизм – принцип, концепція розгляду явищ, який надає особливого значення специфічному контексту: епосі, географічному розташуванню, місцевій культурі, а також історії становлення того чи іншого питання. У загальній формі історизм уперше знайшов реалізацію у християнській трактовці всесвітньої історії. Важливим етапом розвитку принципу історизму є філософія Г. Гегеля, яка надала йому систематичного і універсального характеру. Принципом історизму послідовно послуговувалася філософія марксизму, яка вимагала розглядати розвиток природи, суспільства і мислення з позицій історизму. З кінця ХІХ ст. історизм (його називають також *історизмом*) зазнавав критики В. Дільтея, Б. Кроче, Г. Ріккєрта, К. Ясперса, К. Поппера та інших, які ставили під сумнів можливість встановлення законів розвитку суспільства і пророкування його майбутнього. У сучасному розумінні історизм розглядається у зв'язку з проблемами інституціоналізації й означає наукову парадигму історичної науки ХІХ ст., яка зводиться до 5 основних ознак: а) інтереси (орієнтація на змінні потреби життя); б) «концепція ідеї» (формування домінуючого погляду на обумовленість людських дій у

минулому); в) методи історичної реконструкції; г) форми історіографічного викладу; г) функції практичної орієнтації суспільства. [Детальніше див.: *Енциклопедія історії України: в 5 т. Т. 3 : Е–Й / голова редкол. В. А. Смолій. К.: Наукова думка, 2005. С. 548–549.; Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 253–254.].*

Історико-антропологічний підхід – підхід до вивчення історичних фактів і явищ, що склався в історичній науці у другій половині ХХ ст. Визначає історію як науку про суспільну людину, яка діє у часі та історичному просторі. Виник на основі синтезу антропологічного принципу філософії та взаємодії історії з антропологією, психологією та іншими науками. Це спричинило звернення історії до вивчення сім'ї, родоводів, культури, релігії, міфів, ритуалів, вірувань, норм поведінки та інших життєпроявів людини. Визначає об'єктом історичних розглядів найперше особисті долі учасників історичних подій, що зумовило підвищений інтерес до мемуаристики, щоденників, біографічних матеріалів, епістолярної спадщини тощо. Предмет історичного пізнання на підставі історико-антропологічного підходу зміщується від «знелюднених» соціальних структур до людини як суб'єкта всіх соціальних утворень. [Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 166.].

Історична інформатика – наукова дисципліна, яка вивчає закономірності процесу інформатизації історичної науки та освіти. В її основі – сукупність теоретичних і прикладних знань, які необхідні для створення і використання у дослідницькій практиці машиночитаних версій історичних джерел усіх видів. Дисципліна охоплює велике коло проблем, пов'язаних з одержанням, використанням, зберіганням та поширенням історичної інформації. Історична інформатика почала формуватися наприкінці 1980-х рр. (вперше термін «історична інформатика» було вжито в 1992 р.) у ході подальшого розвитку кількісних методів історичного дослідження і розроблення нових інформаційних технологій на основі використання електронно-обчислювальних машин нового покоління (комп'ютерів). Теоретичним підґрунтям історичної інформатики є сучасна концепція інформатики, прикладною основою – інформаційно-комп'ютерні технології, що їх спільно розробляють історики і фахівці в галузі кібернетики. Основу історичної інформатики становить комп'ютерне джерелознавство, тобто методика й технологія створення банків даних, баз машиночитаних історичних джерел, використання мереж Інтернету. Також історична інформатика вивчає проблеми застосування інформаційних технологій в історичній науці й освіті, комп'ютерне моделювання історичних процесів тощо. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 168–170.].*

Історична соціологія – напрям соціології, предметом вивчення якого є історичні процеси розвитку суспільства і соціальних систем, інститутів, цінностей та явищ у діахронному вимірі, розроблення соціологічних теорій

історичного розвитку і методів соціологічного аналізу історичних даних та прикладні історико-соціологічні дослідження. Напрямом історичної соціології є дослідження історичного розвитку соціальних структур і відносин. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 166–167.*].

Історія повсякдення – один із сучасних напрямів розвитку історичної науки. Оформився у другій половині ХХ ст. у процесі становлення «нової соціальної історії». Історія повсякдення (від. нім. Alltagsgeschichte) як окремий напрямок розвитку історичної науки сформувався у середовищі західнонімецьких учених молодого покоління, які протиставили традиційному вивченню нової та новітньої соціальної історії Німеччини дослідження «малих життєвих світів» і повсякденного життя пересічних громадян. У французькій історіографії основи дослідження повсякдення заклали М. Блок і Л. Февр, у яких предметом вивчення були емоційні, інстинктивні та інші сфери мислення соціальних низів суспільства; а також Ф. Бродель, із дослідженням «Структури повсякдення» та П. Бурдьє із розробкою проблем етнології та соціології. У Великобританії вплив на розвиток історії повсякдення мали праці Е. Томпсона (зокрема, «Становлення англійського робітничого класу»), а також дослідження ліберальних істориків, які працювали у галузі соціальної історії. На сьогодні у рамках історії повсякдення ведуться дослідження умов життя, праці та відпочинку (побуту, умов проживання, раціону харчування, способів лікування, соціальної адаптації), а також факторів, що впливають на формування свідомості та норм поведінки, соціально-політичного уподобання тощо переважної більшості населення («пересічних людей») тієї чи іншої країни у певний історичний період. Історія повсякдення стала історією тих, без кого не могло б бути історії, але хто для істориків залишився в історії переважно «безіменним» і «мовчазним». Відповідно джерельну базу історії повсякдення складають давні тексти – церковні метричні записи, документи лікувальних закладів, шлюбні домовленості (контракти) тощо, а також предмети повсякденного побуту, матеріали усних опитувань. Історія повсякдення користується методами прикладної соціології, історичної демографії, антропології, соціальної психології, культурології. Набуває популярності використання прийомів мікроаналізу, також зростає і значення кількісних (квантитативних) методів. Історія повсякдення зазнала ряду критичних зауваг. Зокрема наголошується на обмеженості її методологічних, концептуальних та аналітичних можливостей, заперечення нею самого поняття «тотальна історія»; домінування емпіризму за відсутності належної уваги до обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження призводить до продукування представниками історії повсякдення переобтяжених дрібними деталями напіваматорських праць. [Детальніше див.: *Енциклопедія історії України: в 5 т. Т. 3: Е–Й / голова редкол. В. А. Смолій. К.: Наукова думка, 2005. С. 618–620.*].

Історія понять – історична дисципліна, яка досліджує сенси загальних політичних і соціальних понять (напр., таких, як «громадянин», «державна»,

«стан», «клас», «міщанин», «секуляризація», «революція» тощо), які характерні для певного історичного періоду (починаючи з античності). Це сприяє розумінню істинного змісту історичних джерел, в яких ці поняття текстуально зафіксовані, а також реконструювати ті чи інші глобальні історичні зміни. Історія понять має багато спільного з методом критики джерел та історичною герменевтикою. Як самостійна історична дисципліна історія понять сформувалася в 1960–1970-х рр. Поштовхом до її розвитку стала критика некоректного «перенесення» сучасних політичних понять у минуле. Соціальні й політичні поняття, з якими має справу історія понять поділяються на 3 групи: 1) поняття, сформовані в античний час і є прийнятними для сучасників; 2) поняття, що з моменту їх виникнення і до сьогодні докорінно змінили свій зміст; 3) поняття, що ще виявляються у ході мовної фіксації новизни певних соціальних та політичних явищ і відносин. Історія понять орієнтує процес історичного пізнання на: 1) дослідження суспільних явищ, подій і відносин, які набули мовного оформлення й зафіксовані в писемних джерелах; 2) реконструкцію минулого людського досвіду, який безпосередньо не втілювався у мові, але так чи інакше визначав особливості мовлення того чи іншого історичного періоду взагалі. При цьому особливо важливе значення надається локалізації виявлених змін у часі і ситуативному контексті (діахронний зріз). Лише така локалізація дає можливість конкретно використовувати виявлені на рівні змісту понять трансформації для інтерпретації соціальних змін. [Детальніше див.: *Енциклопедія історії України: в 5 т. Т. 3: Е–Й. / голова редкол. В. А. Смолій. К.: Наукова думка, 2005 С. 620.*]

Категорія (від грец. *κατηγορία* – висловлювання, обвинувачення, ознака) – загальне фундаментальне поняття, що виражає найістотніші закономірні зв'язки і відношення об'єктивної дійсності і пізнання. Вчення про категорії започаткували Платон і Арістотель. Сучасна наука поділяє категорії на *загальні*, які властиві всім наукам (сутність, стан, відношення, закономірності) і *категорії суспільних (соціальних) наук* (всесвіт, суспільство, цивілізація, культура тощо). Соціальні категорії мають ряд функцій: трактують універсальні процеси і зміни, які відбуваються у суспільстві з позицій соціальної науки; інтегрують потоки інформації; забезпечують своєрідну комунікацію, без якої неможливі спільна і доступна для порівняння творчість, розвиток наукового пізнання, його збагачення, удосконалення, поглиблення; утворюють єдине поле значень, без якого неможлива еволюція соціальної думки. Водночас соціальним категоріям властива багатозначність, неоднозначне трактування різними школами і концепціями. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 171–172.*]

Категорії історичної науки – універсальні, всезагальні форми історичних діяльності, мислення та свідомості людей. Категорії історичної науки – поняття полісемантичне; воно може мати своїм змістом: а) основні форми історичної життєдіяльності (спільнота, культура, цивілізація, формація) і роди соціально-історичного буття людей (економіка, соціальна сфера, політика, духовне життя); б) форми історичного мислення, що використовуються людьми

інстинктоподібно, поза їх свідомістю; в) наріжні характеристики історичного пізнання, що досягаються істориками як найзагальніші і фундаментальні поняття історії як науки; г) форми історичної самосвідомості. Категоріальна структура історичного мислення формується на основі соціально-історичної життєдіяльності людей. Численні категорії історичної науки утворюють так званий категоріальний апарат науки, що є своєрідним каркасом наукової теорії. Базовими категоріями історичної науки вважаються поняття «історичний час», «історичний простір» і «історичний факт». [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 276.*]

Кваліфікаційна (дипломна) робота – самостійне наукове дослідження здобувача вищої освіти першого (бакалаврського) й другого (магістерського) рівнів вищої освіти, яка виконується відповідно до освітньої програми на завершальному етапі здобуття вищої освіти і на підставі якої екзаменаційна комісія з атестації здобувачів вищої освіти відповідно оцінює її й підготовку самого здобувача та приймає рішення про присудження відповідного ступеня і присвоєння належної кваліфікації. К. (д.) р. виконується державною мовою із дотримання усіх чинних нині технічних вимог і норм академічної доброчесності. Обов'язковим елементом К. (д.) р. згідно чинних вимог є наявність анотації на державній та в перекладі на англійську мову. Обсяг К. (д.) р. гуманітарних наук складає від 50 с. (2 др. арк., 80 тис. знаків) для першого (бакалаврського) рівня і від 75 с. (3 др. арк., 120 тис. знаків) для другого (магістерського) рівня. [Детальніше див.: *Положення про кваліфікаційну (дипломну) роботу в Житомирському державному університеті імені Івана Франка (нова редакція). URL: https://zu.edu.ua/offic/pl_dyplomnu.pdf*].

Кількісні методи в історичному дослідженні, квантитативна історія (від лат. *quantum* – кількість) – методи, які застосовуються для аналізу історичних явищ на основі кількісних показників. Передбачають використання істориками методів математичної статистики, імітаційного моделювання історичних процесів тощо для найефективнішого освоєння джерел, особливо масових. Кількісні методи, зокрема статистика, застосовувалися істориками вже на початку ХХ ст. Їх поширення у науці пов'язане з бурхливим розвитком обчислювальної техніки кінця 1950-х – початку 1960-х рр. В Україні на початку 1960-х рр. уперше електронно-обчислювальні машини (ЕОМ) для вивчення проблем історії техніки застосував Г. М. Добров. До теоретичних надбань вітчизняної школи квантитативної історії відносять розробки інформаційних аспектів джерелознавства, концепцій і методів аналізу масових джерел, методології застосування багатовимірного статистичного аналізу і математичного моделювання в історичних дослідженнях. Найбільш суттєві результати застосування методів квантитативної історії досягнуті у галузі аграрної історії Росії імперського періоду, соціально-політичної історії радянського суспільства перших десятиріч, вивчення середньовічних руських текстів, а також в археологічних дослідженнях. Кількісні методи доцільно використовувати не ізольовано, а поряд з іншими методами. Інколи їх зовсім не

можна використовувати, оскільки в історії на відміну, наприклад, від математики не завжди є пряма функціональна залежність між явищами. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 191–192.].

Класифікація (лат. *classis* – розряд, група і *facere* – робити) –

1. Розподіл певних об'єктів у групи на основі їх загальних ознак, подібностей, розбіжностей, що відображають зв'язки між класами об'єктів у єдиній системі цієї галузі знання. 2. Система супідрядних понять (класів, об'єктів, явищ) у певній галузі знання або діяльності людини, складена на основі обліку загальних ознак об'єктів і закономірних зв'язків між ними, що допомагає орієнтуватися у різноманітті об'єктів і знань. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія* / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 174.].

Кліометрія, кліометрика (від грец. *κλίο* – муза історії; грец. *μέτρο* – міра) – напрям в економічних, історичних, демографічних, соціологічних та політологічних дослідженнях, пов'язаний з аналізом за допомогою математичних методів, інформаційних технологій та відповідних інструментів різного роду щодо цих досліджень історичних джерел, переважно нової та новітньої історії. Її засновниками вважаються американські дослідники Р. Фогель та Д. Норт, упродовж 1960–1970-х рр. вони опублікували низку економічних праць, у яких переглянули усталені уявлення про чинники економічних підйомів та спадів у США кінця ХІХ ст. Нині кліометрика визнана міждисциплінарною галуззю наукових досліджень, яка дає змогу за допомогою конкретних кількісних оцінок масових явищ, зафіксованих у джерелах, по-новому досліджувати історичні процеси, зокрема тенденції еволюції господарських систем і траєкторії динаміки економічних процесів. Питання про межі «доцільності» використання методів кліометрії в історичних дослідженнях залишається відкритим. Зазначається, що для того, аби не порушувати усталені методологічні принципи історичної науки, які засвідчили свою ефективність і продуктивність у реальних здобутках історичної науки, засоби кліометрії мають використовуватися у комплексі з цими методами і лише як допоміжні інструменти історичної науки. [Детальніше див.: *Енциклопедія історії України: в 8 т. Т. 4: Ка–Ком* / голова редкол. В. А. Смолій. К.: Наукова думка, 2007. С. 352–353.].

Коефіцієнт впливовості (також *імпакт-фактор* від англ. *impact-factor*) – коефіцієнт співвідношення цитування наукових журналів. Найчастіше використовується як оцінка важливості журналу у певній галузі. Коефіцієнт обчислюється за 3 роки та 5 років. Його можна розглядати як усереднене співвідношення кількості цитувань статей у журналі протягом поточного року, до загальної кількості статей надрукованих в цьому журналі за попередні два роки. Спрощено, КВ можна сприймати так: якщо, в середньому, кожна надрукована стаття була процитована один раз, то журнал матиме КВ рівний 1.

Композиція наукової роботи – порядок організації та розташування структурних елементів наукової роботи, який включає зовнішнє розташування і внутрішній логічний зв'язок, що дозволяє найкращим чином представити наукове дослідження.

Комп'ютеризація (від лат. *computare* – рахувати, обчислювати) – процес удосконалення засобів збирання, зберігання, оброблення і поширення інформації, основою якого є широке впровадження комп'ютерної техніки. Іноді процеси комп'ютеризації та інформатизації суспільства ототожнюються. Комп'ютеризація є важливим фактором сучасного цивілізаційного процесу і соціокультурних трансформацій, окрім іншого відкриває принципово нові можливості для проведення наукових досліджень, кардинально і змістовно трансформує сфери поширення інформації та освіти. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 176–177.*]

Конвенціоналізм (від лат. *convention* – угода) – напрям філософії науки, який стверджує, що в основу наукових теорій закладена угода (конвенція) між вченими, вибір якої обумовлений перш за все зручністю, простотою, уніфікацією і т. п. – критеріями, які не пов'язані безпосередньо з істинністю. Засновником конвенціоналізму виступив А. Пуанкаре. У конвенціоналізмі знайшов відображення той факт науково пізнання, що наукові теорії не є безпосереднім узагальненням емпіричних результатів і тому, конвенційні елементи не усуваються із «корпусу» науки. А це означає, що більшість сучасних методологічних концепцій містять ті чи інші елементи конвенціоналістської епістемології. [Детальніше див.: *Современная западная философия: словарь / сост.: В. С. Малахов, В. П. Филатов. М., 1991. С. 131–132.*]

Конспект – це стислий письмовий виклад змісту лекції, статті, книги тощо. Він складається з плану, короткого викладу основних положень, необхідних фактів і прикладів, доказів і висновків. Існує декілька видів конспектів: план-конспект, текстуальний (цитатний), довідний, тематичний, схематичний, опорний, зведений, вибірковий.

Контент-аналіз (від. англ. *content* – зміст) – формалізований метод кількісно-якісного аналізу змісту документів з метою вивчення або вимірювання соціальних фактів, процесів, явищ, тенденцій, що відображенні цими документами. Характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікаційній (кількісне вираження якісних ознак) обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів. Виділяють два основних типи контент-аналізу: кількісний і якісний. Якщо кількісний аналіз націлений на виявлення частоти окремих тем, слів або символів, що містяться у тексті, то якісний аналіз пов'язаний з фіксуванням нетривіальних висловлювань, мовних інтонацій з розумінням цінності змісту повідомлення. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 184–185.*]

Концепція (від лат. *conceptio* – сприйняття) – система понять про ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, подій; основна ідея будь-якої теорії. Термін «концепція» вживають також для позначення головного задуму у науковій, художній політичній та інших видах діяльності людини. [Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 301.].

Концепція історична (від лат. *conceptus* – думка, уявлення) – головний задум наскрізна ідея історичного дослідження, за допомогою якої обґрунтовується вибір об'єкта дослідження, здійснюється первинне формулювання проблеми, аргументація загальних понять, що сукупно утворюють чітку пояснювальну схему, своєрідний «каркас» історичної гіпотези або теорії. Якщо історична гіпотеза характеризується вірогідністю, теорія – достовірністю знань, то історичній концепції притаманна принциповість. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін.. К., 2002. С. 212–213.].

Курсова робота – це індивідуальне завдання, яке має творчий та/ або репродуктивний характер, вирішує (як правило частково) конкретні завдання стосовно об'єктів діяльності майбутнього фахівця відповідної галузі знань. Виконується здобувачем вищої освіти самостійно, проте під керівництвом та у співпраці з викладачем, містить елементи дослідження. Процес підготовки ґрунтується на основі набутих з обраної та суміжних освітніх компонент компетентностей. Загальний обсяг курсової роботи певним чином залежить від спеціальності та освітньої компоненти і складає, як правило, 25–30 сторінок без урахування списку використаної літератури та джерел і додатків (за наявності). Текст оформлюється зазвичай шляхом комп'ютерного набору. Список використаної літератури та джерел повинен складатися із 25–30 позицій. Проте вказаний обсяг та кількість позицій літератури та джерел курсової роботи більшою мірою стосується освітніх компонент соціального, гуманітарного та філологічного профілів. [Детальніше див.: *Положення про курсову роботу здобувачів вищої освіти Житомирського державного університету імені Івана Франка (нова редакція)*. URL: https://zu.edu.ua/offic/pro_kursovnu.pdf].

Логіко-інформаційна система (ЛІС) – сукупність логічних і технічних засобів для приймання, зберігання, перетворення й видачі інформації будь-якого виду. У загальнотеоретичному аспекті ЛІС – система, середовищем функціонування якої є знання, а структуру її утворюють логічні відношення й конструкції, призначені для певного перетворення знання. Загальносистемний аспект ЛІС має велику інформаційну значущість, оскільки систематизація є обмеженням багатоманітності. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 338–339*.].

Логічний метод – метод побудови формалізованих мов для опису наукових теорій, за допомогою якого будують формальну (логістичну) систему

і дають їй інтерпретацію. Ефективність логічного методу полягає у тому, що він при побудові наукових теорій дає змогу однозначно визначити її вихідні абстракції і строго сформулювати поняття доведення. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 339.*].

Логічність – відповідність принципам та законам логіки, коли висловлювання чи текст побудовані послідовно, зв'язано, «струнко» несуперечливо.

Матеріали наукової конференції – письмовий виклад доповідей та текстових повідомлень учасників конференції у вигляді збірника. Публікуються М. н. к. уже після проведення самої конференції із метою доопрацювання змісту доповідей у ході її безпосередньої роботи. Цим вони відрізняються від тез, які друкуються до початку роботи конференції і поширюються серед її учасників.

Мета дослідження – визначання того результату, який передбачається отримати у процесі дослідження. У меті формулюється загальний задум дослідження. Мета визначається, виходячи з актуальності досліджуваної проблеми, обраних об'єкта і предмета дослідження.

Метод (від грец. *τέθοδος* – «шлях крізь», у переносному значенні – *вчення, теорія*) – систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів. Метод окреслює та втілює шлях до істини, напрями ефективної діяльності, що ведуть до реалізації поставлених цілей, задає регулятиви та нормативні настанови пізнавального процесу. Метод знаходиться в єдності з певною теорією чи теоріями. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 373.*].

Метод аксіоматичний (від лат. *аксіота* – загальноприйнятне, *безперечне*) – теоретичний метод дослідження і побудови наукової теорії, згідно з яким деякі положення цієї теорії приймаються як вихідні аксіоми, а решта – виводяться із них за допомогою розмірковування із використанням певних логічних правил. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Гордяненко. К., 2008. С. 225.*].

Методи математичної статистики – методи обробки результатів досліджень або спостережень над випадковими явищами. На відміну від теорії ймовірностей М. м. с. дають змогу охарактеризувати випадкове явище по його обмеженій вибірці. Випадкова природа процесів та подій є характерною для соціальної, політичної, психологічної, педагогічної та інших сфер життя та діяльності людини і тому М. м. с. набули широкого застосування у ході проведення соціологічних, політологічних, психологічних, педагогічних, історичних, антропологічних досліджень.

Методика (від грец. *methodikē*) – сукупність методів і засобів досягнення окресленої мети у дослідженні наукової проблеми. Методичне забезпечення історичного дослідження досягається шляхом виконання усіх методів і принципів, як загальнонаукових, спеціально-історичних, так і допоміжних. Методика історичної праці розпочинається зі структури її побудови, з'ясування стану розробки та визначення поставленої мети. Методичні прийоми використовуються в історичному дослідженні залежно від конкретної проблеми. Їх цілеспрямоване використання сприяє залученню широкої джерельної бази до всебічного обґрунтування конкретної проблеми історичного дослідження. [*Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 240–241.].

Методика історичного дослідження – спеціальна галузь історичної науки, що розробляє конкретні способи і методи науково-дослідницької роботи. Безпосередньо пов'язана з методологією, предметом історичної науки, що вивчає закономірності суспільного розвитку в їх конкретних виявах, у практичному втіленні в діях людей, партій, державних органів влади. Методика історичного дослідження залежить від стану і розвитку історіографії, джерелознавства, інших спеціальних і допоміжних історичних дисциплін. Для досягнення творчих завдань історик використовує різні методи дослідження, які поділяються на три підгрупи: загальнонаукові, специфічно-історичні та міждисциплінарні. До загальнонаукових належать: історичний, логічний і метод класифікації (систематизації). Найбільш важливими в історичному дослідженні є власне історичні методи: хронологічний, хронологічно-проблемний, проблемно-хронологічний, синхронічний, діахронний (метод періодизації), порівняльно-історичний, ретроспективний. Також можуть використовуватися ще й методи міждисциплінарні (статистичний, математичний, системно-структурний). Під час вивчення процесів і подій недавнього минулого, учасники яких ще живі, використовують методи конкретних соціологічних досліджень (анкетування, опитування тощо). Щоб вивчати і враховувати настрої людей у здійсненні певних подій, історик використовує методи соціальної психології. Однак лише комплексне застосування різних методів, що відповідає темі та характеру дослідження, здатне забезпечити її успішне засвоєння. [*Детальніше див.: Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 241–242.].

Методика «усної історії» – науковий напрям історичних досліджень, іноді визначається також як наукова дисципліна, сутністю якого є запис інтерв'ю (як правило, застосовуючи аудіо- та відеотехніку) для фіксування суб'єктивного життєвого досвіду окремої людини про історичний період, у який вона жила. Унікальність методу «усної історії» у: збереженні свідчень безпосередніх учасників історичних подій, «маленьких людей», яким в інших напрямках історичної науки приділяється обмаль уваги; забезпеченні передаванні від покоління до покоління системи цінностей та культурно-

семантичного коду; надання матеріалів іншим галузям історичної науки – історичній антропології, історичній герменевтиці, історичній психології та ін.

Методологія (від грец. *μέθοδος* – шлях дослідження чи пізнання і *logos* – вчення) – 1. Сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються у процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення попередньо сформульованої мети. Такою метою у науковому пізнанні є отримання об'єктивного істинного наукового знання або побудова наукової теорії та її логічне обґрунтування, досягнення певного ефекту в експерименті чи спостереженні тощо. 2. Галузь теоретичних знань і уявлень про сутність і форми, закони, порядок та умови застосування підходів, способів, методів, прийомів та процедур у процесі наукового пізнання та практичної діяльності. Методологія як систематичне вчення про метод виникла у філософії Нового часу, зокрема у філософії Ф. Бекона та Р. Декарта. Осмислюючи теоретичний та соціокультурний досвід, методологія розробляє загальні принципи створення нових пізнавальних засобів. Головним завданням методології є з'ясування умов перетворення позитивних наукових знань про дійсність у метод подальшого пізнання цієї діяльності, виявити ефективність та межі продуктивного застосування методу. Жодна з існуючих філософських і наукових методологій не може набувати ролі абсолютного пізнавального інструментарію. Намагання надати тій або іншій методології універсального пізнавального засобу завдає шкоди і науці, і самій методологічній теорії, як це мало місце з діалектико-матеріалістичною методологією. Тому дослідники у своїх методологічних орієнтаціях дотримуються принципу методологічного плюралізму. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін.. К., 2002. С. 242–243.; *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова)*. К., 2002. С. 374].

Методологія науки – основний розділ методології; складна і структурована самостійна теоретична дисципліна, яка вивчає весь комплекс явищ, що відносяться до інструментальної сфери науки та наукової діяльності, їх осмислення та функціонування. Методологія науки досліджує сукупність пізнавальних засобів, що застосовуються у науці, об'єктивні характеристики та властивості науки і наукової праці, які відіграють істотну роль в отриманні об'єктивно істинних наукових знань, а також нагромаджені емпіричні уявлення про них. Методологія науки виробляє принципи, норми, правила, які організують і спрямовують пізнавальну діяльність на досягнення нових наукових результатів. Сучасна методологія науки вивчає широке поле наукового знання, його структуру, організацію, різноманітні моделі, форми систематизації та об'єктивної репрезентації. Методологічні дослідження охоплюють динаміку та розвиток наукового знання, його історичні, логічні та функціональні типи, форми спадкоємності, концептуальні та формальні реконструкції відповідно до критеріїв наукової раціональності, здійснюють аналіз мови науки, аналізують на всіх рівнях понятійний каркас науки та її

окремих дисциплін, з'ясовують засади розгортання наукового знання у систему і виробляють загальні принципи його обґрунтування, формулюють стандарти раціональності теоретичних побудов. Методологія науки виділилась у самостійну дисципліну наприкінці XIX ст., коли центром методологічного дослідження стала наукова теорія, тому саме остання складає особливу цікавість для методології науки. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 374–376*].

Методологія історичної науки (історії) – теоретична дисципліна історичної науки, яка визначає її предмет і об'єкт, ціль пізнання, вивчає науковий і соціальний статус історичної науки, її дисциплінарну будову, теорію історичного пізнання (включаючи загальнофілософські, гносеологічні й епістемологічні основи, принципи, рівні, види й методи історичного пізнання). Вивчає специфіку основних теоретико-методологічних напрямків в історичній науці, різних історичних наукових шкіл. Формує науково-пізнавальні передумови для здійснення конкретно-історичних досліджень. Сучасна методологія історичної науки – це складне за змістом і формами вияву утворення, що означене різноманітними, подекуди протилежними підходами до вивчення історичного процесу, розбіжності між якими зумовлені відмінностями у світогляді істориків та осягненні і розумінні ними світу історії, умовами їхнього соціального та індивідуального буття. Розвиток методології історії пройшов три етапи – класичний, некласичний і постнекласичний. Визначальними ознаками класичної методології історії, що домінувала в європейській традиції до середини XIX ст., а у вітчизняній – кінця 1960-х рр. були: чітке протиставлення суб'єкта й об'єкта історичного пізнання і дії, розумінні історичної реальності як цілком «прозорої» для суб'єкта пізнання, повністю осяжної суто засобами людського розуму. Для некласичної методології історії орієнтація на розум і науку як на універсальні і безвідмовні засоби адекватного й вичерпного пізнання історичного процесу вже втрачає свою однастайність. На цьому етапі історичного розвитку все розмаїття концепцій і напрямів методології історичної науки умовно можна поділити на два основні напрями: наукоцентричний (позитивістська та радянська марксистська методологія історії) і наукобіжний (методологія історії, заснована на концепціях філософії життя, персоналізму, феноменології, герменевтики, екзистенціалізму). Згодом відбувається зміна основоположних парадигм історичної свідомості; моністично і глобалістськи орієнтоване історичне мислення зазнає істотної трансформації. А все це призводить до формування сучасної, постнекласичної методології історичної науки як чітко вираженої синергійної, поліваріантної, сценарної, плюралістичної, нелінійної методології. На етапі постнекласичної методології історії дуже різним є й розуміння самої історичної реальності – від традиційного тлумачення її як єдиного й об'єктивного, незалежного від волі та свідомості індивіда до тлумачення індивідуального існування як єдиної справді автентичної форми історичного буття. [Детальніше див.: *Енциклопедія історії України: в 10 т. Т. 6: Ла–Мі* .]

голова редкол. В. А. Смолій. К.: Наукова думка, 2009. С. 621–627.; *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 241–242.].

Моделювання – загальнологічний метод непрямого (опосередкованого) вивчення реального об'єкту (оригіналу) за допомогою створення і дослідження його моделі – предметної, знакової чи мисленої системи, що відтворює, імітують чи відображають певні характеристики оригіналу. Моделі поділяються на два великі класи – матеріальні та ідеальні. Метод М. має наступну структуру: постановка завдання, створення чи вибір моделі, вивчення моделі, екстраполяція (перенесення) знань з моделі на оригінал. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова).* К., 2002. С. 392].

Монографія (від англ. *monograph*, від нім. *Monographie*) – це наукова праця у вигляді книги з поглибленим вивченням однієї або декількох (тісно пов'язаних між собою) тем. Серед учених прийнято будь-яку досить тривалу роботу з дослідження певної теми завершувати публікацією відповідної монографії, що містить детальний опис методики дослідження, виклад результатів проведеної роботи, а також її інтерпретацію. У бібліотекознавстві термін «монографія» позначає будь-яку несерійну публікацію, що складається з одного або декількох томів (обмеженої їхньої кількості). І саме це відрізняє її від серійних публікацій, таких як газети або часописи (журнали).

Навчальний посібник – це спеціальне видання, яке у певним чином складає заміну основному підручнику. У ньому подається навчальний матеріал, який допомагає краще опанувати певну дисципліну чи окремий розділ курсу. До навчального посібника належать курс лекцій, зошит-посібник, прописи, розвивальні ігри тощо, що застосовуються в навчально-виховному процесі. Посібник може бути представлений не лише окремим виданням, але й комплексом науково-методичних матеріалів. Використання посібника в навчально-виховному процесі дає змогу отримати більше корисної інформації та краще розібратися з тією чи іншою темою. Використання навчальних посібників набуло широкої популярності у навчальних закладах усіх типів. [Детальніше див.: *Начальний посібник URL: <http://education-ua.org/navchalniy-posibnik.php> (дата звернення: 24.01.2023)].*

Наука – сфера пізнавальної діяльності людини спрямована на одержання, вироблення і систематизацію знань для науково-практичної діяльності та життя людини. Знання є продукт наукової діяльності у вигляді теорій, як підтверджених гіпотез, формалізації законів природи чи суспільства і взагалі нових знань про людину та навколишній світ. Основою науки є збір, оновлення, систематизація, критичний аналіз фактів, синтез нових знань або узагальнень, що описують природні або суспільні явища, які досліджуються, та (або) дозволяють будувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами і прогнозувати їх перебіг. Науки розрізняють: 1) за характером предмета дослідження (природничі, технічні, гуманітарні, соціальні та ін.); 2) за способом збору даних

та рівнем їх узагальнення (теоретичні, емпіричні); 3) за методом дослідження (номотетичні, ідеографічні); 4) за ступенем практичного застосування («чисті», прикладні). Наука виступає соціальним інститутом, функцією якого є виробництво, накопичення, розповсюдження нових знань та їх використання у практичній діяльності; одна із форм суспільної свідомості (поряд з міфологією і релігією).

Наукознавство – окрема галузь досліджень, що вивчає загальні закономірності розвитку та функціонування науки як цілісної системи знань, її взаємодію із іншими соціальними інститутами й сферами матеріального та духовного існування суспільства, структуру та динаміку наукового знання і наукової діяльності. Основним завданням Н. є розроблення класифікації наук, в якій визначається місце окремої науки в загальній системі наукових знань, загальний зв'язок усіх наук. Найзагальнішим поділом наук є розрізнення їх на вчення про природу, суспільство та мислення. На сьогоднішній день створені та діють й інші різновиди класифікацій наук. Розвиток Н. здійснив вагомий внесок у розв'язання проблем наукової діяльності, планування, координації та організації науки, соціальних та психологічних питань наукової творчості. [Детальніше див.: *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=70713 (дата звернення: 12.02.2023)].

Наукова етика (від грец. *ἠθικός* (лат. *ethica*) – звичай) – частина загальної етики, сукупність специфічних моральних принципів, що встановлені та яких дотримуються учені в процесі наукової діяльності та покликані забезпечити функціонування наукового співтовариства та науки в цілому.

Наукова картина світу – система уявлень людей про властивості і закономірності дійсності (реально існуючого світу), побудована в результаті узагальнення та синтезу наукових понять і принципів. Використовує наукову мову для позначення об'єктів і явищ матерії.

Наукова новизна дослідження – це критерій, який дозволяє відрізнити наукове дослідження нового порядку від попередніх здобутків інших дослідників. Якісно визначена наукова новизна у першу чергу повинна розкривати головну наукову концепцію автора, давати пояснення його досліджень новому кількісному та якісному аспектах. Питання визначення і формулювання Н. н. дослідження є досить складним і дискусійним, тому потребує особливої чіткості та ретельності.

Наукова революція – період розвитку науки, під час якого старі наукові уявлення заміщаються частково або повністю новими, з'являються нові теоретичні передумови, методи, матеріальні засоби, оцінки та інтерпретації, погано або повністю несумісні зі старими уявленнями. Зміст «наукової революції» будь-якого періоду полягає в тому, що вчені роблять наукові відкриття в різних областях наук, тобто встановлюють «невідомі раніше об'єктивно існуючі закономірності, властивості та явища матеріального світу, що вносять корінні зміни в рівень пізнання».

Наукова стаття – вид наукових публікацій, у якому описується дослідження чи певний комплекс досліджень, що об'єднані спільною тематикою, та виконане її науковими авторами. Н. с. посідає перше місце як спосіб публікації наукових результатів, її у середньому читають 1,3 чоловіки, не враховуючи тих, хто працював над нею. Н. с. публікуються у періодичних наукових журналах або в неперіодичних наукових збірниках. Залежно від обсягу та спрямованості, виділяють декілька видів наукових статей: 1) дослідницька стаття; 2) коротке повідомлення; 3) відгук чи відповідь на статтю; 4) огляд.

Наукове дослідження – система процедур організаційно-технічного характеру на основі методів аналізу, спрямованих на отримання науково обґрунтованих даних про досліджувані події, явища і процеси. Метою наукового дослідження є отримання ширшої та актуальної інформації, яка відображала б сторони досліджуваного об'єкта. Наукове дослідження, серед іншого, характеризується: 1) експліцитністю, тобто всі правила для опису і вивчення досліджуваної реальності чітко сформульовані, нічого не приховується і не приймається бездоказово; 2) системністю; 3) контрольованістю. За рівнем узагальненості результатів виокремлюють: а) фундаментальне теоретичне дослідження, дослідження яке спрямоване на виявлення принципово нових ідей, шляхів і методів пізнання та пояснення, пов'язане з глибоким аналізом систем наукового знання (теорій, законів, гіпотез), критичним дослідженням пізнавальних можливостей, методів і засобів наукового пізнання, якими користуються науковці; б) цілеспрямоване теоретичне (теоретико-прикладне) дослідження, у ході якого дослідник повинен критично розглянути раніше запропоноване рішення, емпірично перевірити визнані наукою закони, теорії, концепції тощо; важливим завданням цих досліджень є розмежування перевіреного і гіпотетичного знання; в) прикладне дослідження спрямовується на практичне використання сформульованих законів і теорій. Наукове дослідження передбачає такі етапи: 1) підготовка дослідження; 2) збирання первинної інформації про досліджуваний об'єкт; 3) підготовка та комп'ютерне (або ручне) оброблення зібраної інформації; 4) аналіз обробленої інформації та формулювання висновків за підсумками дослідження; 5) формулювання висновків (практичних рекомендацій). [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 113–114.*]

Наукове співтовариство – одне з основних понять сучасної філософії і соціології науки, яке означає сукупність дослідників зі спеціалізованою і схожою науковою підготовкою, об'єднаних розумінням цілей науки і її відношення до соціальної сфери. Поняття «наукове співтовариство» ввів до наукового вжитку англійський вчений М. Полані. Він досліджував умови вільних наукових комунікацій і збереження наукових традицій. Наукове співтовариство за своїм змістом фіксує колективний характер виробництва знання, яке обов'язково передбачає комунікацію вчених, досягнення

узгодженої оцінки знання, прийняття його членами інтерсуб'єктивних норм та ідеалів пізнавальної діяльності, в тому числі етоса науки. Такі аспекти наукового пізнання описувались раніше за допомогою поняття «республіка вчених», «наукова школа», «невидимий коледж» та ін. [Детальніше див.: *Современная западная философия: словарь / сост.: В. С. Малахов, В. П. Филатов. М., 1991. С. 193.*].

Науковий стиль – стиль мовлення, який використовується у наукових працях, для викладення результатів наукової та дослідницької діяльності. Метою наукового стилю є повідомлення, пояснення, тлумачення досягнутих наукових результатів, відкриттів. Найпоширеніша форма наукового стилю – монолог.

Науково-технічна революція (НТР) – 1. Сукупність докорінних, якісних змін у техніці, технології та організації виробництва, що відбуваються під впливом значних наукових досягнень та відкриттів і які мають значний вплив на соціально-економічні умови суспільного життя. 2. Посилення взаємодії науки, техніки і виробництва, інтенсивне перетворення науки у безпосередньо продуктивну силу суспільства.

Науково-популярне видання – публікація, оприлюднення результатів теоретичних і (або) експериментальних досліджень у галузі науки, техніки і культури, представлених у формі, зрозумілій якомога ширшому колу читачів-нефахівців. Головною вимогою до тексту Н.-п. в. є його доступний, популярний стиль викладу, який здатний зацікавити широке коло читачів, що не володіють відповідними знаннями у цій сфері.

Науково-технічний прогрес (НТП) – сталий, безперервний процес розвитку науки і техніки, усіх складових продуктивних сил суспільного виробництва на основі пізнання та використання природи; постійне створення нових, вдосконалення уже існуючих технічних винаходів і технологій, засобів виробництва. Від НТП безпосередньо залежить економічний розвиток суспільства, оскільки одним із основних його критеріїв є рівень розвитку науки та техніки. НТП відбувається у двох формах: **еволюційній та революційній**. **Еволюційна** форма НТП передбачає удосконалення техніки і технології на основі вже відомих наукових винаходів і рішень. **Революційна** форма НТП оснований на переході до техніки і технології, які створюються на принципово відмінних наукових ідеях. Така форма НТП призводить розгортання науково-технічної революції. [Детальніше див.: *Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 4: Н–П. / ред. Ю. С. Шемшученко (та ін.). К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2002. С. 80*].

Наукометрична база даних – бібліографічна і реферативна база даних, інструмент для відстеження цитованості наукових публікацій. Наукометрична база даних це також пошукова система, яка формує статистику, що характеризує стан і динаміку показників затребуваності, активності та індексів впливу діяльності окремих вчених і дослідницьких організацій. Деякі відомі бібліографічні бази даних: **Web of Science, Scopus, Index Copernicus, Web of**

Knowledge, GoogleScholar, ПИНЦ, Astrophysics, PubMed, Mathematics, Chemical Abstracts, Springer, Agris, GeoRef.

Національний архівний фонд України (НАФ України) – сукупність усіх архівних документів, які відображають історію духовного і матеріального становлення українського та інших народів, визнані науково й історично-культурно цінними та є надбанням Української держави, незалежно від їхнього виду, форми власності і місця створення, які зберігаються на території України чи поза її межами. [Детальніше див.: *Енциклопедія історії України: в 10 т. Т. 7: Мл–О. / голова редкол. В. А. Смолій. К.: Наукова думка, 2010. С. 331.*]

«Нова соціальна історія» – дослідницький напрям європейської та північноамериканської історіографії 1960-х – 1990-х рр. Завдання нової соціальної історії полягає у пізнанні історії як складного процесу соціальної взаємодії різних макро- і мікросоціальних груп. Поняття «соціальна структура» «новою соціальною історією» розуміється як система ієрархічно взаємопов'язаних соціальних позицій, які фіксують суспільне положення, права й обов'язки індивідів, що володіють різним статусом і престижем, а також рольові обов'язки, які суспільство ставить перед своїми членами, котрі поділяють ті чи інші позиції. У процесі розвитку «нової соціальної історії» історики цієї школи запозичують методи і прийоми соціології економіки; виявилась її інтеграція з антропологією та соціальною психологією, у результаті чого постала культурна антропологія. Відбувається зміщення наукових інтересів соціальних істориків від вивчення об'єктивних структур і процесів до вивчення культури в її антропологічній інтерпретації, тобто реального змісту повсякденної свідомості людей минулих епох з їхніми ментальними уявленнями, символічними системами, звичаями й цінностями, психологічними установками, стереотипами сприйняття реалій і моделями поведінки. Поступово виділяються нові субдисципліни «нової соціальної історії»: нова робітнича історія, історія жінок, селянська історія. Процеси подальшого поглиблення дослідницьких інтересів приводять до виділення нових і нових напрямків: культурна і соціальна антропологія, етноісторія, локальна історія, історична демографія, усна історія, історична екологія, історія сім'ї, історія сексуальності, історія злочинності, історія дозвілля, історія дитинства, соціальна історія релігії, гендерна історія тощо, у своїй сукупності формують галузь «нова соціальна історія». [Детальніше див.: *Енциклопедія історії України: в 10 т. Т. 7: Мл–О. / голова редкол. В. А. Смолій. К.: Наукова думка, 2010. С. 439–440.*]

Номотетичний метод (від грец. *nomotetike* – законодавче мистецтво) – метод наук про природу, принципово відмінний від ідіографічного, індивідуалізуючого методу, який є автентичним пізнавальним засобом гуманітарних наук про культуру, спроможним забезпечувати адекватне осягнення самотутності історичних явищ як унікальних культурних цінностей. За І. Кантом, спосіб законодавчої діяльності розуму та встановлення ним

законів і правил пізнання. Поняття номотетичного методу, як й ідіографічного, детально розроблене неокантіанцями Баденської школи. В. Віндельбанд стверджував, що загальні закони несумісні з одиничним конкретним існуванням, у якому завжди присутнє дещо, що не може бути виражене та описане за допомогою загальних понять. Загалом сутність методу зводиться до узагальнення та встановлення законів. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 268.; *Современная западная философия: словарь / сост.: В. С. Малахов, В. П. Филатов. М., 1991. С. 215.*]

«Нормальна наука» – поняття введене у філософію науки Т. С. Куном. Означає діяльність наукового співтовариства у відповідності з визначеною нормою – парадигмою. На думку Т. С. Куна, «нормальна наука» характеризується як «у найвищій мірі кумулятивне підприємство». Оскільки парадигма забезпечує критерій вибору проблем, що мають рішення, постільки «нормальну науку» відрізняє «іммунітет» – неприйняття «зовнішнього» відносно парадигми досвіду. Однак залишається незрозумілим, яким чином «зовнішні» факти впливають на парадигму, яка, маючи «іммунітет», не повинна на них реагувати. Тому поняття «нормальна наука» було піддане доволі жорсткій критиці багатьма представниками філософії науки. [Детальніше див.: *Современная западная философия: словарь / сост.: В. С. Малахов, В. П. Филатов. М., 1991. С. 215–216.*]

Об'єкт дослідження – в науці під цим поняттям розуміють головне поле докладання зусиль вчених. В одній науці (науковому напрямку) може бути кілька об'єктів досліджень, які складають логічно пов'язані сутності й мету досліджень у цій науці (науковому напрямку). Таким об'єктом стає будь-яке непізнане явище, невідоме раніше науці, або його частина, яку передбачає дослідити ця наука.

Об'єктивність – принцип підходу до характеристики, аналізу будь-якого явища, історичного факту з позиції об'єктивного пізнання дійсності, незалежно від расових, класових, партійних чи інших кваліфікацій. Принцип об'єктивності потребує від історика дослідження явищ, подій, фактів тільки на підставі наукового підходу і зіставлення кількох аналогічних фактів, адже саме так історик має можливість розширити свої знання із досліджуваного питання і найбільш достовірно підійти до його оцінки.

Опис – емпіричний метод, що передбачає фіксування результатів дослідження у певній знаковій системі, використовуючи при цьому звичайну чи наукову (штучну) мову. О. буває якісний та кількісний. **Якісний о.** – фіксування всього, що є відмінним у даного об'єкта через притаманні йому особливості й властивості порівняно з множиною інших, подібних об'єктів. **Кількісний о.** – передбачає проведення вимірювання, його фіксацію та знаходження емпіричної залежності (закону) між результатами вимірювання і здійснюється із застосуванням формальної мови. О. повинен відповідати таким

вимогам: повнота, точність, об'єктивність, достовірність та адекватність, ясність.

Парадигма (від грец. *παράδειγμα* – приклад, взірець) – одне з ключових понять сучасної філософії науки. Введено до наукового обігу Т. С. Куном. Означає сукупність переконань, цінностей і технічних засобів, які прийняті науковим співтовариством і забезпечують існування наукової традиції. Поняття «парадигма» корелятивне поняттю «наукове співтовариство»: згідно Т. С. Куну, парадигма – це те, що об'єднує членів наукового співтовариства, і, навпаки наукове співтовариство складається із людей, які визнають парадигму. Як правило, парадигма втілюється у підручниках або у класичних працях вчених і на багато років визначає коло проблем і методів їх розв'язання у певній галузі науки. Парадигма є ширшою за теорію і нерідко передує їй. Формування загальноновизнаної парадигми є ознакою «зрілості науки». Зміна парадигми являє собою наукову революцію, тобто повну або часткову зміну елементів дисциплінарної матриці. Вибір нової парадигми продиктований не стільки логічними, а скільки ціннісними міркуваннями. У загальному значенні – теоретико-методологічна модель. [Детальніше див.: *Современная западная философия: словарь / сост.: В. С. Малахов, В. П. Филатов. М., 1991. С. 227.*]

Підручник – книга, яка містить основи наукових знань із певної навчальної дисципліни/освітньої компоненти, викладені згідно з цілями навчання, визначеними програмою і вимогами дидактики.

Плагіат – привласнення авторства на чужий твір або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора.

Поняття – вузлова форма руху думки, яка узагальнено відображає предмети і явища за допомогою фіксації їх історичних властивостей. Поняття є однією із основних форм відображення світу на раціональному, логічному рівні пізнання. Утворення поняття – складний процес, у якому застосовують такі засоби пізнання, як порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, умовиводи. В мові поняття виражається словом (звичайно іменником у називному відмінку) або словосполученням. Кожне поняття має дві основні логічні характеристики – інтенсійну (зміст) та екстенсійну (обсяг). Ознаки, які включаються у поняття, становлять його зміст. Предмети, що їм притаманні ознаки, відображені в змісті поняття, утворюють його обсяг. Поняття поділяють на види, виходячи з особливостей змісту; враховують обсяги і специфіку їх елементів; виходять із призначення наукового знання. Як поняття використовуються загальнонаукові, філософські судження. Насправді поняття, відображаючи сутність, поглиблюють знання людини про навколишню дійсність. Поняття є засобом пізнання істини. Зміст поняття змінюється у процесі розвитку наук. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 295.; Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 497–498.*]

Порівняльно-історичний метод – сукупність пізнавальних засобів, процедур, які дозволяють установити схожість і відмінність між явищами, що вивчаються, виявити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням); різновид історичного методу. Як систематично розроблений метод сформувався протягом ХІХ ст. у порівняльному мовознавстві. Логічною основою порівняльно-історичного методу є зіставлення і порівняння об'єктів дослідження і встановлення ознак схожості та відмінності між ними. За характером схожості порівняння поділяють на історико-генетичні, історико-типологічні, де схожість є результатом закономірностей, притаманних самим об'єктам, і порівняння, де схожість є наслідком взаємовпливу явищ. Нині порівняльно-історичний метод застосовують у порівняльних дослідженнях культур і цивілізацій, при порівнюванні різних соціальних інститутів (сім'я, виховання тощо). Разом із тим здійснюються спроби переосмислити методологію порівняльно-історичного дослідження, збагатити її новими засобами. [*Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 499–500.*].

Посилання – сукупність вихідних, бібліографічних відомостей про цитований, згаданий чи розгорнутий у тексті інший документ, що є достатнім для його загальної характеристики, ідентифікації та відстеження і пошуку. В наукометрії посилання сприяють визначенню актуальності та значущості публікації, її впливу на подальший розвиток досліджень у певній науковій галузі.

Постіндустріальне суспільство – поняття сучасної соціології і філософії, яке позначає сучасний етап розвитку ряду держав як період переходу від «індустріального» до «після-індустріального» типу суспільства. Термін «постіндустріальне суспільство» запропонував Д. Белл. Були сформульовані основні ознаки такого суспільства; створення економіки послуг, домінування прошарку науково-технічних спеціалістів, центральна роль теоретичного знання як джерела нововведень і політичних рішень у суспільстві, можливість технологічного самозростання, створення нової «інтелектуальної» техніки. Реальною основою появи теорії постіндустріального суспільства стала структурна перебудова економіки ряду країн упродовж 1960–1970-х рр. У концепції постіндустріального суспільства відбувається відхід від прямолінійного технологічного детермінізму; суспільство розглядається як система взаємодіючих факторів – техніки, соціальної структури, політики, духовних цінностей. Доводиться думка про необхідність переорієнтації економіки від гонитви за суто кількісним зростанням виробництва до покращення якості життя. Для постіндустріального суспільства характерно зміщення зони протиріч і конфліктів із соціально-класових відносин у сферу взаємодії індустріального і постіндустріального секторів суспільства, економіки і культури. [*Детальніше див.: Современная западная философия: словарь / сост.: В. С. Малахов, В. П. Филатов. М., 1991. С. 237.*].

Практичне значення одержаних результатів – певна інформація, яка надається щодо застосування результатів наукового дослідження або рекомендації стосовно їх впровадження у виробничий процес.

Предмет дослідження – це найважливіші з теоретичної чи практичної точки зору якості, сторони, особливості, характеристики, вияви об'єкта, які повинні бути досліджені в роботі, не виходячи за межі досліджуваного об'єкту. В одному й тому самому об'єкті виділяють кілька предметів дослідження залежно від науково-пізнавальних і практичних цілей.

Просопографія (від грец. *προσωπον* – обличчя, *οσοβα* та *γραφο* – пишу) – спеціальна галузь історичної науки, яка вивчає джерела біографічного та іншого особистісного характеру з метою створення загальних портретів індивідуального чи колективного, групового характеру, що об'єднані певними спільними критеріями, з метою дослідження минулого як історії людей. П. має доволі різноманітну джерельну базу – весь комплекс джерел, пов'язаних із людською діяльністю, що обумовлює обширність методик та міждисциплінарних підходів, зокрема генеалогії, біографістики, демографії, соціології, статистики та ін. У сучасній західноєвропейській науці сформувалися два напрямки П.: – перший сконцентрований на дослідженні етнонаціональних, соціальних, професійних груп; другий вивчає родинну історію. [Детальніше див.: *Енциклопедія історії України: в 10 т. Т. 9: Прил–С. / голова редкол. В. А. Смолій. К.: Наукова думка, 2012. С. 40–41.*]

Реферат (від лат. *referre* – викладати, доповідати) – короткий виклад у письмовій формі змісту певного питання, наукової роботи, книги, що передбачає критичний огляд відповідних інформаційних джерел. Р. також виступає як один із видів самостійної роботи студентів, покликаний перевірити та закріпити окремих, додатковий навчальний матеріал. Виділяють два види рефератів: продуктивний та репродуктивний. Перший вид передбачає творче або критичне опрацювання реферованих джерел, а другий – спрямований на відтворення змісту первинного тексту. Композиція реферату включає такі елементи: вступ, де обґрунтовується вибір теми, описується її проблематика та опрацьовані джерела; основна частина – виклад основного матеріалу, аргументування висловлених думок; висновок – робиться загальний висновок із питання, якому присвячений реферат; список використаних джерел – наводяться вихідні дані опрацьованих джерел.

Рецензія (від лат. *recensio*, нім. *Rezension*, англ. *review* – огляд, оцінка) – аналіз, розбір, деяка оцінка публікації, твору або продукту, жанр газетно-журнальної публіцистики та літературної критики. Це публікація, у якій обговорюється та оцінюється літературний чи науковий твір, театральна вистава, фільм, виставка. Рецензія оприлюднюється у пресі, на радіо чи телебаченні.

Рецензія наукова – критичний відгук (містить аналіз і оцінку) наукового керівника (консультанта), офіційних опонентів, провідної установи під час захисту кваліфікаційної роботи, кандидатської чи докторської дисертацій.

Рубрикація – це поділ тексту на логічні складові частини, які графічно відокремлюються одна від одної. Для цього використовують також заголовки, систему нумерації, колір чи фактуру паперу та ін., що в кінцевому рахунку виражає зовнішню будову (композицію) всього документа і вказує на його складність.

Самостійна робота студента – форма організації та невід’ємна складова навчального процесу, яка передбачає виконання здобувачем вищої освіти запланованих завдань без безпосередньої участі, але під методичним керівництвом викладача. С. р. с. сприяє закріпленню, поглибленню і розширенню знань, підвищенню інтересу до пізнавальної діяльності, формуванню та розвитку творчої особистості майбутнього фахівця, з навичками та вміннями до самоосвіти та самовдосконалення.

Секуляризація (від лат. *secularis* – *мирський, світський*) – повне чи часткове звільнення сфер життя людини, суспільних відносин, суспільної та індивідуальної свідомості, соціальних інститутів з-під впливу релігії та церкви. Поняття «С.» має дещо вужче юридично-економічне наповнення, коли, починаючи з середньовіччя відбувався процес відібрання державою церковної та монастирської власності (переважно земельної) із можливою подальшою передачею її світським феодалам. С. свідомості ХХ ст. пов’язана глибинними змінами соціальних умов. Нині дослідники виділяють економічний, політичний, науковий, етичний, естетичний аспекти С. Накопичені людством знання та розвиток освіти сприяють утвердженню матеріалістичних та атеїстичних світоглядних орієнтирів і висновків. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія* / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 323; *Детальніше див.: Енциклопедія історії України: в 10 т. Т. 9: Прил–С.* / голова редкол. В. А. Смолій. К.: Наукова думка, 2012. С. 507.]

Синтез (від грец. *σύνθεσις* – *з’єднання, складання*) – загальнологічний метод, який передбачає з’єднання частин у ціле в процесі предметно-практичної або розумової діяльності. Однак ціле не зводиться до суто механічної суми його частин, оскільки одні й ті самі елементи цілого можуть характеризуватися неоднозначними взаємозв’язками та взаємодіями. Саме на виявлення принципів систематичної єдності окремих сторін та складових частин об’єкта спрямований розумовий синтез як метод пізнання. Синтез перебуває у тісній методологічній кореляції з аналізом. [Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 19.].

Синхронний і діяхронний методи (від грец. *συν* – *разом і χρονος* – *час, тобто одночасність та від грец. δια* – *через і χρονος* – *час, тобто різночасність*) – два протилежні та взаємодоповнюючі методи, які постали в лінгвістиці завдяки дослідженням швейцарського мовознавця Ф. де Сосюра. В загальному вони являють собою горизонтальний (синхронний) та вертикальний (діяхронний) зрізи мови, коли у першому випадку досліджується конкретний етап розвитку мови без аналізу тих явищ попереднього періоду, що викликали відповідні зміни; у другому випадку вивчається весь історичний розвиток мови,

що дозволяє відслідкувати «життєвий шлях» певного структурного елементу мови (слова, вислову). В історичних дослідження С. і д. м. використовуються для опису та аналізу історичних явищ у часовому вимірі, коли вони розглядаються горизонтально – без визначення їхніх передумов і вертикально – з визначенням причинно-наслідкових зв'язків і першопричин.

Системний підхід – методологічний підхід, суть якого полягає у комплексному дослідженні великих і складних систем (об'єктів дослідження) як єдиного цілого, з урахуванням функціонування усіх складових елементів і частин. Передбачає обов'язкове вивчення кожного елементу системи, його зв'язків і взаємодії з іншими елементами системи, визначення впливу окремих частин системи на її стан у цілому, виявлення критичних (граничних) властивостей системи і визначення найефективнішого режиму її функціонування. Обов'язковим для С. п. виступає розгляд властивостей цілого (системи) на основі властивостей елементів, а властивостей елементів – базуючись на основі характеристик цілого. Найширше застосування методологія системного підходу отримали у процесі дослідження складних багаторівневих, ієрархічних об'єктів, які розвиваються та самоорганізуються. Широке застосування С. п. отримав у соціальних науках, побудові ефективних моделей управління тощо. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 331.*]

Соціальна історія – дослідницький напрям у сучасній історичній науці, який виник внаслідок теоретико-методологічного синтезу історії та соціології та вивчає історію великих соціальних груп (макроструктур), вміщуючи у центр свого дослідження проблеми існування класів, партій, соціальних рухів й інституцій і трактуючи поняття «соціальна структура» передовсім крізь призму класового чи майнового розшарування суспільства. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 169.*]

Спостереження – один із найпоширеніших емпіричних методів, який полягає в об'єктивному, цілеспрямованому, систематичному вивченні певного явища або процесу. З метою отримання достовірної інформації за результатами спостереження виключається будь-який вплив дослідника на явище або об'єкт, що вивчаються. С. поділяється на **безпосереднє** – спирається на дані органів чуття та **опосередковане** – проводиться за допомогою різних сучасних технічних чи інформаційно-комунікаційних приладів.

Структура інформації джерела – сукупність наявних у джерелі типів інформації та стійких зв'язків між ними, які забезпечують його цілісність і спроможність бути підґрунтям для отримання наукового фактичного знання. Джерело здатне містити складну і різнохарактерну інформацію, оскільки перед тим, як стати власне об'єктом джерелознавчого дослідження, воно створювалося людьми з певною службовою метою і виконувало певні службові функції. Як засіб інформаційного обміну у сфері соціальної інформації джерело дає історикові можливість встановити ступінь інформаційного забезпечення суспільства, колективу або особи, діяльність яких вивчається, отримати важливі

відомості про обсяг і характер соціальної інформації, якою керувалися люди у своїй діяльності, зокрема під час вироблення певних рішень, при історичному виборі. Джерело містить різні шари інформації. Це пояснюється насамперед тим, що джерело є об'єктивно-суб'єктивним феноменом, що відображає певну об'єктивну реальність, але крізь призму бачення реальності автором джерела. Це означає, що у джерелі здатна міститись пряма й опосередкована інформація. Також джерело може зосереджувати навмисну (відкриту) й ненавмисну (латентну) інформацію. Перша – те, що говорить автор, друга – це відображення намірів автора, його концепції (ідеології), або неусвідомлених уявлень (ментальності, психології). Підхід до джерела як до ланки інформаційних процесів, врахування наявності у джерелі різних шарів інформації та її вилучення – ефективні засоби підвищення інформативної віддачі історичних джерел. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 356–357.].

Суб'єкти історичного пізнання (від. лат. *subjektum* – підкладене) – окремі люди, їхні групи чи спільноти, діяльність яких щодо добування, усвідомлення, обробки та інтерпретації історичного матеріалу у вигляді знань набула систематичного і цілеспрямованого характеру. Тематична спрямованість, ставлення до матеріалу, характер інтерпретації та осмислення у діяльності суб'єктів історичного пізнання значною мірою пов'язані з цінностями, якими вони керуються. У процесі становлення об'єкта історичної науки вихідними засадами суб'єктів історичного пізнання стали критерії об'єктивності, раціональної організації пошукової роботи, критичне ставлення до методу дослідження. Рівень і характер історичних знань, якими володіє сучасне суспільство, головними чином залежить від здатності суспільства сприймати результати діяльності суб'єктів науково-пізнавальної діяльності, їх соціально організованих інституцій. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 358.].

Судження – форма мислення, у якій стверджується або заперечується що-небудь стосовно предметів і явищ, їхніх зв'язків і відношень. Судження має властивість виражати або істину, або хибність. Мовним еквівалентом судження є розподільне речення. Судження, яке складається лише із двох термінів – просте, якщо із більшої кількості – складне. Властивість судження бути ствердним або заперечним називається якістю судження, а обсяг, в якому береться суб'єкт судження – кількістю. У сучасних логічних теоріях замість терміна «судження» вживають термін «висловлювання», але багато авторів небезпідставно вважають їх синонімами. [Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 615.].

Сходження від абстрактного до конкретного – теоретичний метод, який базується на прийомі послідовного розмірковування від початкової, вихідної абстракції, що є неповним та однобічним знанням до кінцевого

результату, який уже є цілісним, у повноті та складності всіх взаємозв'язків і відносин відтворенням дослідницького об'єкта. Такий рух думки здійснюється через етапи розширення і поглиблення знань. Протилежним до цього методу є сходження від чуттєво-конкретного до абстрактного, коли окремі сторони предмета закріплюються у належних абстрактних визначеннях.

Тези – термін, що має цілий ряд значень. Найзагальніше Т. визначають як лаконічно сформульовані змістові положення доповіді, лекції, наукового дослідження, статті, книги тощо. Також Т. є основою, певним фундаментом доповіді, виступу, наукової роботи, коли кожна теза виражає закінчену думку без особливої додаткової аргументації.

Теорія (від. грец. *θεωρία* – розгляд, дослідження) – найвища форма наукового мислення, спрямована на пояснення фактів, їх сутнісних зв'язків. Логічно теорія вибудовується, як доказова система істинного знання, в основу якої покладено певну ідею, що втілюється в сукупності базових категорій і понять, кореляції між якими розкривають закономірний характер виявів досліджуваного об'єкта пізнання. В історичному пізнанні його концептуальні конструкції сягають рівня теорії тоді, коли їх можна підтвердити щонайбільшою кількістю фактів і коли зведена до мінімуму кількість фактів, що можуть їх спростувати. Теорія є відносно завершеною щодо фактів побудовою і спрямована на відкриття у рамках її пояснювальних можливостей нових фактів. Поява нових фактів зумовлює необхідність уточнити теорію, межі її дії, що досягається у розв'язанні пізнавальної потреби. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб.* / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 371.].

Узагальнення – загальнологічний метод, суть якого полягає у встановленні загальних ознак і властивостей об'єктів шляхом логічного переходу думки від одиничного до загального або від меншою мірою загального знання до більш загального знання. У. завжди пов'язане з переходом думки і знання на вищий рівень. Найвищою формою У. є відображення універсальних закономірних зв'язків і відношень, які наявні в об'єктивній дійсності і представлені в **категоріях**. Важливість У. полягає в тому, що воно дає можливість глибше виразити дійсність, проникнути в її сутність. Протилежними до У. за змістом методами є конкретизація та специфікація, які означають перехід від загального до одиничного та особливого. [Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 653.].

Учений, в українській мові як синоніми використовуються терміни «науковець», «дослідник» – особа, яка займається науковою діяльністю, здійснює наукові дослідження, фахівець у щонайменше одній науковій галузі, котрий оперує лише науковими методами. Українське законодавство визначає У. як фізичну особу з вищою освітою, яка здійснює фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, спрямовані на отримання наукових та/або науково-технічних результатів.

Факт (від. лат. *factum* – зроблене) – 1. Поняття, яке має виражену суб'єкт-об'єкту природу, що фіксує реальну подію або результат діяльності (онтологічний аспект) і, що вживається для характеристики особливого типу емпіричного знання. 2. Одна із основних категорій історичного пізнання, логіки та методології історичної науки, зокрема джерелознавства. Наявні кілька тлумачень цього поняття: факт – це, по-перше, фрагмент історичної дійсності, те, що насправді відбулося в історії (події, ситуації, певні суспільні відносини). У такому розумінні факт має визначення: «факт-подія», «реальний факт», «історичний факт»; по-друге, термін «факт» означає певну форму людського знання, його елемент, ідеальну, тобто мислительну модель факт-події. Фактичні знання, сукупність знань про реальні факти становлять основу для наукових висновків. Для позначення факту як форми знань існують терміни: «факт-знання», «науковий факт», «науково-історичний факт». У всіх науках між фактом-подією і фактом-знанням існує прямий зв'язок, адже другий є відображенням першого. Проблеми факту, з'ясування суті цієї категорії мають першочергове методологічне значення для історичної науки. Визнання чи невизнання об'єктивної природи факту й ствердження чи заперечення можливості його об'єктивного пізнання, об'єктивно-істинного його відображення істориком – усе це слугує основою для поділу істориків на різні наукові школи. [Детальніше див.: *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. К., 2002. С. 382–383.*]

Філософія науки – галузь філософії та водночас філософська дисципліна. Як галузь, напрям філософії Ф. н. вивчає науку, її закономірності та тенденції як явище в історичному вимірі всіх його соціокультурних проявів. Ф. н., як окремий філософський напрям, виникла у ХІХ ст. і безпосередньо пов'язана з утвердженням позитивізму О. Конта, Дж. С. Мілла, Г. Спенсера. Подальший розвиток позитивізму, поява його нових стадій (емпіріокритицизму, неопозитивізму, постпозитивізму) справили безпосередній вплив і на розроблення проблематики дослідження Ф. н. Філософська дисципліна Ф. н. постала через необхідність осмислення етосу та функцій науки в умовах науково-технічної революції, тобто у період третьої наукової революції середини ХХ ст. [Детальніше див.: *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 679–680.*]

Формалізація (від лат. *formalis* – складений за формою) – теоретичний метод дослідження об'єктів через відображення їхньої структури у знаково-символічному вигляді чи у формалізованій мові. Метод Ф., як правило, пов'язаний з використанням математичного апарату, тому набув найширшого використання у математиці, логіці, кібернетиці тощо та сприяв розвитку штучного інтелекту. Ф. має певні межі застосування, оскільки формалізувати можна лише певні фрагменти змістових теорій, а не теорію загалом. [Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 686.].

Формаційний підхід (від. лат. *formatio* – утворення, вид) – сукупність методологічних настанов і принципів, які засновані на категорії «суспільно-економічна формація». Засновниками формаційного підходу були німецькі вчені К. Маркс і Ф. Енгельс. Термін «формація» запозичений з геології, він позначає комплекс гірських порід. Теоретичним підходам К. Маркса притаманний розгляд суспільно-економічної формації як дієвого інструмента розв'язання різноманітних пізнавальних і практичних завдань. Уникаючи однозначного тлумачення цього терміну К. Маркс розглядав його як поняття полісемантичне. Традиційно вважається, що під суспільно-економічною формацією у марксизмі розуміється «суспільство, яке перебуває на певному ступені історичного розвитку, суспільство із своєрідним характером». К. Маркс виокремлював «первинну формацію» (докласове суспільство), «вторинну» (класову формацію) – антагоністичне суспільство, яке ґрунтується на експлуатації, і окреслював у перспективі «третинну» формацію (комуністичну, посткласову). Ці формації як стадії всесвітньої історії включали низку формації нижчого порядку. Однак загалом у марксизмі, особливо в його радянському варіанті, соціально-економічна формація поступово починає тлумачитися дедалі одностайніше, цілком однозначно – як історичний ступінь суспільства. Потрактування всесвітньо-історичного процесу як монолінійного висхідного п'ятичленного формаційного ряду (*первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, комуністичний*) довело, зрештою, неспроможність претензій формаційного підходу на всезагальність і монополію на істину як в діахронічному, так і в синхронічному вимірах. Втім, за належної корекції формаційний підхід має значний потенціал і надалі залишатися одним з основних напрямів сучасного осягнення історичного процесу. [Детальніше див.: *Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К., 2008. С. 423–424.; Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 687.].*

Фундаментальні і прикладні науки – підрозділи наукових дисциплін, що є наслідком поділу наук за принципом їх цілеспрямованості, відношення до практики, розв'язання соціально-практичних проблем. Функція фундаментальних наук полягає у пізнанні основних законів реальної дійсності, що розкривають складні процеси і явища; прикладні науки, за функцією, на основі законів, отриманих фундаментальними науками, досліджують більш конкретні форми їхнього прояву і розв'язують проблеми соціально-практичного характеру. Фундаментальні науки покликані пояснювати предметний світ, а прикладні, на основі їхніх результатів – відповідно перетворювати, змінювати і водночас оберігати його. Провідне місце у системі наук належить фундаментальним наукам, які у своєму розвитку, як правило, випереджають прикладні науки, охоплюють передній край досліджень. Їхні закони і методи відзначаються більш загальним характером, ніж прикладних – більш спеціальних, конкретних. Фундаментальні і прикладні науки органічно пов'язані між собою, перебувають у тісній взаємодії, яка має тенденцію до невпинного посилення. Об'єктивним критерієм ефективності фундаментальних

наук виступає не тільки значний успіх у досягненні базових знань про об'єктивний світ, а й реальна чи потенціальна можливість практичного застосування цих знань. Існує також внутрішній, у структурі певної науки, поділ на фундаментальні і прикладні галузі (наприклад: термодинаміка – фундаментальна роль, фізика металів – теоретична прикладна наука, а металознавство вже практична прикладна наука). [Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К., 2002. С. 694–695.].

Функція (від. лат. *functio* – здійснення виконання) – зовнішній прояв властивостей певного об'єкта у даній системі відношень. Загальноприйнятим розумінням функції є діяльність, обов'язок, робота. Спеціальні визначення поняття функції використовується у математиці, фізиці, соціології, лінгвістиці.

Цивілізаційний підхід (від лат. *civilis* – громадянський, державний) – сукупність методологічних настанов і принципів, заснованих на терміні «цивілізація». Цей термін запроваджений О. Мірабо (1757 р.). цивілізація має декілька значень: 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; 3) ступінь розвитку матеріальної та духовної культури, суспільного розвитку загалом; 4) процес становлення громадянського суспільства; 5) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване в просторі і часі, що може мати ієрархічні рівні (напр., антична цивілізація, західна цивілізація). Цивілізація стає наріжним поняттям ряду концепцій неklasичної філософії історії: культурологічної (М. Данилевський, О. Шпенглер, А.-Дж. Тойнбі); соціологічної (П. Сорокін, Д. Вілкінсон, Ш. Ейзенштадт, Н. Еліас); географічної (просвітники, Л. Мечніков); етнопсихологічної (Л. Гумільов). За циклічними концепціями історичного процесу цивілізацію пов'язують з конкретним історичним соціальним організмом і його природним оточенням. Наприклад, на думку А.-Дж. Тойнбі, світова історія – це історія окремих цивілізацій, що розвиваються циклічно. Кількість «їх цивілізацій» коливається від 21 до 13, і лише 5 з них існують досі (китайська, індійська, ісламська, російська, західна). Лише ті цивілізації продовжують існувати, які здатні подолати виклики, що постають перед ними, і дати адекватну відповідь. Світовий процес пов'язаний з переходом від ізольованих первинних цивілізацій («локальних») до універсальних (наприклад західної). У 1960-ті рр. до цивілізаційної проблематики звернулися представники радянської історіографії. Було зроблено спробу розробити загальну теорію цивілізації, де вона визначалася як соціальна організація громадського життя і культури. Сучасний стан цивілізаційного підходу характеризується взаємодією різних типів знання (класична наука, неklasична наука, постнеklasична наука). . [Детальніше див.: Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. К.: Академвидав, 2008. С. 435–436.; Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). К.: Абрис, 2002. С. 704–705.].

Цитата (від пізньолат. *citatio*, від лат. *cito* – зрушую, викликаю) – невеликий уривок з літературного, наукового чи будь-якого іншого опублікованого твору. Використовується іншою особою у своїй праці з обов’язковим посиланням на автора і джерело цитування із метою підтвердити чи розширити власне твердження.

Цитування (від лат. *citatum* від *cito* – проголошую, називаю) – це використання першоджерела з обов’язковим посиланням на нього, введення до власного тексту запозичень із тексту іншого автора. Ц. буває пряме – дослівне передавання думок та ідей автора та непряме – передавання думок, ідей іншого автора своїми словами з використанням перефразування та узагальнення.

Навчальне видання

Ковальчук Іван

Методичні рекомендації до семінарських занять
з освітньої компоненти

«Основи науково-дослідної роботи студентів»

Для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
предметної спеціальності 032 Історія та археологія

В авторській редакції

Надруковано з оригінал-макета автора

Підписано до друку 20.02.2023 р. Формат 60x84/16.
Умов. друк. арк. 5,9. Обл.-вид. арк. 6,1. Гарнітура Book Antiqua, Calibri,
Monotype Corsiva, Palatino Linotype, Times New Roman
Друк різнографічний. Наклад 25 прим.